

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENHETEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1937

Mag. 15. III.

1602/XLVII

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Bajza József</i> : A szigetvári hős a horvát népepikában	10
<i>U. az</i> : Zrinyi és Krnarutić	131
<i>Elek Oszkár</i> : Homeros és Ossian. (Egy párhuzam története).....	366
<i>Riedl Frigyes</i> : Az initális a népdalban és Petőfi költészetében	1
<i>Szinnyei Ferenc</i> : Az irodalmi élet a Bach-korszakban.....	244, 341
<i>Timár Kálmán</i> : Katona István történetíró, a jezsuita dráma művelője	30
<i>Voynovich Géza</i> : Buda Halála	113, 229
<i>Waldapfel József</i> : Balassi, Credulus és az olasz irodalom 142, 260,	354
<i>U. az</i> : Eötvös és Palocsay.....	22

ADATTÁR.

Barcsay Ábrám levelei Danczkay Józsefhez. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	56, 180
Czakó Zsigmond két ismeretlen levele. Közli: <i>Keményfy János</i> .	68
Csokonai három kiadatlan levele. Közli: <i>Kardos Albert</i>	177
Egy Csokonai-vers ismeretlen változata. <i>Jancsó Elemér</i>	80
Dömötör János és Tolnai Lajos barátsága. <i>Dömötör János</i>	410
Eötvös József két ismeretlen irodalmi levele. Közli: <i>Waldapfel József</i>	192
A pesti Ephemerides megszűnése. <i>U. az</i>	64
Faludi Constantinusának kései előadásai. <i>Gálos Rezső</i>	191
Faludi Ferenc egy kiadatlan költeménye. <i>U. az</i>	297
Adalék Horatiusnak Kazinczyra tett hatásához. <i>Nagy Béla</i>	308
Indali Péter levele Gyulai Pálhoz. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	409
Ismeretlen vers-töredék a XVII. század második feléből. Közli: <i>Gulyás József</i>	305
Komjáthy Jenő kiadatlan költeménye. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	79
A rimkoyács Kováts József (1786—1809) ismeretlen versei. <i>Gulyás József</i>	306
Léstyán Mózes iskoladramái. <i>Gálos Rezső</i>	296
Madách és Weber Demokritosza. <i>Tolnai Vilmos</i>	273
A nürnbergi Margit-legenda. <i>Timár Kálmán</i>	82
Mikszáth jegyzetei Gyulai költeményeihez. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	409
Petelei István ismeretlen levelei. Közli: <i>U. az</i>	299
Reviczky Gyula és Jászai Mari. <i>U. az</i>	72
Shelley Queen Mabje és Az ember tragédiája. <i>Merényi Oszkár</i>	70
Szabolcska Mihály levelei Endrődi Sándorhoz. Közli: <i>Szabó Dávid</i> ...	276
Szabolcska Mihály levelezéséből. Közli: <i>Zsigmond Ferenc</i>	166

	Lap
Tiedge kozák-dalának ismeretlen fordításai. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	407
Tizenhetedik-századi irodalmunk idegen eredetű műveihez. <i>Turóczi-Trostler József</i>	304
Élményi Jellemek Tolnai Lajos költészetében. <i>Dömötör Sándor</i>	284
1. Tolnai Lajos dunaszentgyörgyi emlékei	284
2. «Az urak» és a valóság	291
Tóth Kálmán ismeretlen levelei. Közli: <i>Csapláros István</i>	415
Tóth Kálmán ismeretlen verse. Közli: <i>U. az</i>	198
Tóth Kálmán három ismeretlen sírverse. <i>Károly Pál</i>	81
Vitkovics és Horatius. <i>Nagy Béla</i>	423
Vörösmarty Mihály ismeretlen drámái. Közli: <i>Halász Gábor</i> ..38, 155, 378	
Zilahy Károly kiadatlan levelei. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	194

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Amade Antal, Várkonyi báró, versei. Kiadta Gálos Rezső. <i>Kocsis Lénárd</i> 316	
(Arany) The Death of King Buda. By Watson Kirkconnell. <i>Tőkés József</i> 209	
Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből. <i>Gálos Rezső</i>	88
Benedek Marcell: Irodalom-esztétika. <i>Haraszthy Gyula</i>	97
Berzsenyi Dániel költői művei. Kiadta Merényi Oszkár. <i>Solt Andor</i> ...	318
Bikácsi László: Egy korszak irodalmi élete. <i>Kenyeres Imre</i>	429
Boronkay Antal: Az osztrák és a magyar történeti ballada. <i>Solt Andor</i> 211	
Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. <i>Kerekes Emil</i>	89
Dalmady Győző költői és prózai munkái. <i>Szabó Dávid</i>	208
Földváry Erzsébet Klára: A magyar Béranger-kultusz. <i>Császár Elemér</i> 209	
Gálamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. I. köt. <i>Solt Andor</i>	424
Gálos Rezső: Báró Amade László. <i>Keményfy János</i>	426
Gárdonyi Klára: Biedermeier a magyar költészetben. <i>Solt Andor</i>	210
Gedeon Jolán: Ady és a francia irodalom. <i>Gálos Rezső</i>	323
Halasy-Nagy József: Surányi Miklós. <i>Szabó Dávid</i>	428
Hankiss, Giovanni: Storia della letteratura ungherese. <i>Koltay-Kastner Jenő</i>	312
Hankiss, Jean: Défense et illustration de la littérature. <i>Keresztury Dezső</i>	315
Horváth János egyetemi előadásai. (Kisfaludy Sándor. Kisfaludy Károly. Katona József. Kisfaludy Károly évtizede.) <i>Farkas Gyula</i>	199
Husztai József: Orazio nella letteratura ungherese. <i>Császár Elemér</i> ...	95
Jancsó Elemér: A magyar szabadközművesség irodalmi- és művelődés-történeti szerepe a XVIII. században. <i>Gálos Rezső</i>	322
Jékely Zoltán: Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár. <i>Kenyeres Imre</i>	430
József nádor iratai I.—III. k. Kiadta Domanovszky Sándor. <i>Gálos Rezső</i> 206	
Keresztury Dezső: Arany János. <i>Császár Elemér</i>	320

TARTALOM

V

	Lap
Magyar versek könyve. Szerk. Horváth János. <i>Keresztury Dezső</i>	309
Pallas Debrecina. <i>Solt Andor</i>	92
Pallós Kornél: XVIII. századvégi szerzetes íróink és a felvilágosodás. <i>Solt Andor</i>	210
Pukánszky Béla: A mai osztrák irodalom. <i>Koszó János</i>	205
Sebestyén Károly: Shakespeare kora, élete, művei. <i>Gyulai Ágost</i>	201
Szabó Richárd: Kozma Andor költészete. <i>Kozocsa Sándor</i>	96
Szent Mór emlékkönyv. Szerk. Vargha Damján. <i>Timár Kálmán</i>	90
Szentpétery Imre: A bölcsészeti kar története. <i>Gyulai Ágost</i>	83

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1936-ik évről. <i>Kozocsa Sándor</i> :	
I. Általános rész	98
II. Egyes írók. A—H.	212
III. I—P.	324
IV. R—Zs.	431
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	112
Hibaigazítás	340

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos, <i>Gesch. d. Frei-maurerei</i>	322	Balassi Bálint költészete 142—	
<i>Academia Augusta</i> tervezője 89,	90	154, 314, 317, 354—365; —	
adoma-irodalom a Bach-korszak-		költészetének jelentősége 146,	
ban	347	147; — ajándék-kísérő versei	
Ady Endre 208, 312, — a <i>Buda</i>		150; — az <i>Amarilli</i> hatása lí-	
<i>haláláról</i> 129; — és a francia		rájára 354—360; — olasz is-	
irodalom	323	meretei és olaszos műveltsége	
Aiskhylos	195	143, 361—365; — és az olasz	
Akadémia a Bach-korszakban 347,	348	irodalom 142—154; — Pet-	
Alapy Gáspár	136	rarca hatása 359, 360; — sze-	
Alexander Bernát	202, 274	relmi lírájának fogadtatása	
Amade Antal 426, 427; — élete		146; — <i>Chak Borbála</i> nevére	
316; — költészete	316—318	149; — <i>Credulus</i> és forrása	
Amade László élete és költé-		260—272; — <i>Kit egy szép</i>	
szete	426—428	<i>leány</i> 149; — <i>Mi haszon én-</i>	
Ambrus Zoltán	78	<i>nekem</i> (forrása) 354—358; —	
Angyal Dávid	231	<i>Te szép fülemüle</i> 151; — <i>Vi-</i>	
Apraxin Júlia: <i>On a beau dire</i>	195	<i>tézek karjokkal</i> (forrása) 358,	
Aranka György 323; — levelei	80	359; — XL. és LVII. verse 359, 360	
Arany János 251, 252, 257, 342,		Balassi-versszak	361
350, 373, 377, 429; — egyé-		ballada	211
nisége és költészete 320, 321;		Ballagi Mór	413
— és Herder 374; — az <i>Iliasz-</i>		Balogh Károly	273
<i>ról</i> 126; — és Ossian 367; —		<i>Ban Zrinski u Sighetu</i>	11
Tassóról 126; — <i>Buda halála</i>		Baranyi László	88
113—130, 229—244; — an-		Barcsay Ábrahám 89; — élete	
golul 209; — <i>Dalnok buja</i>		1790—93 56—64, 180—191; —	
374; — <i>Dante</i> 314; — <i>Kos-</i>		levelei Danczkay Józsefhez	
<i>mopolita költészet</i> 375, 376;		58*—64, 180*—191; — sza-	
— <i>Ősszel</i> 374, 375; — <i>Ráchel</i>		badkőműves volta	57
<i>siralma</i>	374	Báróti Sándor 56, 88, 89, 207,	
Aszalay József <i>Szellemi omni-</i>		323; — naplójegyzetei 88, 89;	
<i>busa</i> és Madách	273, 274	— <i>Védelemzetett magyar</i>	
Attila a XX. sz. magyar irodal-		<i>nyelv</i> hatása	59
mában	94, 95	Batsányi János	312, 323, 366
<i>Attilius Regulus</i>	296	Baththyány Lajos sírverse	*82

* A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.

	Lap		Lap
Baudelaire	323	Dalmady Győző költészete.....	208
Bayer József drámatörténete 425; — Shakespeare-dolgozatai ...	202	Dankó Pista levele Szabolcská- hoz	*169
bécsi irodalom	202, 203	Dayka Gábor.....	371
Bek Pál	177—180	Debreczeni Márton, <i>Kióvi csata</i>	315
Bembo, 363, 364; — <i>Gioia</i> <i>m'abonda</i>	152	Degré Alajos	251
Benedek Elek élete 92; — levele Szabolcskához.....	166	Denis Mihály.....	367
Beniczky Péter	317	deseterac-verssor	10, 11
Beöthy László 251; — füzetei..	347	Dobsa Lajos, 245, 258; — <i>Guten- berg</i>	351
Beöthy Zsolt 86, 87, 279; — a <i>Buda haláláról</i> 129; — Szabolcskáról.....	166	Dóczy Ferenc	136
Béranger hatása Dalmady Győzőre 208; — a magyar irodalomban 209, 210		Dömötör János 292; — élete 410 —415; — és Gyulai 412—414; — és Tolnai Lajos	410—415
Berczik Árpád (dr.)	209	dráma a Bach-korszakban 351, 352	
Bernáth Gáspár.....	251	dráma, magyar, 1867—1880 424—426	
Berzeviczy Albert	202	drámák, magyar nyelvűek, Nagy- szombathban	37
Berzsenyi Dániel 311; — költői művei.....	318—320	Dugonics András stílusa	95
Bessenyei György 57; — szabad- köművessége 322; — és Grass- né 90; — és Kollár Ádám ..	90	Eckhardt Sándor 149, 260, 262, 271	
biedermeier 211; — a magyar költészetben	210, 211	Egressy Gábor 376; — és Zilahy Károly	195—197
Blair Hugó Ossianról	366, 367	<i>Egyiptomi József</i>	296
<i>Boj na Sijetu</i>	18	élcclapok a Bach-korszakban ...	347
Boufini	123	Endrődi Sándor és Szabolcska 276—284; — levelei Szabolcs- kához 171—173; — <i>Jogok</i> 277; — <i>Kincsesház</i> 309; — <i>Teme- tőben</i>	277
Brassay Sámuel.....	196, 257	Eötvös József 86; — levelei Köl- cseyhez *22, *192—193; — Szemere Pálhoz *23—25, *193 —194; — verseinek német fordí- tása 23—28; — versfordításai németből (Palocsay versei) 27, 28; — és Palocsay Tivadar 22 —29; — a <i>Karthusi</i> kelet- kezése	22—29
budapesti egyetem bölc. karának története.....	83—87	Ephemerides pol. et. lit. megszű- nése.....	64—67
Budina Sámuel krónikája ..	135, 136	epigramma.....	168
Budinić Simon	133	Eppelsheimer H. W.	94
bugarštica-verssor	10, 11	Erdélyi János, 127, 128, 257, 342, 349; — <i>Népdalok és mondák</i>	124
Bulyovszky Gyula.....	256, 258	Erdélyi László.....	92
Callimachus	122, 123	erdélyi magyar irodalom	430
Casteletti, Cristoforo, <i>Amarilli</i> 261, 262; — hatása Balassira 261—272, 354—365		Erzsébet- (Domonkos-apáca) legenda	82
Cesarotti Ossianról	368, 369	Fábián Gábor Ossianról ...	371, 372
Črno Ferenc krónikája... ..	135, 141	Faludi Ferenc és Amade László 427; — kiadatlan verse 297, *298, 299; — <i>Constantinus</i> előadásai	191
Czakó Zsigmond ismeretlen leve- lei	*68—70	Fazekas Mihály	312
Czirjék Mihály	89		
Czuczor Gergely	245		
Császár Elemér 202, 313, 314, 366			
Császár Ferenc	253		
Csató Pál Ossianról	372		
Csengery Antal	254, 257, 343		
Csengey Gusztáv, <i>Fogoly lengyel</i>	311		
Csokonai 199, 200, 311, 314, 320; — egyik versének ismeretlen változata 80, *81; — levelei Bek Pálhoz	*178—180		

	Lap		Lap
Fekete János gr.....	323	Herder 371; — és Ossian.....	367
Fényes Elek.....	245	Hevesi Sándor.....	202
Forgách Miklós gr.....	57	Homeros 366—376; — és Arany	234
Földi János.....	323	Horatius a magyar irodalomban	
földrajzi irodalmunk a Bach-		95, 96, 423; — hatása Kazin-	
korszakban.....	344	czyra.....	308
fölvilágosodás, magyar.....	210	Horváth Endre, Pázmándi, szabad-	
Förhécz József Tolnai-életrajza		kömvessége.....	322
285, 286		Horváth István.....	86
francia írók Ossianról.....	369	Horváth János 323; — egyetemi	
Frankenburg Adolf.....	246	előadásai.....	199—201
Frey Dagobert.....	94	Horváth Mihály.....	245, 343
		Hugo Viktor hatása Dalmady	
Gál Ádám.....	136	Gyözőre.....	208
Gálos Rezső.....	319	Hunfalvy Pál.....	245
Gárdonyi Géza 278; — az epi-			
grammáról 168; — levelei		Ifjúsági irodalmunk a Bach-kor-	
Szabolcskához.....	*167—168	szakban.....	347
Gáspár Imre levele Szabolcskához	166	Imre Sándor.....	239
Geréczy Berta[lan].....	136	Indali Gyula.....	409
Gerstäcker.....	195	initális a népdalban és Petőfinél	1—9
Goethe Ossianról.....	368	Ipolyi Arnold, <i>Magyar mytho-</i>	
Gragger Róbert.....	126	<i>logia</i>	116, 117, 123, 127
Grass báróné 88, 89; — és		irodalmi élet a Bach-korszak-	
Bessenyei.....	90	ban 245—259, 341—353;	
Greguss Ágost 86, 87, 129, 202,		1861—1867 között.....	429
256, 258, 342		irodalom-esztétika.....	97
Guarini, <i>Pastor fido</i>	260, 261	irodalomtörténeti kézikönyvek a	
Guzmics Izidor Homerosról és		Bach-korszakban.....	342
Ossianról.....	371	írói díjak a Bach-korszakban	250, 251
Gvadányi József.....	183	írói lexikonok a Bach-korszak-	
		ban.....	342, 343
Gyöngyöm, Minkám.....	407, 408	iskolai jegyzetes kiadás a Bach-	
Gyöngyösi István 317, 318; —		korszakban.....	343
költészete.....	93, 94	Iványi Ödön.....	78, 79
Gyulai Pál 86, 87, 193, 240, 251—254,			
258, 342, 349, 350, 375, 429;		Jakab Ödön.....	287
— Mikszáth megvilágításában		Jászai Mari levelei Reviczkyhez	
409, 410; — a <i>Buda haláláról</i>		*75—79	
129; — és Dömötör J. 412—		Jenei Pál.....	91
414; — és Indali Gyula 409;		Jókai Mór 254, 258, 347, 348, 352;	
— és Tóth Kálmán 418, 419;		— drámái 351, 352; — írói	
— levelei Szabolcskához *173;		dijai 251; — <i>Varchomiták</i> ...	248
— mint kritikus.....	256, 257	Jordanes.....	122
Hajnal Márton.. 131, 135, 138—141		Jósika a kritikáról.....	257, 258
Haraszi Gyula.....	235	József nádor naplója a nemesi	
Harsányi Kálmán levele Szabolcs-		fölkelésről.....	207
kához.....	*173—175	Jögrné Draskóczy Ilma Szabolcs-	
Harsányi Sámuel élete 56, 187—190		káról.....	167
Haza és Külföld (folyóiratterv.)	192,	Jungfer Justel, a testőrök párt-	
193		togója.....	89
Hebbel, <i>Mutter u. Kind</i>	113		
Hegedüs Sándorné Szabolcskáról	166	Kačić-Niošić András 20, 21; —	
Helmezy Mihály Ossianról....	369	<i>Pisma od bana Zvončeca</i>	20
Herczeg Ferenc.....	93	<i>Kako Nikola ban Zrinski</i> ... 12,	13
		Kaprinai István.....	89

	Lap
Karácsonyi János	91
Kármán József	67
Károli Gáspár	237
Kastner Jenő	148, 362
Katona István drámái 36—*37; — szabadkőművessége 322;— a <i>Vak Béla</i> színlapja	*34
Katona József	93, 199—201
Katona Lajos	86, 87
Kazinczy Ferenc 67, 93, 95, 207, 315, 323; — Ossianról 369, 370; — rózsakeresztessége 322; — és Horatius	308
Kazinczy Gábor	245
Kemény Zsigmond 142, 243, 251, 252, 255, 257, 342, 343, 429; — és Tóth Kálmán	415, 416
Kéri Sámuel, <i>Keresztyén Seneca</i> (forrás)	304
Kerner István és Petelei	303
Kézai Simon krónikája	120
kiadás és könyvkiadók a Bach- korszakban	249, 250
Kirkconnel Watson	209
Kis János szabadkőművessége ..	322
Kisfaludy Károly 199, 200, 312; — írói köre 199, 200; — <i>Szeget</i> <i>szeggel</i> jegyzetes kiadása	343
Kisfaludy Sándor 199, 200, 312, 314, 323; — naplója a nemesi főkelésről 207, 208; — Ossian- ról	370, 371
Kisfaludy-Társaság a Bach-kor- szakban	343
Kiss József levele Szabolcskához *175—176; — <i>Czobor Erzsike</i> 311	
Kiss Károly	245
Koháry István	317
Kollár Ádám 90; — a <i>Ratio</i> <i>educationis</i> szerzője	89, 90
Komáromi Csipkés György 305, 306	
Komjáthy Jenő ismeretlen költe- ménye	79, *80
Könyi János, <i>Ártatlan mulatság</i> és <i>Várta mulatság</i>	346
Kováts József (rímkovács) isme- retlen versei	306, 307
Kozma Andor költészete 96, 97; — és Arany 96; — és Béranger 97	
Kölcsey Ferenc 193, 208, 311, 314, 366; — és Eötvös 192, 193	
könyvkereskedések a Bach-kor- szakban	343, 349
könyvterjesztés a Bach-korszak- ban	349
Köváry László	343, 344

	Lap
kritika a Bach-korszakban 252—258	
Krnarutič Bernát 19; — élete 131—133, 135; — irodalmi munkássága 133—135; — mint költő 139; — <i>Vazetje Segeta</i> <i>grada</i>	134, 135, 137—141
Krudy Ferenc Bártózi-kiadása 88, 89	
Krúzselyi Erzsike és Szaboleska 166, 167	
Kuncz Aladár	430
Kuthy Lajos Ossziánról	375
Lamartine hatása Dalmady Győ- zőre	208
Lehr Zsigmond	239, 243
Léstyán Mózes 297; — isk. drá- mái	296—297
Lévay József	350
lexikonok, magyar	341
líra a Bach-korszakban	349, 350
Lisznay Kálmán 258, 349, 350; — Homerosról és Ossianról ..	376
Loisch János	127, 234

Madách Imre, <i>Ember tragédiája</i> 315; — és a <i>Queen Mab</i> (Shel- ley) 70—72; — és Weber <i>De-</i> <i>mokritos</i> a	273—276
Madzsar Imre	91
Mályusz Elemér	56
Margit-legenda, nürnbergi	82
Medgyes Ferenc	194
Medgyes Lajos Ossianról	375
<i>Mindenféle törvények's rendtar-</i> <i>tások</i> (forrás)	305
Mikszáth Kálmán Gyulai versei- ről	409, *410
Mitrovics Gyula	128
Molnár János szepesi kanonok .	192
Mór, szent, 90—92; — a magyar irodalomban 91, 92; — legen- dája	91
Móricz Zsigmond «gentrylátás»-a 93; — és Móra Ferenc 93; — és Szabó Dezső	93
<i>Mujo Ljubovic pod Segetom</i> ...	13
Munkácsy Mihály levele Szabolcs- kához	*167
Musset hatása Dalmady Győzőre	208
Nagy Ignác	244, 246
Nagy Iván	343
Nagy Lajos alispán	68—70
Nagy Miklós Szabolcskához	166
Négyesy László 87, 122, 129, 139	
nemesi főkelés, utolsó	207, 208

	Lap		Lap
nemesi testőrség története 1760—1800.....	88, 89	Pukánszky Béla.....	374
néplapok és népies vállalatok a Bach-korszakban.....	345—347	Pulszky Ferenc.....	193
népszínmű.....	92	Putnik Lulu.....	209
<i>Nibelung-ének</i> 119, 120, 125, 126; — hatása a <i>Buda halálára</i> 231, 232			
Nyomdánk a Bach-korszakban	348		
Oláh Miklós.....	122, 123	Ráday Gedeon.....	323
olasz énekkultúra nálunk.....	148	Ragnina szonettjei és Balassi... 152	
olasz költészet hatása 142—154, 359, 360		Rákosi Jenő Szabolcskáról.....	166
olvasó körök, magyar, a XIX. sz. idején.....	206	<i>Ratio educationis</i> szerzője ..	89, 90
Orezy Lőrinc.....	57	Remellay Gusztáv.....	245
Ormós Zsigmond.....	344	Réthy Lajos és Petelei.....	303
Oršić István.....	136	Révai Miklós ismeretlen latin elégiája.....	*66—67
Ossian 366—377; — a magyar irodalomban.....	369—377	Reviczky Gyula és Jászai Mari 72—79	
osztrák balladaköltészet hatása a magyarra.....	211	Reviczky Szevér sirverse *81; — és Zilahy Károly.....	194
osztrák irodalom, mai.....	205, 206	Riedl Frigyes 1, 9, 86, 87, 129, 199, 202, 235, 260, 321	
		Rimay János és Balassi B. 143—146; — Balassi B. költészetének jelentőségéről.....	144, 145
Padova szerepe a magyar irodalomban.....	361—365	Salamon (isk. dráma).....	296, 297
Pákh Albert.....	248, 253	Salamon Ferenc 119, 125, 235, 256, 258, 429	
Pálffy Albert.....	245	Schallenberg és Balassi.....	361
Palocsay Tivadar báró 22—29; 193; — költeményei 23, 24, 26—28		Sebők Zsigmond.....	277, 278, 283
pásztor-dráma.....	260, 261	Shakespeare kora, élete, művei	
Pázmány Péter.....	315, 318	Shakespeare.....	201—205
Péczy József <i>Henriade</i> -fordítása.....	93	Shelley <i>Queen Mab</i> -jének hatása Madáchra.....	70—72
Pesty Frigyes és Tóth Kálmán 417, 418		<i>Smrt Sulejmana pod Segetom</i> ..	18
Pelegrinović Miša.....	133	<i>Smrt Zrimovića Nikole</i>	17
Petelei István 279; — levelei *299—303; — levele Szabolcskához.....	*175	<i>Societas literaria</i> 1771.....	89
Petőfi Sándor 234, 236, 245, 255, 314, 377; — költészetének népiessége 1; — népdalainak kezdő képe 1—9; — <i>Homér és Osszián</i> 373; — <i>Szeptember végén</i>	8	Spányi Béla.....	75
Petrarca 149, 356, 362, 365; — hatása Balassira.....	359, 360	Sperone Speroni.....	363
Petz Gedeon.....	120, 123	Spilenberg Pál.....	64—67
(<i>Politika Philosophiai</i> ...) <i>Rendes életnek példája</i> (forrás) ..	304	Srepel Mihajlov.....	21
Pompéry János.....	253, 255	Sturm Albert.....	232
Pray György 207; — drámái ..	31	Surányi Miklós élete és művei 429, 430	
Prielle Kornélia és Petelei.....	302	Sylvester János humanista öntudata.....	143, 144
Priskos rhetor.....	121, 122, 124		
Prohászka Ottokár.....	282	Szabadkőművesség, a, irodalmi szerepe.....	322, 323
Propertius és Balassi.....	357	Szabó Dezső líraisága.....	93
		Szabó Károly mint újságíró ..	308
		Szabolcska Mihály 166—177; — Prohászka O.-ról 282; — vélemények költészetéről 166—167; — levelei Endrődi Sándorhoz *276—284; — Ferenczy Gyulához *176—177; — <i>Dal az anyai csókról</i> 170; — <i>Dal a betűről</i>	171
		Szalay László.....	348
		Szász Béla (id.).....	413, 414

	Lap
Szász Károly (a püspök) 128; — <i>Trencsényi Csák</i>	113, 229
Széchenyi Ferenc szabadkőmű- vessége.....	322, 323
Széchy Károly.....	87
Szegedy Rezső 10—12, 15—17, 20, 21	20, 21
Szegfi Mór.....	256
Székely József.....	256
Szelestey László.....	350
Szemere Bertalan.....	193
Szemere Miklós Ossianról.....	375
Szemere Pál és Eötvös 193; — <i>O és új Földi dal</i>	193
Szentjóni Szabó László levele Spissichhez.....	207
szerelmes ének, magyar, a XVI. sz. közepéről.....	147
szerzetes írónk és a fölvilágoso- dás.....	210
Szigeti József, <i>Falusiak</i>	352
Szigligeti Ede.....	352
Szilágyi István Ossianról.....	374
Szilágyi Sámuel <i>Henriade</i> -fordí- tása.....	93
Szilágyi Sándor 412—414; — és Petelei.....	299—302
Szini Károly.....	258
Szinnyei Ferenc.....	425
Szinnyei József (id.) Szabolcskáról	166
Szomaházy István levele Sza- bolcskához.....	166
szombatosok (baráti társaság) ..	280
Tasso 114, 315, 363; — <i>Aminta</i> 260, 261	260, 261
Tatár Péter ponyvai.....	346, 347
Teleki József gr. (koronaőr) 182, 184—187	182, 184—187
Teleki József gr. (történetíró) 343	343
természetérzék a régi magyar irodalomban.....	93
Tersztyánszky Dániel.....	89, 90
Thaly Kálmán, <i>Árpád apánk</i> ...	311
Thierry Amadé.....	116
Tiedge, <i>Der Kosak u. sein Mäd- chen</i>	407, 408
XVII. századi ismeretlen vers- töredék.....	*305—306
Toldy Ferenc 86, 87, 120, 197— 199, 309, 310, 319, 322; — munkássága 341, 342; — Os- sianról és Homerosról 372; — és Tóth Kálmán 419—421; — és Zilahy Károly.....	197, 198

	Lap
Tolnai Lajos családi és duna- szentgyörgyi emlékek költésze- tében 284—293; — és Dömö- tör János 410—415; — <i>Al- végi kőháznál</i> 285, 294; — <i>Bakarszti javasasszony</i> 293; — <i>Dávid pap lesz</i> 289, 296; — <i>Édes mostoha</i> 289; — <i>Eladó birtokok</i> 288; — <i>A falu urai</i> 287, 294; — <i>Hogy a tojás?</i> 289; — <i>Hű feleség</i> 293; — <i>Malvin kisasszony</i> 286; — <i>Mostoha anyja</i> 286; — <i>Ron- gyos</i> 289; — <i>Szentistváni Kéry-család</i> 289; — <i>Új fő- ispán</i> 292; — az <i>Urak</i> és a valóság.....	291—296
Tolnai Vilmos ..	236, 237, 241, 242
Tomitano Benardino 362; — a magyar dalról.....	146, 147
Tompa Mihály.....	246, 255, 350
Tóth Kálmán 246, 253—256; — verse*198; — ismeretlen sírver- sei*81—82; — levele Gyulaihoz *418—422; — Kemény Zs- hoz *415; — Pesty F.-hez *417—418; — Pompéryhez *416, 418; — Ráth M.-hoz *417; — Toldyhoz *419—422; — élete 419—421; — lírája 350; — hatása Dalmady Gyö- zre 208; — <i>Nők az alkot- mányban</i>	418
Tóth Lőrinc.....	245, 341
történeti ballada, a magyar....	211
történetírásunk a Bach-korszak- ban.....	343, 344
Trattner terve a <i>Szigeti vesze- dem</i> kiadására.....	67
Udvarló líra, a magyar, a XVI. sz.-ban	148
Vadnai Károly 258; — levelei Szabolcskához.....	*169—171
Vahot Imre.....	254
Vajda János 3, 256, 258, 417, 429	
Vajthó László.....	309
Vállas Antal.....	192
Vargha Damján.....	91, 92
Vargha Gyula.....	208, 277
Vas Gereben.....	254
Verancsics Antal.....	134
Verlaine.....	323
Verseghy Ferenc 207; — zsengei	298
Versényi György levele Szabolcs- kához.....	166

	Lap		Lap
villanellák hatása Balassi B.-ra	153—154	Zárlat-szó	171
Vitkovics Mihály és Horatius ...	423	Zempléni Árpád és Petelei	303
Voinovich Géza ..	70, 209, 321, 374	<i>Ženitba Zrinovića Nikole</i>	16
Vörösmarty 127, 234, 236, 245,		Zichy Antal	245
311, 312; — címtelen dráma-		Zilahy Károly 429; — levelei	
töredék *50—55, *155—165,		*194—198; — Aiskhylos <i>Pro-</i>	
*378—405; — ismeretlen fia-		<i>metheuse</i> 195; — <i>Jávorágak</i>	
talkori kéziratos munkái 33—		195, 196; — <i>Költőnők</i>	197
40; — <i>Szilágyi a világosi vár-</i>		Zlinszky Aladár	120, 309
<i>ban</i> *405—406; — <i>Tatárjárás</i>		Zoerard-legenda	91, 92
<i>után történt eset</i> (drámai tö-		Zolnai Béla	145
redék) *40—50; — <i>Tündér-</i>		Zoranić Peter	133
<i>völgy</i> 126; — <i>Zalán</i> ...	127, 128	Zrinyi, a szigetvári hős, a hor-	
<i>Vuk despota i ban Zrinjanin</i> ..	17	vát népepikában 10—21; —	
		rabságáról szóló horvát cikkek	14, 15
Waldapfel Imre	94	Zrinyi a költő 114, 314, 317, 318;	
Weber <i>Demokritos</i> a 273; — és		— Balassi B.-ról 146; — és	
Madách	273—276	Crpko krónikája 137—141; —	
Wesselényi Miklós (id.) ...	183, 187	és Krnarutić 131, 137—141;	
Wiklund Bernát	276	— <i>Szigeti veszedelem</i> 10—15,	
		19, 126, 127, 144; — tervezett	
Yggdrasil-fa	126, 128	kiadása 1793-ban	67
		Zsilinszky Mihály Szabolcskáról	166

AZ INITIÁLIS A NÉPDALBAN ÉS PETŐFI KÖLTÉSZETÉBEN.

Riedl Frigyes kiadatlan Petőfi-tanulmányát véletlenül találtam meg a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának ritkaságokat őrző Révay Ferenc-szekrényében. A szöveg egyetlen példányban maradt fenn, mint kefelevonat. A tanulmányt Riedl a *Beöthy-émlékkönyv* (1908) részére készítette, de csak megkésve készült az első így kiadatlanul maradt. Mint minden, amit a kiváló irodalombölcsező készített, ez is érdeklődésre tarthat számot és az irodalomtudomány sokban hasznát veheti. A speciális témát feldolgozó tanulmány gondolatai teljesen eredetiek; korábbi Petőfidolgozatában (*Petőfi Sándor*. Beöthy-Badics: *Képes magyar irodalomtörténet*. II. köt. 1896. 523—540. l.) nincs nyoma, a későbbiekben (*Petőfi szabadság-szeretete*. Petőfi-Almanach. 1909. 107—116. l.; *Korhatások Petőfi költészetében*. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 45. köt. 1911. 21—36. l.), sem; *Petőfiről* írt könyvében, melyet egyetemi előadásai alapján a Kisfaludy-Társaság és a tanítványi kegyelet két évvel Riedl halála után adott ki (1923), nem használta föl. A tanulmány közlésének megengedéseért dr. Bartoniek Emma úrnő, ezúton is fogadja hálás köszönetemet.

Kozocsa Sándor.

A tanulmány történetét kiegészíthetem azzal, hogy Riedl, mivel dolgozata nem jelenhetett meg az *Emlékkönyvben*, a maga költségén kiszedette és egy finom papíron gondosan kiállított kefelevonatát átadta Beöthy Zsoltnak. Közlésével nemcsak Riedl Frigyes emlékének áldozunk, hanem szolgálatot teszünk a tudománynak is. A szöveget betűszerint híven adjuk.

Szerk.

Petőfi költészete népies, mert megtaláljuk benne a népies hang mellett a népdal szerkezeti fősajátságát is.

A magyar népdal egyik fősajátsága a következő szerkezeti beosztás: A magyar népdalnak rendesen van valami feltűnő, megindító motívuma, mely elválik a népdal tartalmától. Ez igen fontos sajátság, mely kapcsolatos a magyar népdal lényegével. Ezt a sajátságot szellemileg is, technikailag is meg akarom vizsgálni a magyar népdalnak pszichológiája révén. Két része van tehát a népdalnak: egy megindító mozzanatot, azután következik maga a költemény. Van egy megelőző accord, a népköltő ezt megüti, azután következik maga a dal. Van tehát benne mindig valami előzmény, valami megkezdő motívum, melyet ezúttal a népdal *iniciális*-ának nevezek.

Például:

*Fönn száll a pacsirta,
Az eget hasítja —
Fordulj felém rózsám,
Csókold meg az orcám,
Ugy se soká látsz már.*

vagy:

*Érik a szőlő,
Hajlik a vessző,
Borul a levele,
Két szegény legény
Vándorolni készül,
De nincs kenyere.*

A dőlt betűs kezdő sorokat nevezem iniciálisoknak.

Minő viszonyban van a megindító mozzanat, az iniciális magával a költeménnyel? Betűkkel jelezve: I és T. Lehet, hogy I és T(-költemény tartalma) nincs semmiféle belső kapcsolatban, az iniciális a költőnek szeszélye, mintegy véletlen.

Például:

*Esik eső a harasztan.
Nem kapok én a parasztan.*

*Három éle van a sásnak —
Szebb szeretőm van mint másnak.*

Ha az iniciális nem függ össze semmikép a költemény voltaképeni tartalmával, háromféle eset lehetséges. A költő vagy említ valamit az iniciálisban a külvilág jelenségeiből, a mit véletlenül ép akkor látott és ehhez a látványhoz hozzákapcsolja a költeményt. Itt a véletlen dönt. Vagy a rím kedvéért egészen mechanikusan a költemény élére csap egy sort, mely a költemény voltaképeni kezdő sorával rímel. Vagy pedig egy más népdalból vesz át egy iniciális, a mely tulajdonképp nem ide való. Az iniciális ezekben az esetekben véletlen vagy mechanikus. A legtöbb esetben azonban és a valóban költői példákban van benső kapocs. Miféle kapocs? Itt az emberi szellemnek bizonyos működésére kell figyelni, hogy ezt a kapcsolatot megértsük s megismerjük a szálakat, melyek I-től T-hez vezetnek. Ezek ugyanazok, melyek általán egy gondolat-tól a másikhoz vezetnek. Egy gondolat után következik az ember szellemében a másik gondolat. Milyen kapocs van az egyik gondolat és a másik közt, mi itt a híd? Ha az emberi észjárást vizsgáljuk, akkor a következőt fogjuk tapasztalni. Az egyik gondolat felkelti a másikat: I felkelti T-t a népköltő phantasiájában. Hogyan keltheti fel, hogyan idézheti elő? Oly módon, hogy a két eszme, a két gondolat bizonyos eszmétársulási viszonyban van. Az első emeltyűje az utána következő másodiknak társulási kapcsánál fogva. A második feltűnik, mihelyt az első agyunkban megjelent.

Lehetséges, hogy a második gondolat feltűnik az első után, azaz eszmetársulás létesül, mert a két gondolat között helybeli kapocs van, lokális összefüggés. Ez az eszmetársulás egyik módja. A másik az időbeli kapcsolat. Két dolog egyidőben történt és most, ha egyik dologról van szó, eszembe jut a másik, csak azért, mert egyidőben hatottak szellememre. Lehetséges harmadszor valami ok és okozati kapcsolat. A másik gondolat feltűnik, mert az első causalis nexusban van vele, mert a második okozata az elsőnek. De lehet negyedszer két külön gondolat közt az a kapocs is, hogy a második hasonlít az elsőhöz; azért tűnik fel a második gondolat, azért merül fel mintegy a semmiből, mert hasonlít az elsőhöz, azaz a gondolat associatióinak negyedik módja az analogia.

Erre vonatkozólag főgondolatom a következő: A gondolat-összekapcsolásnak ezt a négy módját, mely a psychológiának örök törvénye, követi a mi népdalunk is két szerkezeti részének összekapcsolásában. Azaz az initális és a tartalom (I és T) összefügg vagy oly módon, hogy I és T között helyi kapcsolat van, vagy oly módon, hogy a kapcsolat időbeli, vagy okozati kapcsolat, vagy analogia van közöttük.

Mind a négy általános formulára sok a példa népdalaink között. A népdal compositiója tehát abban áll, hogy a népdalköltő képzelete révén összekapcsolja I-t és T-t, vagy helyi, vagy időbeli, vagy okozati vagy analogiás módon. Ez a magyar népdal egyik főrajtsága. A magyar népdalnak ez a főrajtsága megvan azután Petőfi-ben is, de megvan nagyobb művészetel, mint a népdalban.

I. Példa a népköltészetből a két szerkezeti rész helyi kapcsolatára:

Kicsiny falu, fehér ház.
Édes rózsám, mit csinálsz?

A leány egy kis faluban lakik fehér házban; amint a népköltő ezt látja, eszébe jut kedvese. Ez a helyi kapcsolat. Ha a magyar baka kiinn van Milanóban (az ötvenes években sok magyar volt kiinn, többi között Vajda János a költő is, mint közkatona) és látja a sok tornyot, (mert a mint az olasz városokban mindenütt, Milanóban is sok a templom), a költő ebből a helyi körülményből alkotja meg az initáliást:

Nagy-Abonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminczkettő látszik,
Inkább nézném az abonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminczkettőt.

A helyi kapcsolat sokkal költőibb, ha a költő beléhelyezi magát abba a helyzetbe, amelyet az iniciális megjelöl, belehelyezi önmagát és a hangulatával hozzákapcsolódik. Tehát I-ben rajzol, mondjuk egy természeti jelenséget, T-ben önmagá-

ról szól, azután beléhelyezi magát a költő I-be, de I-t nem azért említi, mert külső jelenség, hanem azért, mert az I megfelel valami lelki hangulatnak. Ez már sokkal művészből, de ez a kapcsolat is voltaképp helyi. Pl. a népköltő az erdőn jár összettel:

Amerre én járok,
Még a fák is sirnak,
Gyenge ágaikkal
A levelek hullnak.
Hulljatok levelek,
Rejtsetek el engem stb.

II. Példa arra, hogy a megindító mozzanat a költemény tartalmával *időbeli* kapcsolatban van:

Buzával él a vadgalamb,
Szomorún szól a nagy harang.

Mialatt a költő látja maga előtt a vadgalambot, azalatt szomorúan szól a nagy harang. Más példa:

Hej a toronyra süttött a nap,
Hej, beharangoztatott a pap.

III. Ritkább a népdal iniciálisaiban az *ok és okozati összekapcsolás*. Miért? Az ok és okozat ugyanis valami prózaibb, mint az idő és a hely viszonya, vagy az analógia; valami, ami a tiszta gondolkozás eredménye és nem annyira költői, mert nem ébreszt fel oly könnyen képeket, nem indítja meg oly hamar képzeletünket és nem ad annyira alkalmat érzelmek keltésére. Példa a népköltészetből:

Harangoznak Csengerbe',
Vajjon ki halt meg benne?
Egy szép barna legénynek
Szeretője szegénynek.

Harangoznak azért, mert meghalt valaki.

IV. Igen gyakori az analógia révén való összekapcsolás, mert ez ad legtöbb anyagot képzeletünknek.

Néha a hasonlóság csak egészen külsőleges és akkor már összefolyik a hasonlóság, a megindító mozzanat és a költemény további tartalmának hasonlósága, a gondolatritmussal. Ilyenkor valami külső, mintegy zenei analógia van.

Három dinnye van egy száron, mind sárga,
Három szeretőm van mostan, mind árva, stb.

Ez inkább játékszerű, itt még megvan az analógia, de csak egy szóban, a «három» szóban központosul.

Három levele vagyon az epernek,
Három szeretője van a legénynek.

Épp ilyen, inkább mondattani analógia van azokban a népdalokban, melyek kezdete e kérdésekre: mi vagyok? és azután felel: mi nem vagyok? Ez azután ahhoz vezet bennünket, ami már egészen verstani elem: a gondolatpárhuzamhoz. Láthatjuk, hogy a gondolatpárhuzam csak egy fajtája ennek az analógiás szerkezetnek, melyről most szólok és mely a gondolatasszociációnak egyik főelve. Külsőlegesen, de már nem ritmikus alapon van felfogva a következő analógia:

Csuszlik szürke lovam télen patkó nélkül,
Én már nem lehetek el rózsám nálad nélkül.

A ló érzi a patkó hiányát, én érzem a kedvesem hiányát ez a legkülsőbb analógia, de elég arra, hogy a költő ezt az iniciálist szerelmi bánatához kapcsolja.

Szintén különleges véletlen analógián alapul ez a megkezdés:

A mi kutyánk neve Tarna,
Az én szeretőm is barna. (T. i. mint a Tarna.)

Mindenki érzi, hogy már egy fokkal költőibb az analógia alkalmazása ebben:

Nagy árnyéka van a fának,
Nagy híre van a szép lánynak.

Itt nemcsak e szó: *nagy* hidalja át a két sort, hanem egy metaphora is, melyhez hasonló rejlik e közmondásban: «Nagy fának nagy az árnyéka».

Ennél is költőibb fajtája az analógiának a természeti jelenségek hasonlósága a lelki jelenségekkel. A zavaros folyóvíz a kedv megzavarodásához hasonlít a magyar nép felfogása szerint.

Foly a Duna zavarosan,
Néz a rózsám haragosan...

Más példa e felfogásra:

A Tisza, a Duna be zavaros,
Az én kis galambom be haragos.

Ha a természeti jelenség *több jegye* hasonlít az emberi lélek jelenségéhez, támad a szimbolikus felfogás.

Erre alá piros az ég alja,
Haragszik a babám édesanyja.

Itt belső szimbolikus kapcsolat van. Most következik egy külső kapcsolat:

A csillag, a csillag az égen jár,
A szívem, a molnár a réten jár.

A hasonlóság itt az, hogy mindkettő jár: a csillag is, a molnár is. I-t és T-t voltaképp csak egy szó köti össze, a «jár» szó; az analógia itt úgyszólván csak fonetikus. Ellen-

ben az első analógiában az ég pirossága zivatart jelent, a zivatar pedig jelenti azt, hogy az öregasszony haragszik. Ez mintája Petőfi *Esik* költeményének.

Néha a megindító mozzanat nemcsak egy rövid jelzése valami természeti, vagy külvilági tüneménynek, hanem egy egész kis scéna. Ez a legérdekesebb a magyar népdalokban és ezekből alkotta meg Petőfi költészetének legnagyobb remekeit.

V. Példa az analógiás kapcsolatra:

Csillagos az ég, csillagos,
Rózsafa levele harmatos,
Rózsafa levele szakadj rám,
Kedves édes rózsám, nézz reám!

A három első sor természeti jelenségeket konstatál. Ez a megindító mozzanat. E három sor és a következő negyedik sor között a hasonlóság kapcsolata van, azaz a költő hasonlóan találja a rózsalevél hullását azon érzéshez, mely elfogja, ha kedvese ránéz. Hasonlókép analógia van I és T között ebben:

Káka tövén költ a rucza,
Jó földben terem a búza.
De a hol a hű lány terem,
Azt a helyet nem ismerem.

Látjuk tehát, hogy a négy főmód, mely szerint az iniciális, a költeménykezdet csatlakozik a voltaképeni költeményhez, megfelel az emberi elme gondolatársítása négy főmódjának.

Az utolsó népdali forma már Petőfihez húz. Mennél inkább lelki tartalmú a népdal iniciálisa, annál inkább közeledünk Petőfi költészete felé.

E négy associatio-eltvre könnyű Petőfi költészetében is megfelelő példákat kimutatni.

Aki csak lapozgatja Petőfit, találhat hasonló példát. Én csak egy-két mintát akarok felsorolni. *Helyi* kapcsolat:

Zöld leveles, fehér virágos akácza
Kék ruhában szőke kislány ül alatta.

Ezután a leányról szól a költemény.

Épp így könnyen lehet találni, vagy emlékezetből felidézni példát az *időbeli* kapcsolatra. Ritkább az *okozati* kapcsolat.

A hegyoldalt venyigesor takarja,
Megvert engem az uristen haragja,
Avval vert meg engemet,
Hogy venyigét teremtett.

Leggyakoribb kapcsolati módja az iniciálisnak Petőfinél az *analógia*. Mindazon költeményei között, melyekben népdalszerű megindító bekezdései vannak, 90% analógiás szerkezetű. Ez leg-

kedveltebb compositionális formája, melyben rendkívül nagy gazdagságot fejleszt ki. Már 1842-ben, tehát 19 éves korában is van ilyen költeménye.

Mi haszna, hogy a csoroszlya
Az ugart felhasználja?
Hogyha magot nem vetsz bele,
Csak kóróval leszen tele.

Hejh kis leány, pillantatod
Mélyen a szívembe hatott;
Mint a földet a csoroszlya,
Azt keresztülhasogatta.

Megvan ez a szerkezet az ugyanezen évből való *Két vándor* című költeményében. Ez nem egészen népdalszerű, de kétségtelenül a népdal hatása alatt keletkezett. A két vándor: a patak és az ifjú. Magas hegyek között vándorolnak. Az ifjú csüggedten, hallgatagon, a patak szikláról-sziklára szökkenve, vígan csörgedezve. Amint azonban a rónára érnek, szerepet cserélnek:

Hallgatnak a habok
S ballagva lejtnek,
Míg gyors szökés között
Az ifjú dalt zeneg.

A paralellismus tehát itt ellentétes. Epp úgy, mint első költeményeiben, majdnem mindenikben meg lehet találni, ha nem is ilyen világosan, de legalább elrejtve, metaphorák alatt a népdalszerű elemeket, az analógiás kapcsolatot. Még azokból a későbbi költeményekből is, melyekben a forradalmi vihar zúg, kihallszik a népdal édes pataksörgése. Szintén 1842-ből való a *Vadonban*. Itt a költő abból indul ki, hogy felette a csillagos éj van, ezek a csillagok vezetnek, de nem jól fogják vezetni, mert a lányszem még tündöklőbb vala és az sem vezette jól. Itt is megvan ez a kettős mozzanat: a megindító mozzanat, melynek azután a hasonlóság kapcsán felel meg a költemény tartalma, úgy mint ebben:

Érik a gabona, Melegek a napok,
Hétfőn virradóra Aratásba kapok,

Érik a szerelmem is, Mert forró a szívem,
Légy te aratója, Édes egyetlenem!

Tehát a külső, földmívelési tény, itt is össze van kapcsolva egy pszichológiai ténnyel, a költő szerelmével az analógia alapján. Epp ilyen:

A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyiljék, ha jó a szép kikelet;
Kikelet a leány, virág a szerelem,
Kikeletre virítani kénytelen.

Néha azután tréfásan alkalmazza Petőfi ezt a népdalszerű compositionális sajáttságot. Így az *Esik, esik, esik...* című költeményében a népdalnak a motívuma szépen át van alakítva a költemény alapmotívumává:

Esik, esik, esik, Csókeső esik;
Az én ajakamnak Nagyön jól esik.

Az eső, az eső Villámlással jár;
A szemed galambom, Villámló sugár.

Mennydörög, mennydörög A hátunk megett;
Szaladok galambom, Jön az öreged.

Itt három természeti jelenséghez: az esőhöz, a villámláshoz és a mennydörgéshez hozzá van kapcsolva három pszichológiai jelenség a költő életéből, még pedig hozzá van kapcsolva a hasonlóság alapján. A későbbi költeményeiben is megvan ez a szerkezet, de már nagy költői szárnyalással átalakítva. Ime egy példa, ahol teljesen népdalszerű:

Rózsabokor a domboldalon,
Borulj a vállamra, angyalom...

Népdalszerű analogia rejlik e kezdetben is:

Kemény szél fúj, lángra kap a szikra,
Vigyázzatok a házaikokra,
Hátha mire a nap lehanyatlík,
Tűzben állunk már tetőtől talpig.

Az idők viharában majd lángra kap a forradalmi szikra. Egy példát akarok még felemlíteni, melyet mindenki ismer, arra, hogy hogyan alkalmazza Petőfi ezt az analógiás szerkezetet később, már nem egészen népdalszerűen, de mégis a népdal szellemében, legszebb költeményében a *Szeptember végén* címűben. És ebben a költeményben, mely a magyar költészetnek, s talán többet mondhatunk: az emberi szellemnek egyik remeke, ebben megtaláljuk a magyar népdalnak épp most jellemzett szerkezetét, magasabb költői sphaerába emelve. A költői öskertben a mézeshetekben reálehel a jövő sejtésének szele.

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takarja el a bércei tetőt.

Itt a költő, éppúgy, mint a népdal, élénk állít egy külső jelenetet, nem ugyan egy sorban, mint a népdal szokta, hanem négy sorban. A nyáriasan gyönyörű tájkép fölé magasan emelkednek a bércek, melyeken már szeptemberben friss hó van; különösen reggel, mielőtt még a nap odatűzne, lehet magas hegyeken havat látni. Miért említi mindezt, mi köze van a

voltaképeni költeménynek, mely az elmúlásról szól, a kerti virágokhoz, az ablak előtt zöldelő nyárfához és a friss hóhoz, mely ott villog a hegy tetején?

Még ifju szívemben a lágsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De ime sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.

A külső természeti jelenség után jön a pszichológiai jelenség: hozzá van kapcsolva az analogia alapján. Amint itt lent a kertben még nyár van, úgy az én szívemben is megvannak a forró érzelmek, de amint ott a hegyen fenn már friss hó mutatkozik helyenkint, úgy mutatkoznak már fehér szálak a fejemen, mutatkozik a jövőendő tél. A tájkép megadja a költőnek az analogiának kapcsán a költemény fonalát, mely tovább vezet. Úgy mint a hajamban már mutatkoznak a fehér szálak, úgy múlik el az ember. Mint a nyár, az ifjúság, úgy múlik el a többi életkor is: az élet. El fogok múlni én is. Itt a boldogság napjaiban elmondja, hogy mi lesz szerelmének jövője. «S rábírhat-e majdan — kérdi a fiatal költő — egy ifju szerelme, hogy elhagyod érte az én nevemet?» Tudjuk, hogy erre a szépen stylizált, rhythmikusan hullámozó kérdésre az élet azt felelte borzasztó, illuziófosztó módon: igen. Erre gondol Petőfi is. Igen, el fogod hagyni az én nevemet, de még akkor is, ha elhagyod az én nevemet, siromból feljövök, akkor is szeretni foglak.

Látjuk tehát, hogy Petőfi költeményeinek constructiv eleme népdalszerű: a magyar népdalnak egyik főszajátsága, az iniciális, mint alapváz, megvan mint megindító mozzanat Petőfi legszebb költeményeiben is:

RIEDL FRIGYES.

A SZIGETVÁRI HŐS A HORVÁT NÉPEPIKÁBAN.

Boldogult Szegedy Rezső a horvát *Zrinyiaszok*ról irt tanulmányában foglalkozott a *Szigeti veszedelem*ről szóló horvát népköltési termékekkel is.¹ Ha visszatérünk e tárgyra, annak oka van. Szegedy tanulmánya óta új versek láttak napvilágot, a régibbek közül is némelyik elkerülte figyelmét, egyeseket tudatosan mellőzött. Megváltozott azóta a délszláv népepikáról való felfogás is, s ez új szempontok előtérbe nyomulását jelenti. Teljes elismeréssel Szegedy érdemei iránt, úgy érezzük, hogy nemcsak a szigetvári hősrre vonatkozó horvát népköltési termékeket illetőleg, hanem a *Zrinyiasz* minden horvát kapcsolatára nézve elérkezett a revízió szüksége.

Már Szegedy idejében is úgy tanította a horvát és a szerb irodalomtörténet, hogy a délszláv népepikának két formája van: a 15—17 szótagú *bugarštica*-verssor és a 10-szótagú *deseterac*-sor.² A bugarštica a XVII. század folyamán halt ki. Helyébe lépett a deseterac, mely a XVIII. században virágzik fel. Ezt nagyjában ma is így tanítják, és azt is tudjuk, hogy deseteracba a régi bugaršticáknak csak egy részét dolgozták át. A régi hősök egész sora tűnt el a bugaršticával együtt. Szegedy kora, a kritikaibb elmék kételkedése ellenére, őszintén hitt a népepika népi voltában. Ma már tudjuk, hogy a horvát népepika Dalmáciában a chanson de geste-ek olasz fordításainak hatása alatt alakult ki — művelt népköltők teremtették meg. Innen terjedt el az egész délszláv nyelvterületen. Mikor e versek hallgatósága többé nem a városok lakosságából és az urakból került ki, hanem egyszerű parasztokból, a népepika alkalmazkodott ezek ízléséhez. Tulajdonképen csak ekkor lett igazi népepikává. Eredetileg mindig egyes énekesek alkotásával van dolgunk — azután természetesen az énekesek hosszú sora idomítgatta a verseket. Ha megtartjuk is a régi terminológiát és népepikáról, népversekről beszélünk, sohasem

¹ Szegedy Rezső: *Zrinyi Miklós és a Szigeti Veszedelem a horvát költészetben*. IK. XXV. A népversekre vonatkozó rész: 292—297. l.

² *Bugariti* = panaszkodni, *bugarštica* körülbelül annyit tesz, mint panasz-ének. *Deset* = tíz, *deseterac* = tízszótagú sor.

tévesztjük szem elől azt, hogy e versek a valóságban ismeretlen műköltőknek a nép számára írt alkotásai.

Minthogy a bugarstica a népepika régiebb formája, a bugarsticákat általában koraiabbaknak kell tekintenünk a deseteracban írt verseknél. A szigeti veszedelemről két bugarstica maradt ránk: egy teljes és egy töredék.¹ Mindkettőt ismerte és tárgyalta Szegedy is. Mindkettő a horvát bugarsticák nagy Bogišić-féle gyűjteményében olvasható.² A teljesnek címe: *Ban Mikloš Zrinski u Sigetu gradu* (Zrinyi Miklós bán Szigetvárbán) és 96 sorból áll. A verset Cattaróban jegyezték fel a XVIII. század elején. A kiadás azonban elég hanyag, ezért Šimčik Antal egy füzetében kijavítva újra lenyomatta.³ A bugarstica, mint általában a horvát nép a XVIII. század végéig, Szigetet *Segetnek* (olvasd: Szeget) nevezi. A vers tartalmát elmondja Szegedy, sőt egy részletét igen sikerülten le is fordítja. Szegedy kivonatai azonban nem tartalmazzák sem itt, sem másutt mindazt, ami fejtegetéseink megértéséhez szükséges, ezért a versek tartalmát el kell mondanunk.

Belgrádból jelentik a császárnak (szultán), hogy Zrinski bán pusztítja tartományait. A császár óriási sereggel Seget ellen vonul, felszólítja Zrinskit, adja meg magát és Krajina⁴ élére állítja, mint ahogy a hrdeljski (erdélyi) bánnal tette. Zrinski azonban visszautasítja ajánlatát, mert a királynak hűséget fogadott és a király kezében van két fia. Megindul az ostrom és végül kigyullad a vár. Zrinski Miklauš⁵ összegyűjti vitézeit és felszólítja őket, törjenek ki. Ezek vígan (!) kitörnek. Egy török sereget, melyben egy magyarra tíz török esett, megsemmisítenek, de aztán egy nagyobb jön ellenük: húsz török esik egy magyarra. Zrinjanin (sic!) és hívei hőiesen küzdenek, pusztítják a törököket, akiknek egy része a Dunába ugrálva vész el. Végül egy puskagolyó öli meg Zrinskit.

A bugarstica a történeti valósághoz eléggé híven mondja el az eseményeket. Hogy Szigetvártól messze keletkezett, azt elárulja az, hogy szerinte a Duna valahol Sziget alatt folyik. Ami Szegedynek azt a feltevését illeti, hogy a bugarstica egyik változata lehetett a *Zrinyiász* bevezetésében említett horvát krónika, mely szerint a szultán Zrinyi kezétől halt meg, ennek nincs semmi alapja. Hogy a vers elején annyira aktív szultán az ostromban nem szerepel, az egyszerű történeti valóság. Az Ugrin-Ugričić-vita fölösleges. A bugarsticákban, aki

¹ Bogišić Valtazar: *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*. Biograd, 1878., X. 142. 430. l.

² Bogišić idézett gyűjteménye 97—100 l. és a bevezetés 135—136 l.

³ Črno Ferenac: *Povijest Segeta grada*. Zagreb, é. n. (1930.) 63 l. Ez a füzet a szigetvári hős titkárának feljegyzéseit adja Šimčik gondozásában, de négy Zrinyire vonatkozó népverset is. A szóban forgó a 43—45 l.

⁴ Krajina (Végvidék) Bosznia északnyugati része; a török hódítás előtt Croatiához tartozott.

⁵ A bugarstica hol Miklaušt, hol Mikloušt ír.

a magyar király alattvalója, az általában véve Ugrin-Ugričić, amittől lehet magyar, horvát, sőt szerb is. A nemzeti ellentétek felfedezése a későbbi idők «víványa». Egészen egyetértünk Szegedyvel abban, hogy ez a vers a maga régies, kezdetleges előadásával igazán vonzó alkotás, melyben költői lendület és erő érezhető. A dalmát népéneknek nem volt ugyan más célja, mint az, hogy a hagyományos modorban megverselje az eseményt, de feladatát költői érzékkel oldotta meg.

A bugarštica-töredék 24 sorból áll. Egy XVIII. század-eleji ragúzai kéziratban található.¹ A szerző ragúzai, mert a vers elején azt írja, hogy egy lovas a tengermelléki erdőben vágat és úgy éneklí a verset. Az erdő (horvátul *dubrava*) a ragúzai költőknél állandó jelképe a horvát Athénnek (Ragúza horvátul *Dubrovnik*). Musztafa császár vissza akarja foglalni azokat a helyeket, melyeket a múlt években elvettek tőle. Megindul tehát Ungarska felé. A Tiszán hidat veret, hogy Segetet ostromolja. Itt vége van a töredéknek.

A Bogišić-gyűjteményben van egy harmadik Zrinyi-vers is. Ezt Szegedy nem tárgyalja, pedig a magyar *Zrinyiász* szempontjából ez a horvát népvers a legfontosabb. Címe: *Kako Nikola ban Zrinski silni vitez osveti Radivoja slugu svoga pogubljená od Malkoča bega, i kako Malkoč na zapovjed careva poginu*. (Miként bosszúlja meg Zrinyi Miklós bán, a hatalmas vitéz, szolgáját Radivojt, akit Malkoč bég kivégeztetett, és miként hal meg Malkoč a császár parancsára.) A vers 136 deseteracból áll,² amint az ezután tárgyalandó versek egy kivételével mind deseteracok. A verset ugyanaz a ragúzai kézirat tartalmazza, melyben a bugarštica-töredék is olvasható.

Malkoč bég Szlavóniát (Slovinja) pusztítja és egyebek közt elfogja Zrinjenjski (sic!) bég szolgáját, Radivojt. Jól bánik vele, de mikor Radivoj bevallja, inkább volna a bännál, karóba huzatja, hiába könyörög neki Radivoj, ne tegye, hiszen a bán hatalmában van hatvan török fogoly, köztük a mosztári aga. Mikor Zrinjenjski értesül Radivoj haláláról, a hatvan foglyot karóba húzatja. Megtudja a dolgot a császár és egy vezírral háromezáz jaucsárt küld Malkočhoz, hogy végezzék ki. A janicsárok tambura mellett mulatozva találják Malkočot. Azzal az ürüggyel, hogy császári levelet (buruntija) hoztak neki, kihívják udvarából és karóba húzzák «Radivoj megbosszulására és Zrinjenjski bán dicsőségére».

Radivoj a *Zrinyiász* történetileg nem igazolható személyei közé tartozik. Az eposz igen előkelő szerepet ad neki, sőt miatta megváltoztatja a történeti Juranics Lőrinc halálának módját. Zrinyi, a költő, nem igen szokta hangsúlyozni hősei magyar vagy horvát voltát, Radivojnál azonban ismételtelen kiemeli a vitéz horvátságát. (V. ének, 58. versszak, VII. 65.,

¹ A Bogišić id. gyűjteménye 100—101. l. és a bevezetés 126. lapja.

² Bogišić id. gyűjteménye 307—311. l.

IX. 91.). Az a benyomásunk, a magyar eposzíró e horvát népvers korábbi változatának hatása alatt vette be művébe a horvát Radivojt és azért tette fontos személlyé, mert ime a szultán is akkora jelentőséget tulajdonított neki.

Malkoč bég történeti személy s a szigetvári hős életében is szerepet játszott. 1553-ban Ulaman bosnyák pasa és Malkoč bég hlevnói (Hercegovina) szandzsák (az akkori) Szlavóniában dúltak, sok foglyot ejtettek, amíg Zrinyi Vinicánál meg nem verte őket. Az ütközetben elesett Ulaman fia, Džafer, amit a Zrinyiász is megemlít. (V. 17.) Vereségüket Ulaman és Malkoč nem felejtették el és továbbra is agyarkodtak Zrinyire.¹ Ha Zrinyi a költő az 1544-ben szerepelt Španaković Demirhamot² oda állíthatta Sziget alá, megtehetette ezt Malkoč népversi ellenfelével is.

Ha a verset Ragúzában jegyezték is fel, bosnyák eredetűnek látszik. Erre vall a mosztári aga emlegetése és Malkoč szereplése, de főleg a keresztény és muzulmán szempontok vegyülése. Tudvalévő, hogy Bosznia és Hercegovina bogumil vallású horvát nemessége a XV. és XVI. század folyamán felvette az iszlamot. Sziget alatt, elkezdve Sokolović Mehmet nagyvezíren, sok ezer ilyen muzulmán vallású horvát vitézkedett a szultán zászlaja alatt. Anyanyelvüket ezek a horvátok megtartották. Dalmácia után a szomszédos Bosznia és Hercegovina lett a délszláv népepika második hazája, sőt a népepikának deseteracban való megújulása itt érte el virágzását. Ugyanazon nyelven ugyanazon versben zengte dalait a keresztény és a muzulmán horvát népének: szinte lehetetlen volt a teljes elkülönülés. Az eredmény a kétféle világszemlélet sajátosságos vegyülése lesz.

Sziget bevétele kétségtől muzulmán diadal volt. Természetesen megénekelték a muzulmánok is: törökök és horvátok egyaránt. A török Zrinyiászok tárgyalása nem a mi feladatunk, de különösnek tartjuk, hogy eddig ezekkel nem foglalkozott irodalmunk.³ A horvát muzulmán Zrinyi-versek közül a legrégebben feljegyzett az 1720 körül a horvát Határ-örvidéken összeírt *Erlangeni kéziratban* található, melynek Šimčik *Mujo Ljubović pod Segetom* (Ljubović Mujo Sziget alatt) címet adott.⁴ A 118 sorból álló verset Szegedy még nem ismerhette.

¹ Mešić Matija: *Život Nikole Zrinskoga*. Zagreb 1866., 137., 138. l. Barabás Sámuel: *Zrinyi Miklósról vonatkozó levelek és okiratok*. Budapest 1898–99. I. k. 158., 177, 178, 179, 180, 182, 183, 185, 380, 402, 403, 461, 492, 493, 497. II. 585, 620, 638, 665. l.

² Mešić id. műve 105. l.

³ Šimčik idézett Őrnko-kiadása egy jegyzetében (39 l.) két török Zrinyiász-költőt említ. Nevük: *Merahi* és *Agehi*.

⁴ Gezeman Gerhard: *Erlangenski rukopis* Sr. Karlovci 1925., 74–77. l. Újra lenyomatva Šimčik idézett Őrnko-füzetében 45–48. l.

Fermán jön Nevesinjébe (Hercegovina) Ljubović béghez, hogy azonnal jöjjön a Ljubovićokkal Seget alá, fia Mujo legyen a barjaktar (zászlótartó). A Ljubovićok elindulnak és mikor Sarajevón átvonulnak, mindenki bennük gyönyörködik, a bulák (asszonyok) Mujoban. De Mujo nem törődik velük. Mikor Seget alá érnek, a hírnökök épen kikiáltják, hogy a császár három teher (tovar) kincset ad annak, aki a fehér őrtoronyra (kula) kitűzi a zöld zászlót. Mujo rögtön vállalkozik rá, ki is tűzi a zászlót, de az őrtoronyból lelövik. Holtan zuhan le. Tetemét a Ljubovićok hazaviszik és anyja és felesége eltemetik.

A Ljubovićok ősi, ma is virágzó, nevesinjei törzs, hőstetteikről más muzulmán dalok is vannak. Történeti tény, hogy 1566. aug. 26-án Ali jancsár aga betört Szigetvárba, hogy kitűzze a próféta zászlaját, de foglyul esett.¹ Feltűnő a versnek lendületes költői előadása, mely a legszebb horvát népversek közé emeli.

Az ezután következő versek mai formájukban a XIX. század alkotásai, de régibb népversekre mennek vissza. Bennük a lantos sokszor más hősök tetteit ruhazza rá Zrinyire és a szigetvári vértanút oly alakokkal hozza kapcsolatba, akikkel nem állott, sőt nem állhatott, semmiféle összeköttetésben.

Ilyen alkotás a Zrinyi rabságáról szóló ének, melyet három változatban is ismerünk. Időrendben az első változat a *Ban Zrinjanin i kćer caričina*. (Zrinyi bán és a császárléány) 99 sorból áll.² Kukuljević állítólag egy ogulini (Fiume-Modrus megye) hajdútól hallotta.

Zrinyi bán már három éve szenved Konstantinápolyban a császár börtönében, mikor kérésére anyja tamburát küld neki. Tambura mellett énekelve, a császárléány beléseret és azzal a feltétellel, hogy ha kikeresztelkedik, Zrinyi elveszi, kiszabadítja börtönéből. Mikor hazafelé közelednek, Zrinyi bevallja a lánynak, hogy házas. Szerencsére felesége, Terézia, meghalt, mire a császárlányt elveszi.

A második változat címe *Tamnovanjabana Zrinjanina* (Zrinyi bán rabsága) 116 sorból áll. Ezt Kninben (Észak-Dalmácia) jegyezték fel.³ Novi bégiének börtönében ül kilenc éven át Zrinyi. Egy arab léány szabadítja ki, és mivel itt nincsen felesége, akadálytalanul elveheti. Legterjedelmesebb a harmadik változat: *Ban Zrinjanin i Begzada djevojka* (Zrinyi bán és Begzada léány), mely 399 sorból áll és Željován (Bosznia) jegyezték fel Madžar

¹ Mešić id műve 269 l.

² Kukuljević Ivan: *Pjesme s dodatkom narodnih pjesama*. Zagreb, 1847. 142—5 l. Magyarra fordította Szegedy Rezső: *Szilágyi és Hajmási mondája a horvát népköltészetben* (Ethnographia, 1911, 41—47 l.) című tanulmányában.

³ Andrić Nikola: *Ženske pjesme*. (Hrvatske narodne pjesme knj. VI.) Zagreb 1914, 78—81 l. Szegedy e könyvet nem ismerte.

Péter népénekes ajkáról.¹ A cselekvény igen szélesen van előadva. Novi bégjét Mustajnak hívják, és nővére, Begzada, szeret bele Zrinyibe. Zrinyi itt is nős, de felesége meghal. Begzada a kereszttségben Kata nevet kap és Zrinyitől hét gyermeke születik.

Szegedy előbb említett tanulmányában felsorolja a mese rengeteg délszláv változatát. A magyar irodalomba is eljutott. (*Szilágyi és Hajmási históriája* 1571). A horvát népköltésben legrégibb ismert formája az a szép bugarštica, mely Zrinyi Péter kezeírásában maradt ránk. Ismeretes, hogy 1430 körül egy török hercegnő Magyarországra menekült, a keresztységben Katalin nevet nyert és kétszer is Szilágyi Mihály rokonságában ment férjhez.² Viszont a szigetvári hős feleségét is Katalinnak hívták. A likai Mustaj bég (Mustaj beg lički) Zrinyinek, a költőnek, volt kortársa. A horvát muzulmán népepikának egyik legünnepelebb hőse.³ Az a benyomásunk, hogy Madžar Péter valamit tudott ezekből. A Zrinyi Péter által feljegyzett bugaršticát valószínűleg ismerte a *Zrinyiász* költője is és talán ezért ad Deli Vidnek török feleséget (XIII, 7).

Ezeknek a verseknek és a szigetvári hősnek kapcsolatát egyszerű dolog megfejteni. Szilágyi Mihály (horvátul Mihajlo Svilojević) a bugaršticáknak szereplő hőse volt, a horvát életben azonban nem voltak mély gyökerei, úgyhogy a deseteracokban egészen háttérbe szorult, és tetteit más hősök javára írták a népköltők.⁴ Így került Zrinyi is a helyére. Később aztán iparkodtak az eredetileg Szilágyira vonatkozó elbeszélést Zrinyi életkörülményeihez alakítani. Sokkal bonyolultabb a dolog annál a verscsoportnál, melyet most veszünk tárgyalás alá. Ezekben a szigetvári hős hol együtt szerepel Branković Vukkal, hol pedig a népénekesek a két hős alakját kontaminálták, amire a horvát tudomány eddig nem mutatott rá.

Branković Vuk címzetes szerb despota volt és Mátyás király egyik hadvezére (1440—1485). Törvénytelen fia volt a törököktől megvakított Branković Gergelynek és így unoka-öccse Branković Marának, II. Murát szultán feleségének. 1471 óta Szerém megyében élt és résztvett Mátyás király török hadjárataiban. Első felesége Pruis Jovan nagyváradi görög egyesült püspök ismeretlen nevű nővére volt — ez lesz egyik

¹ Andrić id. gyűjteménye 81—91 l. *Madžar* annyit tesz, mint magyar. Egy *Begzade* nevű török hős szerepel a *Zrinyiász*ban is. (IX. 49). *Begzade* törököül annyit tesz, mint a bég fia, *Begzada* a keresztény népénekes önkényes alkotása.

² Pavić Armin: *Dvije stare narodne pjesme*. Rad 47 k. 93—128 l.; Thury József: *Szilágyi és Hajmási históriája* IK. III. 293—306 l.

³ Mustaj bég Udbinán lakott. Novi több is van e vidéken. Novi Vindolski és a ma Dalmáciához számított Novigrad a legfontosabbak.

⁴ Maretić Tomo: *Naša narodna epika*. Zagreb, 1909, 181—182 l.

népénekünk Jovankája — a második Frangepán Borbála, aki Vuk halála után Berisló (Berislavić) Ferenc jajcei bánhoz ment nőül. Vuk despota nemcsak történeti személy, hanem a délszláv népepika ünnevelt hőse, — több bugarštica és rengeteg deseterac szól róla. Ezekben neve Zmaj Ognjeni Vuk (Vuk a tüzes sárkány); a lantosok természetfölötti erőket tulajdonítanak neki.¹

Miként történhetett Zrinyi Miklós és Branković Vuk alakjainak kontaminálása? Bizonyos kapcsolatok és hasonlóságok voltak közöttük. Mindketten a török ellen harcoltak, mindketten a magyar királynak délszlávajkú alattvalói voltak, mindketten Boszniától északra, horvát területen éltek, mindketten megfordultak Boszniában, mindketten a Frangepán-családból házasodtak (Zrinyi Péter is) és így a horvát Adriával voltak összeköttetések. A kontaminálás folytán Vuk Szigetvárba került, Zrinyire meg ráruházták Vuk kalandjait. Vuknak egyik ellenfele Gjerzelez Ali szendrői szandzsák volt, a bosnyák muzulmán népköltés legnagyobb hőse. Zrinyi is kapcsolatba kerül Gjerzelezzel.

A Petranović-féle gyűjteményben két Zrinyi-verset találunk. Ezeket Szegedy is ismerte, de csak a másodikkal foglalkozott, mert az elsőnek semmi köze Sziget ostromához. Mindkettőt Divjanović Illés keresztény népének szerezte.² Az elsőnek címe: *Zenitba Zrinovića Nikole* (Zrinyi Miklós házassága) és 307 sorból áll.³

Jovanka, a tenger melléki bán leánya, minden kérőjét kikoszarazza, de mikor eljön Szigetről Zrinović krajinaí bán, igent mond. Mikor a fiatal házasság haza akarnak menni, Vlah Alija megtámadja a násznépet. Zrinović pobratimja (választott testvére) Banović Sekula párviadalban megöli Vlah Aliját, majd kiszabadítja a drinápolyi vezir kezéből Jovankát és szüleit. (Jovanka atyja itt egyszerre bosnyák bánként szerepel). Zrinović és felesége boldogan Szigetre mennek.

Ennek a versnek alapja a Vuk despota házasságáról szóló bugarštica.⁴ Ebben Vuk a poljicei (Észak-Dalmácia) bán leányát, Varvarát, veszi el. Pobratimja, Ali bég, barátságosan a násznéphez csatlakozik, aztán el akarja a menyasszonyt rabolni, de Gredeljica Radosav kiszabadítja. Hogy Vlah Alija azonos ezzel az Ali béggel (azaz Gjerzelezzel), bizonyítja a hasonló szerepen kívül neve. Gjerzelez állítólag kereszténynek született, vlah meg a szerbek csúfneve. Banović Sekula Székely Jánosnak (†1448),

¹ Bogišić id. gyűjteménye 37—51 l. V. ö. Bajza József: *Podmaniczky-Magyar Benigna a horvát költészetben*. 1935, 28—36, 70—73 l.

² Maretić idézett műve 5—6, 189—190 l.

³ Petranović Bogoljub: *Srpske narodne pjesme iz Bosne*. III. k. Beograd 1870. E kiadáshoz nem férhetve, a *Ban Zrinović u pesmi*, Novi Sad, 1904 szövegét használom.

⁴ Bogišić id. gyűjteménye 40—42 l.

Hunyady János unokaöccsének a neve. Gredeljica azonos lesz Oblačić Radevel, Lazarević István és Branković György despoták egy főemberével.¹

A Petranović-gyűjtemény második Zrinyi-verse a *Smrt Zrinovića Nikole* (Zrinyi Miklós halála). A költemény 263 sorból áll.²

A szultán el van keseredve. Hiába hódította meg Boszniát, amíg a két Sziget (az alsó és a felső) Zrinović kezében van, nincs nyugalom. Murat vezir vállalkozik Zrinović ostromlására. Mikor Zrinović látja, hogy nem tudja magát tartani, segítségül hívja pobratimját Banović Sekulát, és együtt tönkre verik a törököt. Erre a szultán a drinápolyi vezir vezetése alatt óriási sereget küld Sziget ellen. A törökök a két Szigetet körülfogják. Az egyikben Zrinović, a másikban Sekula védekezik. Mikor Zrinović látja, hogy már nem tudja magát tartani, szabad elvonulás feltételével hajlandó feladni a várost. A török elfogadja Zrinović feltételét, de aztán üldözőbe veszi, Jajcén elfogja és kivégzi. Mikor ezt Sekula meghallja, éjszaka kitör és seregével szerencsésen elmenekül Sibinj (Szeben) banátusba.

Szigetet a török Zrinyi életében háromszor ostromolta (1540, 1556, 1566). Első ízben az ostromlók Ghazi Husrev bég, bosnyák pasa, és Murat, clissai parancsnok, voltak. Akkor Zrinyi Miklós testvére, Iván, mentette fel a várat.³ Miért fut Zrinyi Jajcára? Talán azért, mert a szigetvári hős atyja, Zrinyi Miklós, részt vett Korvin János jajcei hadjáratában.⁴ Vagy azért, mert Vuk is oda futott, mikor a népköltés szerint elrabolta Gjerzelez Alija hugát, Ajkunát.⁵ Banović Sekula meg azért menekül Sibinjbe (Szeben), mert ez nagybátyja, Hunyadi János hazája, melyről délszláv nevét (*Sibinjanin Janko*) is veszi.

El csoport énekei között a legsajátságosabb a *Vuk despota i ban Zrinjanin* (Vuk despota és Zrinyi bán) című, mely 93 sorból áll és Mikeša Jovo szerb énekes után van feljegyezve.⁶ Szegedy nem foglalkozik vele. Zrinyi Vuktól lovát, szemét és feleségét követeli. Vuk erre párbajra kel és megöli Zrinyit. Nehéz eligazodni a furcsa versen. Branković Gergely megvakítása, Branković Marának a szultánhoz való feleségül adása kísértenek benne, és Zrinyi csodálatosképen a szultán helyébe lép.

Ebbe a csoportba tartozik két muzulmán vers is: a legrövidebb és a leghosszabb horvát Zrinyi-népvers. Van közöttük valami kapcsolat is: Čuprilić személye. Szegedy a rövidebbet nem ismerhette, a hosszabbat tárgyalja. A rövidebb mindössze

¹ L. róla Maretić id. műve 160—161 l.

² Petranović idézett gyűjteménye III. k. Itt is a *Ban Zrinović u pesmi* 1904 szövegét (22—30 l.) használom.

³ Mesić id. műve 78 l.

⁴ Mesić id. műve 10 l.

⁵ Hörmann Kosta: *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni*. Sarajevo 1888. knj I. 73—82 l.

⁶ Krsić Vladimir: *Srpske narodne pjesme*. Pančevo. 1880. 1—4. l.

15 nyolc szótagú sorból áll. Címe: *Smrt cara Sulejmana pod Segetom* (Szulejmán császár halála Seget alatt). 1895-ben Boszniában jegyezték fel.¹ A vers rövid párbeszéd a haldokló szultán és Čuprilić között. A szultán kijelenti, hogy nem sajnálja itt hagyni trónját, Sztambul városát, egész birodalmát, sőt fiát, Szelimet sem, csak az fáj neki, hogy gyaúr kézben marad Seget. Az albán eredetű Čuprilićok (törökökül Köprülü) igen nagy szerepet játszottak mind Bosznia, mind Magyarország történetében. 1656-ban Čuprilić Mehmet pasa volt a nagyvezir. Šimčik szerint ez szerepel ebben és a következő versben.²

A vers címe *Boj na Sijetu* (Sziget ostroma). Prozorban (Dél-Bosznia) jegyezték fel és 527 sorból áll.³

Szulejmán császár 12 évi készület után Sziget alá érkezik és felszólítja Sziget bánját (a Zrinyi név nem fordul elő a versben), adja meg magát. A bán tagadó válaszára 12 évig ostromolja a várost, de hiába. Akkor ragály tör ki a török seregben. Čuprilić hodža rájön, hogy a várból folyó patak meg van mérgezve, és hogy a magyar eredetű pecsétőr (muhur-sahibija) összejátszik a bánnal. A pecsétört kivégzik, a sereget a hodža négy hónap alatt kigyógyítja, és folyik tovább az ostrom. Daničić Vuk azt ajánlja a bánnak, ő kiáll a császár vitézével párviadalra. Ha ő győz, legyen a báné Sztambul, ha a császár vitéze győz, legyen a császáré Sziget. Egy hónapi várakozás után megérkezik Mostarból Kajtaž barjaktar és vállalkozik a párbajra. Meg is indul Sziget felé, de két holló röpül hozzá. Nem hollók ezek, hanem az ő posestrim vilái (tündérek, akiket nővérévé fogadott). Azt ajánlják neki, cseréljen ruhát egy koldussal, menjen be a várba és szövetkezzék Daničić feleségével, a kanizsai Angelinával. Vuk u. i., bár hét éve házaskok, eddig meg sem csókolta feleségét, hanem a kocsmákban iszik és kocsmárosnékat szeret. Kajtaž a tanács szerint cselekszik. A kanizsai lány az első szóra kapható az árulásra. Javában mulatnak az asszony hálószobájában, mikor hazajön Vuk. Kajtaž meg van ijedve, de Vuk rögtön saját szobájába megy, leissza magát és elalszik. Az asszony felszólítja Kajtažt, ölje meg Vukot, de ez nem hajlandó erre, hanem a hollók utasítása szerint ellopítja az asszonnyal Vuk és paripája talizmánjait (sedam hamajlija, devet dilbagija), melyek eddig Vukot győzhetetlenné tették. Kajtaž távozik a talizmánokkal. Amint másnap a párviadal megkezdődik, Vuk észreveszi, hogy hiányoznak talizmánjai — vissza akar menekülni a várba, de Angelina bezárja előtte a kaput. Kajtaž megöli. A szigeti bán még sem adja fel a várat. Két évi küzdelem után látva, hogy nem tarthatja magát, elvágtat, hajórá ül és Maltezába menekül. A törökök bevonulnak Szigetre, Kajtaž lesz a nagyvezir és feleségül veszi Angelinát.

¹ Kiadta Šimčik az idézett Črno-füzetben 63 l.

² E népekenekes az 1656-iki szigeti ostrom nagyvezirét — aki azonban nem vett részt az ostromban — összecserélték Sokolović Mehmettel, lévén mind a kettő Mehmet.

³ Hörmann Kosta idézett gyűjteménye, I. 126—139 l. Újra kiadta Šimčik Črno-füzetében 49—62 l.

A Daničićok (György és Máté) zenggi kapitányok voltak és szerepelnek a népköltésben — mondja Šimčik. Lehet, de ide csak a nevük került. Daničić Vuk megint csak Vuk despota. Természetfölötti sajátosságai vannak, mint a despotának; a despota halálát — a népköltészet szerint — szintén fele-seége okozta, sőt halálánál vila is szerepel. Zmaj Ognjeni Vuk sebesülten jön haza, szobájába zárkózik a vilával, aki gyógyítja. Az asszony féltékeny, beles Vuk szobájába, mire a vila eltűnik, és Vuk meghal.¹ A Kajtaz-család ma is él Mostarban, és a Sziget alatt vitézkedő törökök közt a Zrinyiász szintén említ egy Kajtazt (IX. 49), amint erre Šimčik rámutatott.² Ugy látszik versünk szerzője a Ljubović Mujórol szóló néphagyomány egy másik változata után indul. Miért menekül Zrinyi Maltezába? Egy évvel a szigeti veszedelem előtt a törökök eredménytelenül ostromolták Maltát, ami világszerte nagy örömet keltett. A diadalt az első horvát *Zrinyiász* szerzője, Krnarutić, megverselte, a horvát muzulmán népköltők pedig szorgalmasan emlegetik az „átkozott” Maltezáat.

Az a benyomásunk, hogy költőnk ismert valamit a keresztény horvát *Zrinyiászokból*. De azért műve motivumaiban és életfelfogásában egészen muzulmán. Tele van török szavakkal és kitejezésekkel, erősen próbára téve a nem turkológus olvasó türelmét. El kell azonban ismernünk, hogy fordulatosan, helyenként igazi költői erővel van megírva. Méltó betetőzése a szigeti hősről szóló horvát népvisek sorozatának.

Mi a tanulság a magyar irodalomtörténetre nézve a horvát Zrinyi-népepikai termékek ez új áttekintéséből? Azt hiszem különösen két tanulságot kell kiemelni. Az egyik az, hogy a horvát népköltők lantján gyakrabban zengett fel az ének a szigeti hősről, mint a magyar népköltőkén. Pedig mi csak a kiadott Zrinyi-verseket tárgyaltuk, a ki nem adottak száma lesz kétszer ennyi. Különösen a muzulmánoknál lappanganak még kiadatlan versek. Zrinyit nemcsak a horvát műköltők, hanem a népköltők is a maguk nemzeti hősének tartják. És joggal! Reá is rá illenek a Zrinyi Péterre irt Zrinyiász-sorok:

Ez én vitéz öcsém, mind magyar, mind horvát,
Igazán szereti mert, látjuk, hazáját. (XIV. 4.)

A másik tanulság az, hogy a *Zrinyiász* nem-történeti személyei, akik egytől-egyig horvátok, a horvát népvisekből kerültek bele a magyar eposzba valláskülönbség nélkül, a katolikusok is, a muzulmánok is. Ebből a szempontból állandóan figyelniünk kell a horvát népköltési gyűjteményeket.

¹ Bogišić id. gyűjteménye 49—51 l.

² Šimčik a *Zrinyiász* horvát fordítását (1660) ismeri.

Az eredmény nem fog elmaradni: közelebb jutunk majd Zrinyi hatalmas eposza keletkezésének és kialakulásának titkához.

*

Követem Szegedy példáját és Kačić-Miošić András (1696—1760) Zrinyi-versét a népversek függelékeként tárgyalom. Tehetem ezt annál inkább, mert a horvát népepikáról való felfogásom szerint alig választja el valami Kačićot a népénekesektől. A tudós franciskánus, aki hét évet töltött Budán mint az itteni ferences theológia hallgatója (1721—1728), a horvát népnek szánt híres munkájában — címe *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (A szláv nemzet kellemes társalgása, 1756) — annyira beleélte magát a vak lantos, az öreg Milovan — ahogyan magát nevezi — szerepébe, hogy a horvát nép annak is tartja. A horvát paraszt könyvét *Pjesmaricának* (dalos könyv) nevezi és ma is ezt olvassa a legszívesebben. A különféle népköltési gyűjtemények alig érdeklik, ellenben a *Pjesmarica* immár ötvennél több kiadást ért meg. Az öreg Milovan prózában elmeséli a szlávok történetét Nagy Sándoron kezdve saját koráig. Amint elérkezik az igazi horvát történelemhez, a prózát egyre-másra versek szakítják meg. Összesen 137 verset közöl. Ezek részben népversek átalakításai, részben a népversek szellemében írt eredeti alkotások, sőt van közöttük igazi népvész is. Akadnak a könyvben magyar tárgyú versek, magyar vonatkozás meg jóformán minden versben található.

E versek közt olvassuk a következőt: *Pisma od bana Zrinovića, cara Sulemana trećega, koji obšide Seget ungarski, i pod njim umri na 1567.* (Ének Zrinyi bánról, III. Szulejmán császárról, aki ostromolta a magyar Szigetet és 1567-ben (?) meghalt alatta). A vers 255 sorból áll.¹

Suleman császár belebetegedett bánatába, hogy Zrinović megverte Ali pasát Sziget alatt és végig pusztította Boszniát.² Hívatja Sokolović nagyvezírt és kiadja rendeletben, induljanak iszonyú sereggel Zrinović ellen. Mikor a bán a rengeteg törököt látja, nem riad meg, hanem egy beszéddel felkelkesíti vitézeit, soha meg ne adják magukat, jusson bár együkre tíz, Zrinovićra húsz török. Három heti hősi küzdelem után a várba szorul. A császár felszólítja, adja meg magát, de a bán az ajánlatot kereken visszautasítja. Erre a császár keserűségében meghal. Végso akarata szerint Sokolović Konstantinápolyban temetteti el, de a török seregben senki sem tud a császár haláláról. Mikor a temetésről két nap alatt (!) visszatér, a császár nevében új ostromot rendel el. Tizenöt napi rohamozás után sikerül felrobbantania a puskaporos tornyot. Zrinović erre az ismert beszédet intézi megmaradt vitézeihez, díszbe öltözik, száz aranyat tesz a zsebébe, annak,

¹ Kačić Andrija: *Razgovor ugodni*. Beč. 1836. Knj. I. 389—396 l.

² Ali budai pasa 1556-ban ostromolta Szigetet. L. Barabás id. okmánytárát I. 367, 368, II. 328, 330, 334, 340 l.

aki eltemeti, azután kirohannak a várból a magyar vitézek és hősi halált halnak.

Šrepeľ Milivoj¹ és utána Szegedy azt bizonyíttgatták, hogy Kačić az e tanulmány elején tárgyalt bugaršticából készítette versét. Šrepeľ tévedését enyhíti az, hogy ő csak ezt a Zrinyiről szóló horvát népverset ismerte. Szegedy két bizonyítékkal iparkodik igazolni tételét. Az egyik az, hogy mindkét versben szó van arról, hogy egy magyarra tíz, illetőleg húsz török esik. A másik az, hogy Kačić a magyar dicsőséget zengi, holott azok a horvát műköltők, akik előtte *Zrinyiászokat* írtak, már nem tartják a szigeti hőst magyarnak.

Nézetem szerint ezek a bizonyítékok nem sokat jelentenek. Az első népköltési közhely, mely megvan más népverekben, sőt Zrinyi-népverekben is. Ami a másodikat illeti, az öreg Milovan nem a műköltők, hanem a népköltők után indul. Aki elolvassa a bugarštica és Kačić verse tartalmát, látni fogja, hogy lényeges eltérések vannak közöttük.

Különben ez a kérdés nem fontos. Bizonyos az, hogy a szigetvári hős emlékezetét a horvátságban egyetlen vers sem tartotta jobban elevenen, mint a kedves dalos könyvében olvasható. Ezért hála és elismerés illeti meg részünkről is az öreg Milovant.

BAJZA JÓZSEF.

¹ Šrepeľ Milivoj: *Sigetski junak u povijesti hrvatskog pjesništva* Rad 148 k. az ide tartozó rész 122—123 l.

EÖTVÖS ÉS PALOCSAY.

Adalék a Karthausi keletkezéséhez.

Minden fejtegetés előtt szólaljon meg magának Eötvösnek a Szemere-tárban¹ lappangott négy érdekes levele; az elsőt Szemere Pálnak, a következő hármat Kölceynek írta 1836-ban.

1.

1836. február 26.

Tisztelt barátom!

Engedelmet! ha csak barátságára emlékezve, csak annyiszor mutatott szívességére, egy kéréssel alkalmatlankodom, pedig annyival merészebben, mennyivel inkább reménylem, hogy Kegyed, ha csekély munkálatomnak hasznát veheti, segédemet megvetni nem fogja.

Palocsay meghalt, kinek a' végzet szívet adott, 's fájdalokat a szívhez. Kinek az élet keserveket ad emlékül, s a remény csak megszűnésről szól, annak barátot is ad, szelíd vigasztalót, ki vele hordja fájdalmit, vele éli gyönyörjeit, vele remél, vele emlékezik, kiben ön magát találja fel, 's kiben ön magával megbékül; ily barátom volt Tivadar. Laczival majdnem egyszerre vezeté őt előmbé kegyes végzetem 's ha bár nem boldog is, megelégedett valék általak. — Mielőtt ő meghalt, egy hiányt érezek szívemben, egy ürességet, egy fájdalmit, mely türhetetlenebb, mert nem osztja senki vélem. — Mikor tölem utolszor elvált — még ép egészségben vala akkor — kért forditanám német költeményeit magyarra, 's én megígérttem nem tudva még hogy vég akaratját hallom. — Ő meg halt; előttem fekszenek az árva énekek, az elhunytira intve egyszersmint 's ígéretemre. — Hozzáfogtam művemhez, de azonnal érzém gyengeségemet, a versnem sok helyet nehéz, poetai ügyességem gyenge, mit tegyek így gondolék kétségbe esve magamban, akkor Kegyed jutott eszembe, a Magyar Sonette alkotója, így vigasztalám magamat, talán egy pár sonette fordítását fel fogja vállalni; s kikerestem a sonetteket 's im küldöm.

Ő ne tagadja meg Kegyed e kérésemet! csak ezt ne! jól tudom mi terhes munkát vállal ez által magára, de ösmerem barátságát, ösmerem poetai hatalmát, s érzem, hogy szegény Tivadarom sonettjei csak Kegyed

¹ XV. kötet, 4. levél. (Erre írta rá Szemere a munkái III. kötete 320. lapján olvasható válasz fogalmazványát.) — I. pótkötet (rendezetlen) 52. — XV. k. 8. levél. — I. pótkötet, 53. levél.

alkotó keze alatt honosodhatnak, magamat kegyes barátságába ajánlva, 's várva válaszat vagyok

igaz barátja,
Eötvös.

Az egészt Juniusban kívánom sajtó alá bocsájtani, mert Juliusban már elutazok.

(Következik 61 német szonett másolata.)

2.

Kedves Barátom!

Évek multak mióta megváltunk, nem háborgattalak, nem akartam egy pillanatot rabolni azon időből, melyet egészen hazádnak — a művészetnek szenteltél, de egy szent kötelesség int s tellyesitem, ha bár azon veszéllyel is hogy alkalmatlanná válok. — Palocsay meghalt, ő kit csak én ösmertem, kit kevesen szerettek, s senki nem csúdlát, sirjában pihen most, elfelejtve a hontol, csak ellenségeitől említve még. Tisztán ment át az életen ő, mint idegen, s e föld nem nyujta egyébb vigasztalást a szenvedőnek, mint könyeket, és a Poesist, azon Poesist, melynek musaja tájdalom 's babérja egy szomorú füz.

Mikor utolszor elváltunk, ő ép egészségben, s én nem sejdítve még, hogy vég kézzsoritását érzem, kért fordítanám német verseit magyarra, mert kínos ha arra gondol hogy valaha hazája költői közé nem számitathatik, — én megígértem. Azolta meghalt, nem láttam többé, de tellyesitem vég kívánatát, mely szent hagyománykint barátomra int s vigasztal egyszersmint. — Nem bizva eleget ön erőmbe, s ösmérve barátságodat, itt küldök egy pár Balladát, — látni fogod mit vesztett Tivadarral a hon — kérlek fordítsd, ügyes kezéd új szépségeket adand a mélyen érzett műveknek, s a hon örülni fog költőjének, mely csak halála után lett az övé. Ha valaha barátomnak nevezhettelek, ne tagadd meg e kérésemet. Éltémnek legszebb czélja őt dicsőíteni, segíts te is babért füzni elhagyott sirkövére.

barátod
Eötvös.

(Következik a *Kampfespreis* és *Blumensprache* szövege.)

Ha dolgaid engedik fordítsd áprilisig e két költeményt, s minden esetre irt (!) meg ha magadra vállalod e, mert ha nem tennéd, magam volnék kénytelen hozzá fogni, jollehet részemre úgy is majdnem 60 költemény maradt. Isten áldjon meg.

3.

Kedves barátom!

Menyi örömel vettem leveledet, s vele a mesterileg fordított költeményeket, nem magyarázhatom, de te tudom érted. — Ha valaha holdoggá tettél embert, én vagyok az; s hogy háláljam tettedet? mif adhatok egyebet barátságna, s nem ön magamat boldogítom e ez által is. Egoistává tettél, s im nem is pirúlok. — A mit Tivadar költeményeiről mondasz, való; ő nem nyerhet fordításaink által, de a nemzet nyer, litteraturánk gazdagodik e hagyománnyal, azért iparkodom azért fáradok; szívem két legerősebb érzeménye a barátság s hon szeretet egyesül e munkánál, azért folytatom oly szünetlenül.

Gyönyörűnek nevezted Tivadar egyik dalát, — vedd köszönetemet e szóért, oly édes vala tőled hallanom azt, mit e szív oly régen oly erősen

hit. Tivadar költő volt, s ha bár egy versét nem bírnám az vala mégis. A szerelem a barátság rimét dobogá szive, s költő az ki e kettőt érezi oly erősen érezi, hogy e föld minden tapasztalásaival, minden ironiájával, ez érzeményt sértheti bár, de nem gyengítheti.

Vannak költők kiket bámulunk, kik előtt, mint az Istenség előtt földre borulunk, mert nagy az amit alkotának; barátom nem ezek sorába tartozik, csak rokon érzetet, csak egy könyt gerjeszthet dalával, ön fájdalmait éneklí s vele fájdalmait minden jobb embernek, minden sorában emléket találunk, s szeretjük azt kihez oly hasonlók valánk egykor mi is.: Hajnalt mutat a csep ha virágkehelyben ragyok(!), s ifjúságot a köny. Boldog ő ki oly ifjan halhatott; kinek a halál még könyeket törülhete szemeiről, ki még szerelmet barátságot hitet vihete sirjába, hogy ott rolok álmodhasson; s ki nem hagyja mást maga után mint egy barátot s dalait, hogy bizonytságot adjanak felölle. Igazad van a német közönségnek is kell ösmérni míveit, az vala tervem mindég, s tanácsod megerősít feltételemben. Egyébiránt kívánom, hogy fordításaink mint originálok jöjjenek a Magyar közönség elébe, talán majd dicsérve említi az Academia, vagy talán megengedi hogy az elhunynak parentálhassak? O ha ezt elnyerhetném! egészen boldog volnék, ha jutalomként a Tudós Társaság ezt megengedhetné? kérlek ird meg reménylhetem e ezt? s miként nyerhetem el? Mindenre kész vagyok.

Ismét kéréssel jövök, egy van T. munkái között, melyet minden egyénél inkább becsült, Egy ifjú, így nevezé, s életét írja le benne minden szenvedéseivel sokat fáradtam de nem bírom lefordítani, nem vállalnád e magadra? megküldöm, talán a miv maga segíti kérésemet. — Minekutánna a magyar rész originálként jelenik meg, a szószzerinti fordítást szükségesnek nem tartom, csak az értelem maradjon meg, s kérlek irj mentül előbb, s légy bizonyos arról hogy engedelmeddel élni fogok én is, s írni többet mint ön magad kívánnál. Laczinak írtam, várom feleletét, s közlöm majd. Isten áldjon meg

Eötvös

(Palocsay *Der Jüngling* c. költeményével.)

4.

Jun. 8kán

Kölcsénynek barátja Eötvös üdvözlét!

Hat hete már hogy betegeskedem, fejem májam, gyomrom, egyszóval testem egész democratiája pártot ütött az ész zsarnoksága ellen, míg végre a hatalmas fejedelmet udvari bolondjával a jó kedvel együtt lelánczolák. Minthogy pedig egyéb bajaimhoz még két orvos, s kegyetlenül piocázttató sebész keveredett, gondolhatod mennyit szenvedtem. — Im két holnapí halgatásomnak oka! mely egyébként minden tekintet alatt magyarázhatatlan, s talán védhetetlen tunyaságnak látszana. — Gondolhatod mennyi hátramaradást szenvedek fordításaimban, egy részről az orvosok kik minden frást s olvasást fejfájásaim miatt eltiltanak; a másikat fejem mely mint minden ami gyenge — ez önkényes törvénynek engedelmeskedik, valóban vagy utamál vagy szándékomal felkelle hagynom, ha Szemere — kinek már annyi barátságát tapasztaltam — most is nem segített volna bajaimban, az által hogy P. költeményeinek Redactióját magára vállalá. Így már nyugott lélekkel távozhatok, mert bizonyos vagyok arról, hogy P híre Szemere ügyes Redac-

tori keze alatt csak nyerhet. Fogad köszönetemet utolsó fordításodért, nem Redactori, baráti köszönetemet. Nem hiheted menyivel kedvesebbek P költeményei most előtttem, hogy általad s még néhány hiv(em?) fáradsága által honnosodtak; mintegy emlék könyvemmé váltak most, mellyben mind azok kik barátjaim feljegyezték nevöket, mellyben éltem egy felejthetetlen keserve mellett, a jó ösmért vonások reményre intenek, a vesztett barát sirja felett azok lépnek előmbé kik még élnek. — Magamal viszem e könyvet, s vele emlékeidet barátom kinek viszontlátására örülhetek, csak ki maga ál(l) kesergjen. Isten áldjon meg, s el ne felejtis. *Eötvös.*

Az ide mellékelt költemény nékem annyira tetszik, hogy bár mint intsen is szemérmem, fordítását csak rád bízhatom, ha elkészítéd, — s elég ha Jul. eleég készül, küld Szemerének, én már távol leszek.

(Palocsay *Der Fahnenträger* c. költeményével.)

Megragadó kifejezése e levélsorozat annak az eddig csak sejtett lelki válságnak, amely *A karthausi* megalkotásában szublimálódott. Csak a legszükségesebbre szorítkozva mutatok itt rá a tanulságokra, amelyek belőle adódnak. Általuk Eötvösnek a források szükséztávusa folytán több érdemes életrajzi munka után is oly kevésbé ismert emberi és művészi fejlődésébe mélyebben látunk be.

Báró Palocsay Tivadar neve eddig sem hiányzott Eötvös életrajzaiból: Pulszky Ferenc¹ és Falk Miksa² emlékezései nyomán hozták szóba, de csak futólag, közös diákesínyek részese-ként és főszerzőjeként, sőt egyenesen a fiatal Eötvös rossz szelleme gyanánt — szembeállítva Szalayhoz való mélyebb viszonyával (természetesen ő a levelekben említett Laci is). Csak most derül ki, mi volt Eötvös számára Palocsay életében-halálában. A szentimentális-romantikus barátságnak, amely Eötvös ifjúkori lelkivilágában a kor szelleme és életkora folytán oly nagyjelentőségű, legfőképp épen Palocsay volt a tárgya és részese. E rajongó barátság kölcsönössége Palocsay verseiből is kiérezhető: többjük szól távollévő barátjához, akinek távolléte miatt nem tud megnyugodni, mert nincs vele, aki szenvedését megosztaná. Az egyiknek címe is *An E.*; talán csak Eötvös rövidítette meg így saját nevét.

Palocsay Tivadar, P. Ferdinánd³ fia, Nagy Iván család-történeti adatai szerint 1835-ben huszonhat éves korában halt meg, tehát 3-4 évvel idősebb volt Eötvösnél: ebből is érthető, hogy mint az említett emlékezetésekből kitetszik, imponált fellépésével Eötvösnek. Nem tudni még, hogy a közös csínyeken kívül, amelyekben semmi valószínűtlen vagy érzelmes lelki

¹ Pesti Napló, 1871. 228. sz.

² U. o. 283. sz. — Kor- és jellemrajzok. 216. l.

³ Révai Miklós pártfogói közé tartozott, s az *Elaboratio Grammatica* III. kötetét Révai neki akarta ajánlani. L. Palocsay levelét 1804. október 9-éről a múzeumi kéziratárban (Quart. Lat. 2225.)

egységükkel ellenmondó nincs, mi mindent éltek át együtt: bizonyára együtt lelkesedtek nagy célokért s egymás bizalmasai voltak fiatalos szenvedélyeikben, talán csalódásaik után is együtt tombolták ki magukat. Eötvös emlegeti, hogy Palocsayt az emberek nem ismerték, csak ellenségei voltak; kell, hogy életében lett légyen, ami rossz hírére keltette, s Eötvös úgy beszél, mint aki egyedül tudta, mi rejlett mögötte. Egy adat, mely magában nem sokat jelentene, mutatja, hogy mulatós életet élt már abban az időben, amikor Eötvössel együtt volt, vagy röviddel utóbb: 1831-ben kétszáz palack champagne-inak a maga használatára való behozatalát kérte a helytartótanács-tól; a december 27-i ülés meg is adta az engedélyt. (Orsz. Ltár. Helytt. 157. Commenc. No 15.)

De Palocsay költő is volt¹ — nem is épen rossz versek költője. Eötvös szavaiból azt hinnők, hogy magyarul nem tudott verselni, amint hogy kétségtelenül német műveltségű volt. De több verse megjelent évekkal halála előtt magyarul; kérdés, más fordításában-e. 1831-ben a Koszoru közölte három dalát; közülük kettő (*Der Stern* és *Der Mittag* címen) megvan németül versei kötetében, a *Két gerle röpül, zöld ágra nem ül* kezdetű, úgy látszik, csak magyarul jelent meg. Az 1832-re szóló Aurora közölte a *Panasz* (németül: *Kurzes Glück*), *A tünődő* (*Der Pilger*) s *Öröm és fájdalom* (*Der Regenbogen*) címűeket, az 1834-es Nefelejts² a *Fájdalom* (*Der Frühling*) és *Szerelem* (*Scheidegruß*) címűeket.

Eötvöst egészen megrendítette barátjának váratlan halála. Hónapokon át csak ez foglalkoztatja. Először érintette közeli az elmúlás, amely ettől kezdve egész gondolkodásának irányát megszabja — akkor is, amikor már felülemelkedik rémségein, nem dicsőséghen, hanem az emberiségért való munkában keresvén maradandóságot. Oly értéknek hiszi barátját, amely meg-megérdemli emléke megtisztulását és dicsőségben való fennmaradását, s úgy érzi, barátja utolsó kérése alapján ő a felelős érte. Ő maga, aki együtt érzett Kazinczyval a Pyrker-ügyben, legjobban tudja, hogy Palocsayt is legfeljebb gáncs érhetné nemzete körében német verseiért. Hozzáfog tehát fordításukhoz s íróbarátai segítségéért esedezik, hogy magyarul, eredetiként, adhassa ki a verseket, s csak aztán németül a német közönség számára. Kölcsey le is fordít hármat, s e hármat Eötvös föl-vette Kölcsey verseinek 1840-ben megjelent gyűjteményébe; a *Der Fahnenträgeré*, amelynek fordítását csak az utolsó levélben kérte, úgy látszik, nem készült el. (Eötvösnek *A zászlótartója* csak annyiban rokon Palocsayéval, hogy mindkettőnek hőse

¹ Csak Szinnyei írói lexikona szól róla.

² Ebben jelent meg Eötvösnek az az emlékkönyv-verse, amelyre Tolnai Vilmos hívta fel a figyelmet IK. 1914.

szabadságharc zászlótartója). Hogy Szemere fordított-e a szonettekéből, nem világos. De Eötvös maga — vagy talán részben mások, esetleg Szalay, segítségével — a munkának kb. negyed-részt elvégezte: a múzeumi kéziratárban megvan egy csomója e fordításoknak (Quart. Hung. 2207); a katalógus Eötvös ifjúkori verseinek jelzi. Húsz darabja közül kettő Kölcssey fordítása, azok, amelyeket Eötvös először kért; Eötvös tehát betegsége előtt írta össze e sorozatot, még mielőtt Kölcsseytől az *Ein Jüngling* fordítását is megkapta; a fordítók nevét nem jelölte meg, hiszen az volt a terve, hogy Palocsay eredeti magyar verseinek gyűjteményeként jelenjen meg. Rajongásában azt remélte, hogy barátja elnyerheti az akadémia postumus elismerését, s ő (az előző évben lett akadémikus) talán még emlékbeszédet is mondhat róla. A kéziratban a következő versek fordítása van meg: *Der Leuchtturm* — egy a német kötetben nem szereplő vers *Kedvedlen* (!) *éreményem* kezdetű fordítása — *Täuschung* — *Vergeltung*. — (Lehet, hogy itt közbül több is megvolt, mert a következő előtt 7-es szám áll.) — *Der Pilger* (egészen más fordítás, mint az Aurorabeli szöveg!) — *Die Trauerweiden* — *Herbstfurcht* — *Die Aeolsharfe* — *Die Runde* — *Der Schiffer* — *Kampfespreis* (Kölcssey fordítása) — *Liebeslied* — *Pretium affectionis* — *Blumensprache* (Kölcssey fordítása) — *Der dürre Baum* — *Der Regenbogen* — *Frage* — *Die alten Bekannten* — *Das Fenster* — *Sonnenstrahl*.

A halott barátinak magában is világfájdalmas költői hagyatékával való folytonos foglalkozás csak fokozta Eötvös szenvedéseit. Súlyosan megbetegedett; erről az egész testi-lelki válságról nem tudtunk eddig. A testi baj elmúltával túljutott a lelki krízisen is: most már meg tud nyugodni abban, hogy a magánál ügyesebb kézre bizza kegyeletes köteleességét, el tud utazni külföldre annak végrehajtása előtt, és vigaszt tud találni azok barátságában, akiket az elvesztett barát emlékének megörökítésében való részvételük kötött hozzá erősebben. (Csak öt nappal fenti utolsó levele után Bécsből egy szemleszerű folyóirat tervéhez kér támogatást Kölcsseytől, amelynek adminisztratív szerkesztője Vállas Antal lett volna, ki előbb Palocsay, azután az ő öccsének volt nevelője: a nemzeti feladat támogatásával tehát a barátságnak is áldoz, az elhunytal közös ismerősen segít.)

A magyar kiadásból végül nem lett semmi, csak az eredeti német versek jelentek meg¹ (82 darab) Eötvös hazatérte után, az ő előszavával — lehet, hogy e kiadás előkészítésében része volt Szemerének. Visszhangot, amint a Pyrker-pör után

¹ *Gedichte* von Theodor Baron v. Palochay, Pesth, Verlag von Gustav Heckenast. 1837.

alig lehetett másképp, nem keltettek. Az 1837-re szóló Emlényben megjelent még Palocsay névvel két vers, az egyik a *Die alten Bekannten* fordítása *A virágok* címen; a fordítás — nyilvánvalóan Eötvösé — csekély eltérésekkel ugyanaz, amely a múzeumi kéziratban is megvan; a másik egy *Hűség* c. vers, amely a német kötetben nincs meg. Ugyanitt Eötvöstől is jelentek meg *Gondolat-töredékek* Tivadar álnévvel — bizonyára barátjára való emlékezésül.

De Tivadar emléke ott él Eötvös költészetében is: érezhető egyes költeményeiben (pl. *Remélj!*), *A karthausinak* pedig¹ legmélyebb személyes gyökere az, amit vele kapcsolatban élt át. Ha Eötvösnek Palocsayról írt soraira figyelünk s ennek kivált az Eötvöstől önéletírásául megjelölt költeményét is olvassuk, lehetetlen nem éreznünk, mily döntő része volt Palocsay emlékének *A karthausi* egészének fogantatásában, nem csupán a rajongó barátság rajza, vagy az elmúlás hangulatai tekintetében. Az *Ein Jüngling* hőse hívő, ideálokért lelkesedő ifjú, jót akar, szabadságért, jogért szeretne küzdeni, de aztán látja az emberek nemtörődömségét, hiú önzését s visszavonulva a köztől, szűk körben keres boldogságot. De a szerelemben is csalódik s ettől kezdve ábrándvilágban él; ebben sem tud célhoz érni, nagyot alkotni, hárfája csendesen hangzik el; most már nincs számára értelme az életnek — nem is lehet, hiszen, Kölcey fordítása szerint, «a csillag huny, egében mely úgy szikráz vala, mert hogy sebes tüzében nagyon is lángola». A tettvágy, mely Armandban, a művészi alkotásra való vágyódás, mely Arthurban törik meg, és a mindkettőben való csalódás épúgy kifejezésre jut Palocsay költeményeiben s épen «önéletírásában» is, mint a rövid vélt szerelmi boldogságban való csalódás. Amit pedig Eötvös Palocsay rossz híreről mond, élete módjának Gusztáv csalódása utáni életével való hasonlóságát sejteti; erre a Pulszkytól és Falktól elbeszélt csínyek alapján is gondoltak már.¹ Mintha Eötvös *A karthausiban* mintegy Palocsay (s vele a maga) tévelygéseinek való felülemelkedését formálná meg, s mikor Gusztáv végül az önösségből magyarázza minden szenvedését, cselekvés-, alkotás- és szerelemvágyának kielégületlenségét, mintha részvétől és baráti fájdalomtól enyhített ítéletet mondana barátja életéről és világfájdalmáról is, amelyet még versei előszavában jogosnak vallott. Eötvös gyógyulásának útja épen az volt, hogy nem foglalkozhatván tovább a kínzó hagyatékkal, folytonos feszültsége enyhültével arra eszmélt, hogy nemcsak a világ, de barátja túlságos «lángolása» és a maga boldogságának, érvényesülésének vagy dicsőségének mohó vágya is hibás volt elrontott életében. És talán valamelyik, még az

¹ Voinovich Géza: *B. Eötvös József*. 1903. 203. l.

utolsó levélben szidott orvosának is része volt e lelki gyógyulásban is; talán ennek is emléket állított *A karthausi* Justus doktorában.¹

Mindennek fölismerése, részben csak sejtése, újabb bizonyossága annak, mennyire személyes jellegű alkotás *A karthausi* — külső eseményekben, személyek egymáshoz való viszonyaiban és egyes vonásaiban francia irodalmi művekhez való rengeteg hasonlósága és kapcsolata² ellenére.

Könnyű volna egyes gondolatokban is kijelölni a hasonlóságot egyrészt a fenti levelek, Eötvös előszava és Palocsay költeményei, másrészt *A karthausi* közt. Csak példaképen utalok itt kettőre. Épen az Eötvöshöz szóló költemény végakkordja: «Lieber Freund, steh' ruhig und fest dem feindlichen Andrang! Ist uns das Leben nicht hold, ist uns der Tod ja gewiss.» A karthausi a szerzetesek, „Memento mori” köszöntését így értelmezi (Voinovich kiadásának 14. lapján): «Ha reményeid megcsaltak, ha ifjúságod barátjaiból végre nem maradt egyéb, mint sirok és szomorú tapasztalások... ha — ha éltél, — mert ki számolhatná fel létünk keserveit? — akkor el ne feledd, óh szív, hogy halandó vagy s légy nyugodt.» Palocsay verseinek előszavában azt írja többek közt Eötvös: «Die vorliegenden Gedichte waren nicht für den Druck bestimmt... vielleicht, weil sie ihm zu werth waren, um sie einer Welt zu übergeben, von der man wohl ein Urtheil, doch nie ein Mitgefühl erwarten kann.» A karthausi a dicsőiségvágy ellen írja: «... Halhatatlanságot ígérsz? De hát olly édes-e fennmaradni e világban, hol csak szenvedünk? oly bájos-e továbbélni az emberek emlékeiben?...» (306. l.) És kinek ne tűnt volna fel már a fenti levelek olvasása közben, mennyire *A karthausi* nyelvének melancholikus zenéje szól már bennük is, vagy mennyire ennek a válságnak lirizmusa zeng még *A karthausi* nyelvében?

WALDAFFEL JÓZSEF.

¹ Egy Júliához is írt Palocsay verset; de a név Rousseau óta hagyományos a szentimentális regényben s Eötvös közvetlen mintáiban is megvan.

² V. ö. legteljesebben Elek Oszkár: *A karthausi és forrásai*. IK. 1934.

KATONA ISTVÁN TÖRTÉNETÍRÓ, A JEZSUITA DRÁMA MŰVELŐJE.

A XVIII. század nagy jezsuita történetírói, Pray György és Katona István, fiatal tanár korukban kedvvel és sikerrel művelték az iskolai drámát a jezsuita iskolák színpadán.

Pray György pl. 1747-ben Nagyváradon szerzett babért bibliai színdarabjaival. Mint a syntaxis tanára jún. 9-én és 11-én előadatta «terentiusi versekben» írt latin darabját: *Absolon Patri Davidi rebellis*. Az évváró ünnepségre is Pray írta a darabot: *de augustus végén megbetegedett s ezért magát az előadást a parva tanára, Szalai János, rendezte szept. 1-én és 3-án. Szalaiinak jún. 25-én Nagy János házfőnök névünnepe alkalmával előadott S. Joannes Baptista, eremum petens* című drámája eseményszámba ment Váradon. A mindkét alkalommal betegeskedő Pray is szép sikert, osztatlan elismerést aratott darabjaival.¹

Pray Györgyről mint az iskoladráma művelőjéről még nem esett szó az irodalomban.

Katona nemcsak kezdő tanár korában művelte a jezsuita drámát, hanem később a nagyszombati egyetemnek, Pázmány Péter egyetemének árnyékában sem lett hűtlen a múzsához.

I.

Takáts Sándor mondja: «A jezsuita színműírók közül az egykorú jegyzőkönyvek nagy dicsérettel szólnak Katona Istvánnak, a kiváló történetírónak drámáiról. Bár harminc iskolai drámát és párbeszédet írt, egyet sem ismerünk közülök. 1758-ban Komáromban *Benjámín könyveinek* és *Vak Bélának* előadása alkalmával a közönség zúgó tapsokkal és tetszésnyilatkozatokkal tüntette őt ki.»² Takáts méltató sorainak megjelenése óta sem igen tudunk többet Katonáról mint a jezsuita dráma művelőjéről.

¹ *Diarium Residentiae Societatis Jesu Varadino-Ollaszensis*. 1723—1769. (Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Ms. 107.)

² Beöthy Zsolt—Badics Ferenc: *A magyar irodalom története*.³ 1906. I. k. 584. l.

Katona a Jézus-társaságában szokásos tanári próbaéveket Gyöngyösön (1752—53), Nagyváradon (1755—57) és Komáromban (1757—58) töltötte.¹ Ekkor nyílt először alkalma színelőadások rendezésére, szindarabok és dialogusok írására. Eddig-élé csupán komáromi szereplését ismeri az irodalomtörténet.

Komáromba 1757 őszén került Katona. A gimnázium legfelsőbb osztályának, a költészeti és szónoklati osztálynak, tanítását bízták rá előjárói. A mellett a Mária-kongregáció elnöke és a tanulófjúság exhortátora ünnepnapokon. Tanítványaival 1758-ban két ízben adatott elő drámát magyar nyelven. A rendház évkönyve természetesen latin nyelven örökítette meg a darabok címét és tárgyát. Az előadott darabok: 1. *Lachrimae Benjamini* de surrepto Josephi proregis scypho accusati — 2. *Bela* elusis Colomanni antecessoribus artibus Divino consilio electus Hungariae rex.² Az első darab (*Benjámín könnyei*) bibliai tárgyú s Egyiptomi József történetéhez kapcsolódik. József mint Egyiptom alkirálya próbára akarja tenni testvéreinek szeretetét, ezért serlegének ellopásával vádolja Benjámint. Egyiptomi József története kezdettől fogva kedvelt tárgya volt az iskolai színpadnak, katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt. A másik darab, *Vak Béla*, a magyar történelemből meríti tárgyát és Kálmán királynak meg Álmosnak trónviszályát dolgozza fel. Ezt a két darabot említi Takáts is.

Komáromba Nagyváradról került Katona. Nagyváradon az első évben (1755—56) a gimnázium legalsó osztályát, a principistákat és parvistákat tanította s egyúttal magyar hitoktató is volt. A következő évben (1756—57) a legfelsőbb osztályt, a költészeti és szónoklati osztályt tanította, a Mária-kongregációt vezette s a rendház krónikairója volt.³

A nagyváradi két iskolai év sem volt terméketlen. A gyér főljegyzések Katonának három szerepléséről számolnak be. 1756. jan. 6-án letenye után történelmi akadémiát (*Academia ex Historia Parvistarum*) rendezett a parvistákkal. 1757. febr. 2-án d. u. 3 órakor P. Winckler Fülöp német hitszónok ünnepélyes fogadalomtétele alkalmából ú. n. deklamációt, v. i. kisebb szindarabot adatott elő tanítványaival. Legjelentősebb volt harmadik szereplése: 1757. júl. 31-én ismét kisebb szindarabot adtak elő tanítványai. Ezúttal alkalmi darabban lépett a nyilvánosság elé Katona.

A hétéves háború viharában Nagyváradra, ebbe a helyőrségi városba, is eljutott a birodalmi sereg diadalának híre

¹ *Catalogus... Provinciae Austriae Societatis Jesu. 1753—1758.* — Hauer Ferenc: *Katona István emlékezete.* 1911. 11. l.

² Németh Vilmos: *A komáromi kath. gymnasium története a Jézus-társaság vezetése alatt.* (Értes. Komárom, 1894.)

³ *Catalogusok, 1756. és 1757.*

— Nagy Frigyes porosz király csapatait győzte le. Júl. 2-án és 17-én a nagyváradai templomokban is hálaadó istentiszteletet tartottak a chothemitzi győzelem és a szorongatott Prága felszabadításának örömeire. Közeledett a rendalapító Loyolai Sz. Ignác ünnepe, júl. 31-e; ezt a napot a jezsuita iskolákban nemcsak fényes templomi ünnepséggel, hanem kisebb-nagyobb színelőadással is szokták emlékeztetéssé tenni. Most erre az alkalomra Katona — úgy látszik — a győzelmes hadjárat eseményeiből merítette a darab tárgyát. Júl. 31-én *Borussiae rex* címmel adatott elő kis színdarabot. Magáról az előadásról két egykorú főljegyzésünk van.

A házfőnök naplójában olvassuk: «Prandium copiosis Hospitibus in Sala Auditorii datum, ubi etiam remotis mensis, declamatione a Rhetoribus secreati Hospites, bonae Voluntatis domum revertere.»¹ Kiegészíti ezt a Mária-kongregáció évkönyve, melyet ebben az iskolai évben maga Katona vezetett: «A prandiis nobili, et numero auditorio sub Schemate exhibitus fuit *Borussiae Rex*.»²

Az ünnepi ebédet a színházteremben tartották meg. Asztalbontás után három órakeret letenye volt, majd színelőadás. A *Borussiae rex* c. kis alkalmi darabot adta elő a retorikai osztály nagy és előkelő közönség előtt. A megjelent előkelőségek közül csupán Polentari Ferenc (†1759) olvasókanonokot, a bazini jezsuita misszióállomás alapítóját nevezik meg névszerint. Ő mondotta az ünnepi nagymisét is.

1757. febr. 15-én a székesfehérvári jezsuita gimnázium ifjúsága is előadott egy *Rex Borussiae* című vigjátékot. Azonos volt-e az egyforma című váradai darabbal vagy sem, ki tudná megmondani? Székesfehérvárott még egy deklamációt is adtak elő: *A poroszokról, kiket kétszer győzött le a birodalmi sereg*.³

Az 1756—57. iskolai évben Katona volt Nagyváradon a Mária-kongregáció tanárelnöke. Ő vezette, igazán nagy gondossággal, a Mária-gyülekezet naplóját is. Naplójegyzetei tanúskodnak nemcsak történetírói hivatottságáról, hanem szeretetéről az iskoladráma iránt is. Lehetőleg pontosan megemlékezik az egyes színelőadásokról. Fináczy Ernőnek jegyzéke három színdarabról tud az 1757. évben. Ezek: 1. *Adamus Forgacsius*, praesidium Uivariense contra barbaros strenue defensens — 2. *Tysaphernus* in patrem impius — 3. *Aristides* (ungarico sermone).⁴ Katona két deklamációt és négy színdarabot, v. i. éppen kétszerannyi előadást sorol fel ugyanabban az esztendőben.

¹ Id. *Diarium*.

² *Diarium Coetus Parthenii*. (Későbbi kézzel a cím: *Varadinensis Sodalitatis B. M. V. Diarium*. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Ms. 172.)

³ Werner, Adolf: *A székesfehérvári kath. főgymnasium története*. (Értes. 1894—95. 21. l.)

⁴ Fináczy: *Adatok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez*. (EPH. 1902. 315. l.)

Katona följegyzései fontos adalékokat szolgáltatnak a nagyvárad-i jezsuita színpad történetéhez.

Katona pontos időrendben szól a hat előadásról: 1. Febr. 2. *Declamatio*. (A retorika előadása M. Katona rendezésével.) — 2. Máj. 3. *Actio M. Syntaxeos*. (M. Fábry János darabja. Valószínűleg az *Adamus Forgacsius* c. történelmi dráma.) — 3. Jún. 22. *Magistri Parvae Comedia de nimia Patris in filios lenitate*. (Más címmel: *Tysaphernus in patrem impius*. M. Mihelics János darabja.) — 4. Jún. 12-én, úrnapiján, d. u. 4 órakor *Declamatio*. — 5. Júl. 31. *Borussiae Rex*. (A retorika előadása M. Katona rendezésében.) — 6. Szept. 8. ... M. Parvae Sales, quos habuit Ungaricos deprompsit, et exprompsit in sua actione. (Az évzáró ünnepség alkalmával M. Mihelics magyarnyelvű vigjátéka: *Aristides*.)

Katona mindannyiszor meleg hangon, pár elismerő szóval emlékezik meg rendtársainak színdarabjairól. A saját előadását ellenben csupán néhány odavetett szóval említi meg. Lehet, hogy az úrnapi deklamációt is Katona rendezte.

A gyöngyösi és nagyszombati jezsuita rendházak évkönyveinek gondos búvárlásával mindenesetre összeböngészhetnők még Katona színielőadásainak nem egy címét. Ma 30 iskoladrámája közül alig egynehánynak ismerjük még csak a címét is. E sorokban is csupán két komáromi, egy nagyszombati és három (esetleg négy) nagyvárad-i előadásról esett szó. Ez együtvéve hat (esetleg hét) előadás.

II.

Takáts Sándor méltán fájlalja, hogy Katona Istvánnak 30 darabja közül egy sem jutott ránk. Annál nagyobb a veszteség, mert magyarnyelvű színdarabjai is voltak. Ha már a darabok szövegét nem is bírjuk, némi kárpótlást nyújt, hogy a *Vak Béla* című drámának legalább fennmaradt a kéziratos színlapja.

Katona — úgy látszik — Nagyszombatban utóbb átdolgozta komáromi ifjúkori darabját s 1766-ban, nyolc évvel az első előadás után, *Béla* címmel újból színrehozta. Ennek a nagyszombati előadásnak magyarnyelvű színlapját még 1934 nyarán megtaláltam a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban, Katona István kéziratos irodalmi hagyatékában. A kézirat alján ceruzával írt könyvtári jelzés olvasható: ad N^{ro} 9. Azonban a könyvespolcnak kéziratkötegeit előttem avatatlan kezek feltúrták, össze-visszahányták; úgyhogy ma már nem lehet megállapítani, melyik iratok tartoztak eredetileg együvé a 9. számú kéziratsomóba.

A színlap ívrétalakú egyleveles kézirat. Címlapját szépen rajzolt, színesen kifestett stilizált keret szegélyezi. Főnt a

középen Béla királynak medaillonszerű képe díszíti a keretet. Fején korona, válláról királyi palást lóg, baljában a jogar. A díszes keretben olvasható a szereposztás. A hátsó lapon van a darabnak rövidrefogott tartalma.

A színlap teljes szövege:

1. lap:

Béla.

A BESZÉLGETŐ SZEMÉLYEK.

BÉLA, Álom' Fia, István neve-alatt: Gróff Nádasdi Jóseff.

UROS János, Palatinus, és fő Hadi vezér: Gróff Eszterházi János.

GRÓFF Othmár, Béla meg tartója, és oltalmazója: Gróff Batthányi Lajos.

IMRE, Gróff Othmár Fia, Bélának jó Barátja: Gróff Serényi Jóseff.

ALBERT, Béts-Ország Hertzege, Hedvig férje: Báró Mednyánszki László.

HEDVIGH, Bélának testvére: Tallián Antal.

LÁSZLÓ, Bélának titkon nevelője: Kapy Gábor.

Helyhezetjük a Játékot Székes-Fejér-Vár mellett a Bakonyi Erdő Szélén.

M. A. I. N. D.

A 2. lapon:

A JÁTÉKNAK SOMMÁJA.

Kálmán, Magyar Országnak kilentzedik Királya, hogy István Fiára, és Onokáira bizonyosabban hárihassa az Országlást, Álom Test-vérének és az ő Fiának, Bélának vesztére járt. De Groff Othmár, a'kire bizta-vólt kegyetlen Szandékának végbe-vitelét kyönyörülvén (!) Béla' Ártatlanságán, minek-utánna az ő Atyja, Álom, Görög országba szaladott-vólna, Bélát titkon neveltette. Azomban Kálmán Király meg halván, és az ő Fia-is Eger Varosában halálos betegségbe esvén, midőn Uros János az Ország Palatinusa, azon vagyon, hogy magáévá tehesse a Királyi méltóságot, Béla Otmár-által napfényre hozatik, és mind Istvánnak mind az országnak¹ nagy vigasztalásával Magyarok Királyává választatik. *Lásd Ezt bővebben G. (recte: P.) Pray György Kronikájában Ezer, Száz, tizen-hetedik esztendőre.*

Némelly régi Irók bizonyitják, hogy Masodik Béla nem volt vak tellyességgel: ez elég volt nekünk arra, hogy tetszetesbb mulatságnak kedvéért Bélának vezetőt ne adnánk.

A tartalom és színlap alapján némi fogalmat alkothatunk magáról a darabról s az előadásról is. Kevés szereplő volt benne: hat férfi és egy női szerep. Női szerep ritkaság volt jezsuita színpadon — bibliai és történelmi drámákban nem zárhatták ki teljességgel a női szerepeket. Katona tanítványai közül a legelőkelőbb családok sarjai kapták a szerepeket. Valószínűleg nem ez volt az első szereplésük iskolai színpadon. Legalább is gr. Batthyány Lajos meg gr. Esterházy János nevével találkozunk P. Geiger Mátyás 1765-ben Nagyszombatban előadott

¹ E szavakat: mind az országnak — a színlapokat átnéző tanárnak javító keze toldotta be.

francia szindarabjainak színlapján.¹ A felvidéki származású br. Mednyánszky Lászlóról és gr. Serényi Józsefről szintén tudjuk, hogy már előzőleg is fölléptek a trencsényi jezsuita színpadon, mint a nemes ifjak konviktusának növendékei.²

A tartalmi kivonat a történelmi háttér vázolásakor Pray György krónikájára utal. Pray *Annales Regum Hungariae* (Bécs, 1764) című történeti munkájának I. kötetében szól Álmos és Béla sorsáról, nem ugyan az 1117. évnél, hanem az 1113. és 1127. esztendőnél.

A tartalmi kivonatnak Pray krónikájára való hivatkozása már magában is megjelöli az előadás alsó korhatárát. Pray munkája, melyre hivatkozás esik, 1764-ben jelent meg. Magának a színlapnak alapján is megállapíthatjuk, hogy az előadás nem lehetett 1764 előtt.

Pontosabban is meghatározhatjuk az előadás idejét a szereplő tanulóknak nagyszombati iskolázása alapján. Utbaigazítanak az iskola naplói.³

Gr. Batthyány Lajos (1750—1818) Alajos néven szerepel az iskola anyakönyveiben és az életben. 1763-ban került Nagyszombatba a syntaxisra. 1766-ban a retorika végeztével jezsuitának ment, majd 1769-ben katonai pályára lépett.⁴

Gr. Galántai Esterházy János egyidejűleg kettő is tanult Nagyszombatban. Esterházy Ev. János, Károlynak fia, 1762-ben mint syntaxista került a kollégiumba s 1766-ban fejezte be a retorikát. Filozófiai tanulmányainak elvégzése után 1769-ben mint a Siskovics-ezred zászlótartója a Sarlósboldogasszonyról elnevezett nagyszombati Mária-kongregációnak prorektora volt.⁵ Korán meghalt.⁶

Gr. Esterházy Nep. (IV.) János (1754—1840), IV. Dániel és gr. Gyulaffy Borbála fia, 1765-ben került a kollégiumba mint principista. 1772-ben a filozófia végeztével Bécsbe ment a Teréziánumba. Nagyszombatban is, Bécsben is P. Palma Ferenc Károly történetíró, a későbbi kalocsai nagyprépost és főlshentelt püspök, volt a nevelője.⁷ Nem ez játszott a szindarabban, hanem az idősebb Ev. János.

¹ Jezerniczky Margit: *Les impressions en français de Hongrie*. (1707—1848.) 1933. 57. l.

² Mednyánszky 1762 júniusában a *Tobias junior* c. bibliai darabban játszott. Serényi 1761 májusában mint principista a *Meleager* c. drámában, 1761. szept. 8-án pedig az *Emericus et Andreas* c. történelmi drámában szerepelt. V. ö. Juharos Ferenc: *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*. Szeged, 1933., 63., 72, 81. l.

³ *Nomenclator Gymnasiographus* ... 1695—1772. (Bpesti Egyetemi Kvtár Ab 122 jelz. kézirat.) Dr. Takács József (Kalocsa) tanár szíves közlése.

⁴ Életrajzát l. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1891. I. k. 694.

⁵ *Sodalitas major B. V. Mariae Elisabeth visitantis*. Nszombat, 1769. (1 leveles nyomtatv.)

⁶ Szinnyei i. m. II. k. 1449. — Gr. Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. 1901. 258. l.

⁷ *Diarium Francisci Caroli Palma*. (Kalocsai Főszékesegyh. Kvtár. Ms. 108.) 7. l. — Eszterházy János i. m. 216. l.

Kapy Gábor személyazonosságát bajos megállapítani. Talán Kapy Ferenc fia volt.¹ Be kell érnnünk annyival, hogy a többi szereplőnek osztálytársa volt.

Br. Mednyánszky László (1752—92) Trencsénből jött át 1763-ban Nagyszombatba a syntaxisra, s 1766-ban fejezte be a retorikai osztályt.²

Gr. Nádasdy József 1764-ben a retorikára jött Nagyszombatba. Két évig járt a szónoklati osztályba. Főleg az ő nagyszombati iskolázása adja a kulcsot az előadás idejének meghatározására.

Gr. Kisserényi Serényi József testvérével, Vincével, egyetemben 1763-ban Trencsénből jött át Nagyszombatba a syntaxisra. 1766-ban végezte el a gimnáziumi tanulmányokat. 1768-ban mint II. éves filozófus az ifjúsági nagyobb Mária-kongregációnak prorektora volt.³

Vizeki Tallián Antal, a dunántúli kerületi tábla ülnöke, 1790-ben Somogy vármegye alispánja, 1792-ben pedig a vármegye követe lett a koronázó országgyűlésen.⁴

A nagyszombati jezsuita gimnázium anyakönyvei és egyéb emlékei alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a szindarab szereplői az 1765—66. iskolai évben végezték el a retorikai osztályt és csakis ebben az egy iskolai évben jártak valamenynyien egy és ugyanabba az osztályba. P. Katona István volt a tanáruk. Katona 1764—65-ben a költészeti, 1765-től 1769-ig pedig a szónoklati osztályt tanította Nagyszombatban. Együttal az ifjúsági Mária-kongregáció egyik tagozatát is vezette.⁵

Annyi bizonyos e szerint, hogy a *Vak Béla* nagyszombati előadása az 1765—66. iskolai évben volt. Még az előadásnak napját is meghatározhatjuk.

A kéziratos szinlappal és a Mária-kongregáció emléklapjaival együttesen került napvilágra Katonának kéziratgyűjteményéből egy dicsőítő beszédnek kézirata ugyanabból az iskolai évből. A beszéd szintén ívrétalakú nyolc lapra terjedő kézirat; 2. és 8. lapja üres. A címlapot hasonló elgondolású színes rajz díszíti, mint a szinlap címlapját. Virágtartóból kiemelkedő kettős virágág keretezi a címlapot. Felül a közepén Loyolai Sz. Ignác képe tölti ki a térközt. A sárkányon győzedelmeskedő Sz. Ignác két kézzel hatalmas keresztet ölel magához; jobbjaiban azonfelül pálcát tart. A kép fölött dicsfényben Jézus-társasága jelvénye: JHS. A kép egyúttal illusztráció a beszéd tárgyához.

A latin beszédnek címe: *ORATIO In Laudem Sancti Ignatii Societatis Jesu Fundatoris* Die 30 Julij Anno 1.7.6.6.

¹ Nagy Iván: *Magyarország családai*. 1860. VI. k. 78. l.

² U. o. VII. k. 386. l.

³ *Sodalitas major B. V. M.*... Nszombat, 1768.

⁴ Csánki Dezső: *Somogy vármegye*. É. n. 500. l. (*Magyarország vármegyéi és városai*.)

⁵ Id. *Catalogus*... 1765—1769.

Joannis Adamkovics Rhetoris Tyrnaviensis. Az ellenségein diadalt arató hőst dicsőíti a szónok Sz. Ignácban.

1766. júl. 30-án, Sz. Ignác ünnepének előestjén a retorikai osztály rendezte Nagyszombatban a szokásos díszelőadást. Minden valószínűség a mellett szól, hogy ekkor adatta elő Katona Béla című történelmi drámáját is. Ezt a napot vehetjük az előadás idejéül.

A nagyszombati jezsuita színpad műsorát szemmeltartó jegyzékek nem említik a Béla (vagy Vak Béla) előadását. Nem tud róla Jablonkay Gábor sem, pedig nagy gonddal szedegette össze a magyar nyelvű jezsuita drámák előadására vonatkozó hiteles adatokat.¹

A nagyszombati jezsuita színpadon abban az időben szívesen játszottak magyar nyelvű történelmi darabokat. 1765-ben a konviktorok gr. Szalai Barkóczy Ferenc († 1765. VI. 18.) hercegprímás jelenlétében külön előadták a konviktusban ezt a magyar darabot: *Stephanus V. id nominis Rex Hungariae, Patri suo Belae IV. post gravissima dissidia reconciliatus*.² Hasonló tárgyú színmű, mint a *Vak Béla*.

Almos és Vak Béla sorsát többször is feldolgozták a hazai jezsuita színpad számára.³ Magában Nagyszombatban, a jezsuita dráma fő-tűzhelyén is voltak ilyen előadások.

*

Katona István, a jeles történetíró, szorgalmas művelője volt az iskoladrámának. S mindennek ma csupán egyetlen színlap s egynehány előadás címe hirdeti az emlékét. Ámde épen a *Vak Béla* színlapjának előkerülése mutatja, hogy mennyi emlék, mennyi adat, mennyi érték lappanghat még könyvtárakban és levéltárakban az iskolai drámák történetére vonatkozólag. Mennyi teendő vár még e téren a kutatókra!

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ Jablonkay Gábor: *Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban*. 1927. (Kny. a J. t. érs. gimn. Értes.-ből.)

² Dr. Takács József kalocsai gimn. tanár értesítése.

³ A Vak Béláról szóló darabok: 1745. Nagyszombat: *Bela Almi filius*. 1752. Nagyszombat: *Bela a Stephano secundo Ungariae Rege adoptatus*. 1764. Székesfehérvár: *Bela Almi filius a Stephano Rege haeres Regni nominatus*.

Almosról szóló darabok: 1752. Szokolca: *Almus cum Bela Filio a Colomanno oculis orbat*. 1754. Buda: *Colomannus et Almus*. V. ö. Juharos F. i. m. 23, 29, 31—32. l.

ADATTÁR.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ISMERETLEN DRÁMÁI.

(Első közlemény.)

Rendkívül érdekes kéziratköteg került még 1933-ban az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. (Növ. naplósám: 1933/48. Jelzet: 943 Oct. Hung.) Nyolcadrét, összefűzött vagy lazán álló lapokon a fiatal Vörösmarty ismert és ismeretlen műveiből kapunk gazdag gyűjteményt, a számtalan javítás, eltérő változat alapján kétségtelenül első fogalmazványokat. Az eladó: Homonnay Rezső a kézirat eredetéről mindössze annyit tudott, hogy az bátyja, Homonnay József ujságíró hagyatékából való, aki a háború előtt kéziratokat régi könyveket gyűjtött és 1916-ban eltűnt az orosz harctéren. Hogy került hozzá, arról pontosabb adat nincsen. Gyűjteménye egyes darabjait Fülöp ceglédi ujságíróval cserélgette; talán ezen a nyomon még felderíthető valami az előzményekből. A kéziratcsomó, amelyet a könyvtárban 1—175. lapszámozással egy kötegbe fogtak össze, anyagával értékesen egészíti ki az Akadémiában őrzött és Brisits Frigyes által katalogizált Vörösmarty-kéziratokat, (*A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke*, 1928), keletkezési időpontjukkal pedig az ugyancsak Brisits által közzétett ifjúkori költeményekhez (*V. M. kiadatlan költeményei*, 1926) kapcsolódnak. Közvetlen dátumot csak az egyik drámát előző lapon találunk: Vörösmarty Mihál 1819; a tartalom, valamint két Perczel-fiú, az I. osztályos Miklós és a III. osztályos Sándor kéziratpapírral felhasznált füzetlapjai alapján az 1817—1823-s évközt kell tekintetbe vennünk; túlnyomó részében mindenesetre már nem a pesti diákevek verselő kísérleteit, hanem a bürzsönyi tartózkodás nagyobbszabású terveit és eredményeit tükrözi, egészen a *Zalán futása* fogalmazványáig, amely itt még az *Árpád győzödelme a' Titeli síkon* címet viseli. A *Zalán futása* és *A' boldog elhalás (A hűség diadalma)* változatokban gazdag szövegei, valamint a részben Gyulai és Brisits kiadásában is szereplő, részben kiadatlan kisebb költemények mellett különleges irodalomtörténeti érdekességet jelent két, eddig még tervezetből sem ismert szindarab, egy háromfelvonásos prózai, csak a vége felé megverselt «nézőjáték», rövid, kezdetleges kísérlet, és egy ötfelvonásos, jóval hosszabb és sikerültebb jambusos dráma. Az első lényeges részeiben, a másik csaknem egészében maradt fenn, címük nincsen.

A kéziratcsomó részletes tartalma egyébként a következő:

1. Ötfelvonásos jambusos dráma. 2—44-ig foliált lapokon, a 22b. lap üres. Az V. felvonás 10. jelenetében megszakad. Előző lapján (1a) a már

említett dátum mellett rajzos firkálásokban egy áthúzott hexameteres sor áll: «Boldogok a gyengék, mert tudnak tűnni erősen.» Alatta ugyancsak áthúzva: «nagy Isten! A' Magyar bosszúnak Istene.» Az 1b. lapon jambusprobák és kettőshangzó átírások vannak. Ismeretlen.

2. Háromfelvonásos nézőjáték. Zárójelben: «Tatár Járás után történt eset.» 45—56. Eredetileg két összefüggő levélen volt ívszámozás. Megvan az 1., 2., 3., 4., 5. és 7. jelzetű. A hiányzó 6. zárta a II. felvonást és kezdette a III.-kat, a 7. még egy oldalnyi szöveget ad a III. felvonás 1. jelenetéből, majd a teljes 2. jelenést; a 3-ban megszakad. Ismeretlen.

3. *Árpád győzödelme a' Titeli síkon.* 57—119., 96b, 97a, 119a, b üres. Több lapból összefűzött és egymásután sorszámozott ívek. Megvan: címmel 12 lap, 2. jelzetű 11 lap (köztük az egyik különálló cédula), 13 jelzetű 18 lap, 14 jelzetű 4 lap, 15 jelzetű 8 lap, 16 jelzetű 8 lap, 17 jelzetű 2 lap. A szöveg nemcsak az egyes sorok, hanem az énekbeosztások tekintetében is eltér a kiadott formától. A hosszú első ének itt még két énekre oszlik. Az I. kiadás 12 l. 18. sorával («Szívet emel, majd szívet aláz a' bajnok ajakról») végződik az első és a 19. sorral kezdődik a második, amely azután a 26. l. 19. sorával («Már késő éjben; de szerencsés széllel evezve») csonkán megszakad. A 13. jelzésű ív a mai 7. ének végével kezd a szöveget (I. kiad. 179. l. 17. sor), minden külön megjelölés nélkül olvasztja belé a 8-at A 9. ének teljesen hiányzik. «Utolsó ének» címmel közvetlenül csallakozik a 10-ik, amely azután végig megvan.

4. *A' boldog elhalás. (A hűség diadalma)* 120—151. Címmel 8 lap. 2. jelzésű 8 lap, 3. jelzésű 8 lap, 4. jelzésű 8 lap. Teljes, gazdag változatokkal.

5. *Szilágyi a' Világosi Várban.* Jambusos drámai monológ, 152—55. l. Az utolsó lap üres. A többitől eltérően nem első fogalmazványának, hanem tisztázatnak látszik. Ismeretlen.

6. Az *Ypsilon-háborúból* részletek. 156—7, 159b.

7. Versek, fordítástöredékek. 158—59a, 160—67, 171b—173, 175b. Ahol a kiadásokra nincs utalás, ismeretlenek, a kiadottak is eltérésekkel.

a) *T. Czinke Urnak.*

b) *A régi üdők emlékezete.*

c) *Latin nyelvű distichon.*

d) *Nézd O! Barátom mint halad el korunk...* (Brisits: V. kiadatlan költeményei 71. szám.)

e) *Küldi köszöntését az Abydai Hero! tenéked...* (Fordítás Ovidiusból, Brisits 94.) A Brisitsnél hiányzó közbeeső résszel (29—76 sor), de az ott meglevő vég (77—92 sor) nélkül.

f) *Csendes volt az üdő...* Szatirikus költeménytöredék hexameterben. 162a, 163—164.

g) Fordítás Shakespeare *III. Richárd* I. felv. 2. jelenetéből; Anna VI. Henrik koporsójánál. 27 sor.

h) *A' haldokló.* (Gyulai VIII. 58. l. *Oh most hallgass rám* c. versből 7 sor.)

i) *A' szütyta gyermekek.*

j) *Fergeteg dül a kopasz hegy ormán...*

k) *Fogadd el édes Andom...* (Gyulai VIII. 65. o. *Emmihez* c. versből 6 sor.)

- l) *Engedelemre von a' hatalom vad rettegetéssel...* (Brisits 65.)
 m) *Dóriai folyamok, csemetés sziget öblei sürű...* (Fordítás Moschus idilljéből, ἐπιτάφιον Βίωνος, Epitaphium Bionis, 1—57. sor.)
 III. *A bajnok Hektort...* (Brisits 66.)
 o) *Az álomból hosszasan jósló Bodorról* (Brisits 59.)
 p) *Egykoron a' kis egér egy vas ládába be csúszott...*
 r) *Kénye szerént széllyel dühödő szél hajtja vitorlám...* (4 soros töredék.)
 8. Latin nyelvű jegyzetek. 166a, 168—171b.
 a) Felköszöntő fogalmazvány.
 b) Földrajzi tanulmányi jegyzet.

Ezekon kívül a 164a lapon rövid helyszíntervezetet találunk egy drámához, a 174—175a lapokon görög grammatikai példákat, számadást, mindenfelé irkálásokat, neveket (köztük többször Etelkát).

Nézőjáték.

(*Tatár Járás után történt eset.*)¹

3 felvonásban. Személyek: Nagyfalvi Pál, Lórika, ennek leánya, Andor, öreg szolga, Széphalmi Sándor, Dombosi Márton, Ragyiva Jankó, a' szolgája.

I. Fölvonás, első jelenés.

RAGYIVA. (*egy erdőközi gyalog uton fáradtan ballag, végre megállapodik a' fák között, 's fohászkodik*)

Szegény fejem! be sok baj ért már tégedet, a' sok jó között gyakran kellemetlen napok is hatottak már reád; igaz ugyan hogy az ember egészen boldog soha sem lehet, s e' gondolat valamennyire megnyugtatta boldogságra vágyó szomjamat, most kiváltképpen, midőn csak kevésnek van olyan dolga is mint nekem. (*tovább megy magának helyet keresvén a' lefekvésre, lefekvés után így szól*) Mindazáltal meg kell vallanom, hogy a' legnagyobb baj mostanában nem fejemet, hanem lábaimat érte, úgy el vagy-nak fáradva, mintha valamennyi magyar helyett a' Tatárok elől ők futottak volna; most tehát nyugodjanak, majd föl keresem azután reám várakozó Uramat. (*Egy kevés idő múlva kiáltást hallván figyelmez, észre veszi, hogy neve kiáltatik, fölkel*) Ó kegyelme ez, — az én Uram, elejébe megyek ne hogy ismét eltéveszszük egymást. (*el megy*)

II. Jelenés.

DOMBOSI ÉS RAGYIVA.

DOMBOSI. Tehát csakugyan láttad Lórikát? — irigylem sorsodat.

RAGYIVA. Azt elhiszem, de fájnak is ám szegény lábaim.

DOMBOSI. Hagyd el, meg gyógyulnak idővel. — Azonban térjünk vissza beszédünkre, igen nyughatatlanul vártam visszajöttödet már régóta, kerestelek erre és elégszer kiáltottam nevedet, beszélj most a' Szent-Mártoni hírekről.

¹ Az üsztönzést bizonyára Kisfaludy Károlynak 1818-ban nagy sikert aratott darabja, *A' Tatárok Magyarországon*, adta meg.

RAGYIVA. Oda érkezésem után alig pihentem meg, egyenesen a' Sz. egyházba siettem, a hol épen ekkor mise tartatott; nem soká kellett nézelőd-nöm, szemembe ötlött Nagyfalvi kis Aszszony egy szent kép előtt leborúlva. Csendes sohajtások között végezte buzgó imádságait. Arczán szelid nyugalom látszott derülni, de a' lassú emésztődés jeleit is lehetett észre venni vonásiban, mindazáltal ő még most is olly szép, olly kecses, mint midőn először láttuk őt az öreg szolga mellett, és volt szerencsénk a' gondatlan erőltetés miatt kicsap — —

DOMBOSI. *(amannak utolsó szavát ketté szakasztván, boszorkodva)* Ne mond tovább, — különös gyönyörűséged telik benne, ha ezt szememre hányhatod, de hidd el Jankó, ez a' gyalázat ki nem irtja belőlem gerjedelmemet, a' Tatárok pusztító dühe meggátolhatta, de hajlandóságomat le nem csillapította. Azok már eltávoztak innen, országunk pusztá ugyan, de eltart mégis bennünket. Fősvény apám szerette kincseim hasznavehetők lesznek elromlott lakásom építésére, az éhség ellen is gondolkodni fogunk. Most Lórikához legközelebb vagyunk, ennek bírása tehát első gondunk, a' többi rendelve van. — Szolga, ha ebben tanácsodat és kezedet segédül nyújtod, ha foganatos lesz munkálkodásod érettem, ha most reménnyel megelégedsz, mondom neked: eljő nem sokára azon idő, mellyben én ismét birtokos leszek, nem bujdosó, mint még most vagyok, akkor te nekem Barátom leszel.

RAGYIVA. Uram, én eddig sem voltam bizodalom nélkül jószívűsége iránt, köszönettel tartozom mindazáltal szép ígéretiért, mellyeket reménylek ugyan, de még meg nem érdemlettem. Meg akarom tehát érdemleni. — A' mit hasznunkra fordíthatunk a' Sz. Mártoni környülményekből ez: Nagyfalvi Kis Aszszony, minthogy itt Atyjáról semmi hírt sem hall, öreg Szolgájával, kitől ezeket igen mesterségesen tudtam meg, el akar utazni Atyja vára felé, melly innen nem igen messze fekszik, azon reménnyel, hogy ha Atyja még életben van, ott előbb föltalálja őtet, ha pedig nem, Apáczává lesz.

DOMBOSI. Ez is jó volna nekünk, de nem hiszem, hogy bátoratlan leány egyedül gyenge szolgájával bujdosni merjen.

RAGYIVA. Az nehéznek látszik ugyan, de gondolom férfi ruhát vesz magára, hogy nemét eltitkolhassa, különben magam sem tudom, mit ítéljek.

DOMBOSI. Lehetségest beszélsz. — 'S mikorra határozták el az indulást.

RAGYIVA. Ezen napokban kell megtörténni az utazásnak.

DOMBOSI. Az utat mint mondád tudod, tehát vigyázni fogsz az erdőszélen, 's engem szólíts ha valamit látsz. Soká itt nem maradhatunk; ha így nem, másképp kell a dologhoz látnunk. Hólnap többet erről, most tanyánkra siessünk. *(elm.)*

III. Jelenés.

(Egy szoba a' Sz. Mártoni várban.)

LÓRIKA *(magányosan az ablakon kinéz)* Szerencsétlen Magyar, melly rémitő pusztaság vadítja hajdan hatalmas Honnodat! elgázolva földulva hevernek vidékeid, 's azokon, o szörnyű Gondolat! azokon a' Tatárcsapás halmokra rakta a Magyart, azon Magyart, ki hajdanán véren szerzett szabadságát büszkén hódító hangokon dörgötte a világ előtt és most? O most, midőn elhagyta szűnyodását, inség, és az elhunyt ősöknek szörnyű átkai környékkzik őt bujdosó korában. *(még jobban elkeseredik, könnyeit törölgeti)*

Atyám, jobb időkre méltó jó Atyám, talán téged is 'e' nagy sírba rántott a' közcsapás! talán, — iszonyú képzetek talán Tatár fogság sanyargat! — de bocsáss meg Atyám hű leányod buzgóságának, ha megbántott ezzel tégedet: mert valóban nem így vevél búcsút tőlem, minekutánna hathatós intéssel bátorítottad szívemet azon esetnek elviselésére, ha téged a' halál elragadna. — Még emlékezem, melly irtóztatón villogtak szemei a rabság említésére, melly férfias elszánás tündöklött tisztas arcán; lelkes beszédei kiragadtak leányi valómból, 's csak az elválás iszonyu pillantata térítette meg andalgó lelkemet. — Ő elment, én bátortalan leány gyámol nélkül maradtam Atyám hű, de öreg szolgálja mellett, 's mi volna ő most vélem együtt? minket is, midőn várunkból ide utazánk, körül vett egy tatár csoport, én már halált vártam fejemre. S im rettentő zörgéssel, mint a' szétpattant menykövek, sebesen mint a villám pusztító dühe, előrohan néhány magyar a fák közül, legelől egy deli termetű fiatal, a' ki a reám rohanó négy Tatárt dühödve szétveré, azután rövid, de nyájas pillantattal elmenésre intett, ő harczolt, engem a' hű szolga félholtán hurcolt el onnan. — Lelkes kis ifjú, bizonyosan áldozattá lettél érettem, több nemesszívű társaiddal.

IV. Jelenés.

(Az előbbi; ANDOR belép.)

ANDOR. Nemzetes kis Aszszony, én már mindent elkészítettem az útra (*A férfi öltözetet oda nyújtva*) ime itt a' kívánt öltözet is.

LÓRIKA. Köszönöm, édes Andorom, gondoskodásodat, a ruhának ezennel hasznát akarom venni.

ANDOR. Ő bár sohase lenne szüksége reá; én magamat nem félthelem semmitől, eleget éltem én már e' világon, megéltem e' szerencsétlen csapást is, melly sok érdemesebbet nálamnál kitörlött az élők közül, jó Urunknak bennem helyezett bizodalma tartóztat egyedül a' Kis Aszszony mellett, én örömmel föl áldozom erre hátra lévő életemet; de ha az úton valami veszély éri a' kis Aszszonyt, hogyan adok számot Kedves Uramnak, tüzes, de jámbor Úr volt ő, — Isten tudja, mi történt vele azóta! (*könnyeit törölgeti*)

LÓRIKA. Rég ismérem jó szívedet, édes Andorom, én ennyi hűségért néked meg nem fizethetek, a jó Isten jutalmazzon meg mindezért. Méltán kesered azt, a' ki nékem kegyes Atyám, néked jámbor Urad volt. Gondold meg azonban, Andor, ő ismét az lehet, talán megkímélte őt a sorsok Istene! — ne fossz meg engem a vigasztalástól, melly nélkül semmit sem remélhetek.

ANDOR. Az nem szándékom, azt, és azzal még többeket is remélni még lehet. Különbösen én az elmenést hátráltatni szeretném, itt inkább hallhatnánk hírét, mint az elpusztult várban.

LÓRIKA. Talán hallottál felőle valamit?

ANDOR. Mostani hol léte felől semmit sem, hanem az előbbiről. Egy jövevény, a' ki néhány napokig itt tartózkodott, azt beszélte, hogy Urunk Kálmán Herceggel 's más többekkel kivágván magát a' Tatárok közül egyenesen várába sietett. 'S minthogy itt nem találta kedves kis Aszszonyát, keresésre indult, a' mint másoktól utasított, de többet ő sem mondott, én sem hallottam senkitől.

LÓRIKA. Ez még nyomára sem segít, ha ő még él. Régi lakásunkban legkönnyebben föltaláljuk őt, mert mint mondád, Béla viszsztatért, várakat épített. Atyámé jó helyen fekszik 's a' védelmezésre alkalmas, megérdemli tehát a' fölépítettést, ha Atyám még életben van, várát nem fogja elkerülni.

ANDOR. Adja az Isten, hogy így legyen! inkább félek én még is az úttól. Nemzetes Kis Aszszony az utazáshoz nem szokott, ha veszedelem nem éri is, ártani fog egészségének.

LÓRIKA. Ne kímélj oly nagyon, jó Andor, engemet, minden bajtól mentt úgy sem lehetek; itt soká' nem maradhatok, mindenek széljel mennek immár. Készüljünk tehát, az Egek vezérteni és védeni fogják lépésinket. most jó éjtszakát.

(A Kárpit leereszkedik.)

2-dik Fölvonás. 1-ső Jelenés.

(Napnyugat felé zoridon sziklák látszanak, annak aljában egy üreg bokrokkal körül véve, ellenében a' felkelő nap némelykor a' lombokon keresztül láttatja sugárait.)

NAGYFALVI (kijő az üregből, ruhája igen kopott szakálla hosszú). Föltűnt rideg magányom' reggele. Ez ismét egy új napot kezd el nekem, egy új napot, mellyben a' múltak' történeti foglalják el vérző szívemet egy új napot, mellyben átkoznom kell az múltakat és minden szűnyadó magyart, a' ki gondos Királya intéseit megvetve henyénne a' jövő csapást, de a' mellyet Ő nem érezhetett, mert halált hozott reá. — Nekem még élnem kelletik, élnem és hosszú lélekkel tépelődve említnem csúfos estemet, melly engem ezen helyre különített, holott csendes és néma most minden mint a sir ölében, de irtózatoss mint ezer halál, melly fagyos kezekkel elnyomja érzetink hevét, és kívül, belől nyugalmat szerez. itt azért környékez a' külső engemet, hogy annál szabadabban érezzem belső kínomat. (körül nézi a' vidéket) A' nap itt csak bujdosva jár a'ombok között és féltékeny látatja azoknak fűtjeit ált reszkető sugárait, ó így bujdosott sok Magyar a' Tatár elől, remegve járt ligeten 's köszirtek aljain, így bujdosott, és átkozta gyűlölt viradását a' napnak, melly szörnyűködő tanúja volt a' sok gyilkolásnak, és segítő fényeit nyújtotta az öldöklő Tatár csoportnak, melly mint egy terhes felhő halállal megrakodva leszállt Hazánknek téerein. Virágzó és erős volt még akkor nemzetem, de, fájdalom! gondatlanul bizott erejében: nevette a' gondos Királyt, midőn az alkalmas helyet keresett az ütközetre; nem látta a' jövő roszszakat, nem sejtette a' pusztulásnak honnjára készülő vészét, mert megvakították őt a' végzetek, hogy annál rémitőbb legyen a' veszély, minél elkerülhetetlenebb. Ugy esett: A' tatár nyilak halálos zápora fölébresztette végre a' szendergő Magyart, a' ki látván jobbra balra hulló társait, megcsökkenve, zavarodva forga táborában, 's kiverődven józan-sága rendéből elfeledte Honja szent védelmét, és a' kirohanást parancsoló Király szavára nem figyelmeztet, remegve nézte a' szörnyű gyilkolásokat. Sajó vize magyar vérről tájékozott, a' haldoklók boszút kívánó szava elenyészett a' bódulás ködében! — De meg bocsáss lelkes Herczeg, Kálmán, bocsáss meg Béla is, és még számosabb vitéz lelkű Hazafitársaim, nem titeket illet ezen szemrehányás, nem lepott meg titeket az említett szerencsétlen csalatás; Áldás reátok mindezért, akár tanúi vagytok még a' nagy puszt-

tulásnak, akár a' csaták dühe halálba borított benneteket. Ó Kálmán, ha vissza nézek férfiasan lelkesült voltodra, hatalmas borzadás futja ált tetemimet, 's kiemelkedve a' gyászos jelenlét' köréből, kedvet lelek hű nemzetimben, melyek előmbé idézik a' voltakat. — Láttam az ifjú Herczeget, láttam mint érdeklette őt az övéin ejtett csapás, mint szégyenlő, midőn a' zavarodás bátoraltanná tette társait, végre nem bírva borzasztó szégyenével, dühével, irtóztatón ragadta fegyverét, 's mint a' gallyak között csikorgó fergeteg, a' legsűrűbb csapat közé rohant; ezt bámulva nézte a' Tatár, és az elbúsult magyar kar villámai utol érték őt midőn emelte fegyverét. Kerülte ő, de nem kerülte őtet a csapás, ha ellent állni merészlett szörnyűbb hanyatlás vonta le. — Kálmánt kevés bajtársi környékezik, azonban, valamint a' mélységbe szakadó vizek helyébe szaporán tolongnak a' gyors habok, úgy egy elbukott Tatár helyett ötven áll elő. A Herczeg bátran az mindezek között, 's még most is mint egy pusztító fergeteg, dül öldöklő hevében a' vad nép között, látván azonban, hogy segéd nem érkezik, 's Béla táborában nem ügyelnek reá, rettenthetlenül küzdve vág magának utat a' tömött rendeken, csattogva és ordítva lépnek nyomába hívei, szélled előle a' Tatár 's ekkor elhagyja Bélának szerencsétlen hadát. Jó Herczeg, véled hagytam el én is Királyomat, és többé hozzá sem jöhettem. Akkor hatalmasabban folyt eremben a' vér, öldöklés és halál foglalta el minden gondomat, és most az inség megalázta negédes lelkemet, mint az ágak közé rejtett vad madár, tépelődve gyötröm önvalómat, 's foganatlan átkaimmal terhelem.

II. Jelenés.

DOMBOSI, RAGYIVA.

RAGYIVA. En tehát mehetek kémlelő helyemre?

DOMBOSI. Igen mehetsz már. En e' benőtt gyalog úton azon törzsök mellé vonom magamat, a' hol legelőszőr megállapodtunk, magányosan akarok lenni egy ideig; te pedig, ha szükséges, ints meg engemet.

RAGYIVA. Különös figyelemmel fogok lenni, hogy el ne szalaszszam a' várt martalékot.

DOMBOSI. És ha férfi öltözetben látsz is valakit, megjelentsd nekem, abban is lappanghat a' félnék utasleány *(elmegy)*.

RAGYIVA *(utána néz)*. Menj boldogtalan! jobb volna számot vetned nem sokára éhezendő gyomroddal. Még ez egyben segítségedre leszek, de ha nem szolgálván a' szerencse tovább is kőborló maradsz, megbocsáss eddig hű szolgáltnak, ha a' faképnél hágy. — Igaz ugyan, ő sokat ígér, és azt ezelőtt tapasztaltam, hogy megadhatja, de most más húrton hegedülnek. Nehéz sokáig nyelni a' száraz kortyokat, (én ezeket igen bőven, szaporán nyelegetem és semmikép jól nem lakhatom velők.)¹ — Uram, vigyázz magadra, imádkozz a' Magyarok Istenének, (— kinek ugyan nem igen jól szolgálta, mert velem együtt mindég szaladtál a' Tatár elől, még ott is, a' hol nem kellett volna —), imádkozz, mondom, mert egyszer csak azt veszed észre, hogy Jankó elballagott, 's dagadt erszényedből magát bőven kifizette. *(elmegy más felén az útnak)*.

¹ A párbeszédnek általunk zárójelbe tett mondatai a kéziratban ceruzával át vannak húzva.

III. Jelenés.

SZÉPHALMI *magánosan.*

Zordon vidék, mely borzasztón lep meg bús körül. Irtózatot lehelsz reám mindenfelől; reád borultak a' pusztulás förtelmei, kietlenné levél a' hosszú veszély között. — Rémitőn suhognak a' véren hízott fáknak lombjai, kellemetlen a' csermely zuhogása, 's halálos álomba meríti a' késedelmezőt, mert a'hol legnyájasabban zúgni hallatik, ottan, szívtépő látomány! ottan magyar csonthalmokon csapongnak habjai... (*Néz Nagyfalvi barlangja felé, a' ki épen akkor jó ki*) Mi ez? egy embert látok itt, inség, sanyarúság néz ki halvány képiből, teteme a' hosszú szükség alatt csontvázzá fonnyadt — boldogtalan! — de mely különöst mutat tekintete, a' hajdani nagyság' maradványai fölségesítik mély vonásait. — Megvárom őt, úgy is vesződéses lenne utmutató nélkül kimenekednem tévelyítő jártomból. (*Jár föl 's alá*).

NAGYFALVI. Légy üdvöz ifjú! mely szerencsétlenség hozott téged ide, a' honnan én kiszabadulni nem tudok.

SZÉPHALMI. Ha úgy van, a' jó szerencse hozott engem ide, mert téged, jó öreg, kivezethetek.

NAGYFALVI. Köszönöm, nemes Ifjú! — te hát tudod innen az útát kifelé?

SZÉPHALMI. Még nem. Reménylem, kevés vesződés után föl fogom találni.

NAGYFALVI. Meg lehet, mert én nem is igen szorgosan kerestem. De megbocsáss, ha kérdésimmal terhellek. Már régen sinlödöm itt sivatag lakomban, semmi hirt sem hallhatok Hazám állásáról; beszéld el, kérlek, mi történt veled, hogy ebből többet is érthessek.

SZÉPHALMI. Magamon kezdem tehát, 's bár magamról folytathatnám e' gyászos esteket, de fájdalom a' Hazát illették azok, 's én tanuja voltam csak a' vad pusztulásnak. — Örömmel a' feledékenység éjjelibe temetném ennek történetét, ha nem mutatnák ezerféle romladékaink, ha a' magyar földön nem bizonyítják ezt az inségnek halálos társai. A' Tatárok' küldöttjei irtózatok és rémités voltanak, jelenlétök öldöklés és halál, ezeknek nyomdokai inség és a' pokolnak minden szörnyei, melynek (*sic*) lelketlenné teszik a' nemzetet, és a' világ nagy színéről az eltűnés bús ködébe döntik. Hah! átkozott idő, emléked kárhozatba borítja lelkemet, 's a' menyek ellen ingerli dölfömet.

NAGYFALVI. Ifjú, hová ragad tüzed? — Méltán kesered a' Hazát, de az Eggel pörölni balgatagság, a' Véghetetlennek munkáit nem érti emberi elménk. Nyúgodj meg annak szent végzésén, 's beszéld, ha terhedre nincsen a' mire kértelek.

SZÉPHALMI. Köszönöm intésedet jó Öreg, mely megtéríté kicsapó lán-gomat, megismerem gáncsos tettemet, de valahányszor reám hat a' szivgyötrő gondolat, oh annyiszor rázkódva borzadnak tagjaim, valómat belső háborgás dülja meg, 's tehetetlen átkokra nyílnak ajkaim. — Hallgasd azonban, röviden a' történeteket: Én a' Sajómelléki táborozásban Béla mellett voltam, midőn Kálmán Herczeg elmente után csoportonként hagynák el őt a' bódult Magyarok, véle mentem a' külföldre még más egyebekkel, holott elég méltatlanul fogadtatott a' bujdósó Király.

NAGYFALVI (*Keserű komorsággal*). Tehát földönfutóvá lett a' jó Király, 's büntetlenül gyalazza őt mindenki kényire? — Eltompult érzéseim még igen érzékenyek ennek hallatára — de tovább —

SZÉPHALMI. Megfosztatván nagyobb részétől kincseinek békével türe e' csapást, úgy látszik a' Hazát sanyargató nagyobb bajok foglalták el lelke gondjait, csak mellékes boszút esküdött ezért, szégyenlve és fájlalva megáláztatását, kénytelenített mind addig bolyongni, míg a' dühös nép önkényt elhagyta Hunniát; ekkor vissza indult pusztá országába. A' külföldről szülített lakókat belé, 's véle jöttem én is, 's híven követtem mindenütt: láttam a' dűlős vad nyomát láttam előkelni éhes rejtekéből sok boldogtalan Magyar, a' ki nem bírván egyebet kínos lételénél örül, hogy Honjába viszszerért Királya.

NAGYFALVI. 'S méltán örül, egy új reményt hozott az magával; vigasztalódj búsult Haza, Béla elfelejteti még véled a' szörnyű károkat, — titkos enyhülés gyűl szorult mellyembe, 's az utált nap világhoz bájol újolag. Ifjú, hozzám fölvidulás angyala érkezett veled, mert óh, más híreket hozott nekem egy boldogtalan, a' ki még sokkal azután, hogy én Kálmán Herczegtől elváltam végső reményemet vesztette el pusztán találva váramat; 's holott egy gondolat súlyosan üldözte lelkemet; bujdosva jártam e' környékeken, végre néhány Tatártól üzőbe vétetvén megmenthettem ugyan éltemet, de veretlen csonka fegyveremmel tehetetlenné lettem, 's e' helyen záratam el mindeneiktől. Sokkal ezek után mondam, hasonló szerencse ide üzött egy boldogtalan; írtóztatókat monda ő nekem, de néhány halálos sebjei csak hamar megfosztottak társamtól. Jó lelkű Magyar volt ő, 's szívéből szánta a' Hazát, örökségül reám hagyá epesztő gondjait. — Nyugodjanak békével hamvai! Ő eltűnt és én hasztalan várakoztam újabb hírmondóra, míg végre téged küldött sorsomnak Istene, örök sinlődésre elszánt éltemet szabadabb világra inteni — áldott légy ezért!

SZÉPHALMI. Áldott legyen a' Mindenható, hogy egészen lenyomatni nem hagyta a' Magyar! Most tehát, ha elakarod hagyni magános berkedet, készülj az útra, tisztos ősz, én csüggedő tagjaid segítségére ajánlom karjaimat, mert érdemes erre, a' kit minden inségi között legsajnosabban érdekel a' Hazán tett csapás.

NAGYFALVI.¹ Nagy szíveséged, nyájas ifjú, köszönetre kényszerít engemet, 's egyszersmind hajlandóvá tesz jámbor szíved iránt. A' magyarok Istene jutalmazzon meg mindezt! — Ha terhedre nem válik egy kis késedelmezés, engedd utolsó búcsumat venni vad tanyámtól, azonnal itt leszek *(elmegy)*.

SZÉPHALMI. Menj békén jámbor ősz, végezd szíved szerint itt végső tiszteket! — Megbékélt ő már lázadó hevével, engem egy titkos érzet üldöz itten is, mellynek én csak hatalmát ismerem: nem olthatta ezt el a' Tatár nyilak rettentő zápora, nem enyhítette a' sanyarú távollét; o hányszor foglalta el szívemet Honnom állapotja, hányszor kerestem annak gyászaiiban elfojtani gerjedelmemet, de megszűntek mindezek, csak egy pillantati időköz elégséges volt megújítani sebhedt szívem varát. Hasztalan koholtam csendemre a' lehetetlenség ezerféle képeit, megvitt azokkal állandóbb hevem, és a' jövőnek kétes utjain számos reményeket teremte ellenök. De miért vezet erre vak szerencsém? miért e' zordon vidékre annyiszor? *(körül néz)* Oh! ha nem csalatom, itt bolyongtam akkor is midőn az ellenséges csapat

¹ A kéziratból kimaradt a Nagyfalvi név.

két szerencsétlent üldözött. Melly isméretlen lélek ingerlett akkor engemet melly hatalmasan buzogtak érzetím! Kezemben íróztatón csikorga fegyverem, 's nem tudva is halált szórtam a' pogány fejekre! És hej! megcsalott! a küzdés között elenyészett tárgya gerjedelmeimnek, elvitte őt hű szolgálja félenk sürgetéssel, 's én, a ki dühödve harczoltam az imádott kedvesért, (mert boldogtalan a' Hazának szent nevét is csak nem elfelejtém én egy sajnós veszteségre ébredve láttam a' letiprott országnak tetemesb kárait. Bujdostam 's most ismét itt vagyok; — de hol van az, kiért hevülnek keblemnek érzeti? hol van ő, kinek birtokáért sohajtva gyűjtöm gondomat? o hol van ő, kiért ez elvadult országnak romladékin is a' közös pusztulás idejében reményeket táplálnak képzetim? — Talán megtartá őt sorsának Istene? talán él ő még, 's én föltalálhatom. Láttával enyhülnek sebjeim, kevesülnek sérült lelkem vad érzeményei, a' jövő boldogságot sejtve nyájasabb világ terjeszti előmbé kincseit, 's ha ismét Hazámra tódul a, harczok fellege, csendesebb, de elszántabb erővel válok el gyengéd karjai közül, midőn fájdalma könnyeit látom szép szemében, de mellyeket Honnom említése öröm könnyeké varázsol, az elválás nem leszen nehéz; 's ezen gondolat buzdít, kísér a harczokon: Épen marad jó Hazádban lelked másfele. — Nem félem akkor a' halálnak vázait, nem bár annál is rettentőbb szörnyeket, 's mint barlangjában síró kölykei szörnnyüködvé védelmezi a' bús oroszlány, úgy rettenthetetlenül vivok akkor én is, és birodalmás csapásim előtt enyészni fognak a' bajok csoportjai. — És ha őt föl nem lelem? 's élve is meghalt énnekem? Hah! ez a' pokolszötte gondolat ne háborítson meg édes érzetemben, tisztúlt legyen ez minden baj ürmétől; megjáróm előbb bé nem vett várakat, egyszerre leljen meg engem a' való és fojtja meg keblem kívánságát váratlanul rohanó poklával. (*Sétálgatva ki megy a szinből.*)¹

IV. Jelenés.

LÓRIKA (*Férfi ruhában*) és ANDOR.²

LÓRIKA. Ugyan édes Andorom vagyunk é már fele utján?

ANDOR. Ha jól irányzom, már vagyunk. — Nemzetes Kis Aszszony, engedjen öreg szolgálja kérésének; valóban nem magamért cselekszem, hanem inkább az illyekhez szokatlan természetét kímélve javallom a' megnyugvást, melly után ismét tovább mehetünk, különben is igen fáradt a' Kis Aszszony s így nem meszsze mehet.

LÓRIKA. Tovább már nem tagadhatom, hogy fáradt vagyok. Itt tehát pihenni fogunk egy kevésbé. Lassulva csüggednek tagjaim, inam roskad, nehezülnek lábaim. (*Leül.*) Ó Andor, nem illy nehéznek gondoltam én lenni a' gyalog útazást, midőn sürgettelek elhagyni szállásunkat, de a' jó remény biztat itten is, és ha még az örömmek egy része számomra megmaradt, valaha édes lesz erről emlékezni, és akkor téged Andor mivel jutalmazalak?

ANDOR. Én, agg öreg, eléggé meg leszek jutalmazva, ha szeretett Uramnak jó leányát boldogulni látom: elég jutalom lesz ez nekem, 's bátran dőlök a' közelgető halál rideg éjjelebe.

¹ Kihúzott utasítás: «*Ledől egy halomra.*»)

² Kihúzott utasítás: «*Az erdő szélén megállapodnak.*».

LÓRIKA. Ne siess meghalni, jó öreg, mert érdemes vagy nem csak boldognak látni engemet, hanem részesülni is mindenemben, ha én az leszek. Azonban, hogy ha ellenkezőt mért reám a' sors ura, bocsáss meg további szenvedésid szükséges voltáért.

ANDOR. Fölösleges beszéd ez nekem, mert tompultabbak érzékeim, hogy sem voltaképpen fájdalmat szenvedjenek, híven követem én a' Kis-aszszonyt, míg a' halál porrá nem teszen.

LÓRIKA. Hagyjuk ezt el, Andor. — Engem borzadva lep meg e környék látása. Habzó elmém gyötörve sejtí vesztemet; hah! melly rémítők itt a' természet lényei, irtózáttal vadíták őket a' dúló emberek; én félek itt, mert ilyen helyen támadtak meg egyszer a' Tatárok, minden bokrban őket képzelem.

ANDOR. És azon ifjat nem, a' ki minket meg szabadított?

LÓRIKA. O, Andor, mire emlékeztetsz engemet. *(túzesen.)* Azon ifjúról szóltál most nekem, a' ki serényebben, mint az árkán kívül habzó áradás, irtóztatón, mint a szakadó fellegek, és olly hatalmasan, mint a' boszúló mennyek villámai szétveré előlünk az inséggel fenytő történet vesztét; o, Andor, azon ifjú szinte olly nyájasan tekinté reám, mint millyen rémítő volt a' Tatárok között, 's megvallom, természetéhez hasonlót, s' olly férfias gyönyörű ábrázatot nem láttam soha.

ANDOR. Méltán dicséri őt az Kis Aszszony, 's ha minden Magyar oly dicséretet érdemelne, o akkor a' Tatár gyászolna inkább miattunk mi sem bolyongnánk illy magányosan *(elmegy)*.

*(Itt négy lap hiány.)*¹

tépjék darabra testem' izeit, hogy sem segédet tőled várjak itt. *(menní akar, amaz elejbe áll.)*

DOMBOSI. Megállj! vezérő angyalodra kérlek, állj meg, ne átkozz szívem aszszonya! im lásd lehajtott térdemen könyörgök szolgád, barátod 's mindened ha kell; durván beszéltem volt előbb, de kérlek, bocsáss meg, én már nyájasabb leszek: maradj velem, s karjaimra bizhatod védelmét életednek s' mindenednek — maradj velem, 's szolgád szabad leszen *(fölkel)*

LÓRI. Bocsáss el innen, nálad nem leszek, szolgám fogolytok én tovább megyek.

DOMBOSI. Menj hát! — követni foglak mindenütt. Erdőn, mezőkön, 's puszta téreken, menj égig ötlő szirteken keresztül, vagy a' pokolba hajló völgyeken, menj, vissza nézvéni látni fogsz nyomodban, és lássd meg akkor mint szerettelek!

LÓRI *(fölföházkodva)*. Nagy Isten! oh! ki bölcs vagy, és hatalmas, segíts, világíts! bujdosó ügyemben! — *(az ifjúhoz)* ifjú, ha szent előttd

¹ Innen kezdve majdnem végig, a folyamatos írás ellenére, ötös és hatodfeles jambusos sorok váltják fel a prózát. Talán az egészet szándékában volt versre átkölneni, amely, mint a következő darabból is láthatjuk, már az első kísérletekben messze fölötte állott prózájának. P. o. a *III. Jelenés* kezdő sorai:

Soká marad ki Sándor úti társam;
Már összezártam néhány völgyeket,
S őt még sem látám a rendelt helyen,
Barlangja táján tán majd megielem.

Istened, annak nevére kérlek, hagyj el, én most megbocsátok mindenért, csak hagyj el. Sajnálni foglak, esdekelní érted az ég kegyelmét el nem múlatom *(megy)*.

DOMBOSI *(utána fordulva)*. Oh nem! szerencsés én úgy nem leszek, nélkülöd élni gyötrelm, nem élet.

II. Jelenés.

(Azon hely fordul elő a' színben ismét, hol Lórika beszélgetett inasával, erre jő NAGYFALVI, egy csonka kard kezében.)

NAGYFALVI. Ez úton kelle menni, hogyha ment. Hir nélkül engem itt nem hagy talán. — Mert szíve büszke, mint tapasztalám, de sokkal emberesegebb, 's nemesb, hogy sem bolondúl csaljon ősz koromban: Magyar ő, szavát meg szokta tartani, míg híve ősi becsének a' magyar. *(hallgatás, távolról zavarodott hangok hallatnak, melyek a' gödörbe vetett Andortól jönek)*. De mely nyögés ez, mely fülembe hat? Ki az, kitől származnak e' jajok? Talán az ifjút érte itt veszély? — ha segítni kell, bár csonka fegyverem, csüggedt erőm, én arra kész vagyok *(megy a' zaj felé)*.

III. Jelenés.

SZÉPHALMI *(közelít Nagyszalvi barlangjához)*. Soká marad ki jámbor úti társam; már össze jártam néhány völgyeket, s őt még se látám a' rendelt helyen, barlangja táján tán majd meglelem *(menní akar tovább, azonban Lórika pihegve be lép, 's észre nem vévén amaszt így szól)*:

LÓRIKA. Hah! Merre térjek, mindenütt nyomoz; adj rejteket föld, bár a' sirt magát *(nézelődik 's Széphalmít, a' ki azonban közelít, látván megretten)*.

SZÉPHALMI *(félre)*. Mely ismerős hang! *(a' leányhoz)* Boldogtalan, mi ért! Míldöz itt? Ki légy nem kérdezem; akárki vagy, rettegni nincs okod. *(átfutja szemével az ifjat, félre)*. Nagy Isten! — Óh, tán ez mentett meg engem! — *(az ifjúhoz)* Ifjú, gonosz kéz üldöz engemet, de kérlek Istenedre valld meg itt, nem te szabadtál ki egy leányt öreg inasával a' tatárok birtokából?

SZÉPHALMI *(bámulva)*. Mit kérded ezt? — Én.

LÓRIKA. Erdő kerül?

SZÉPHALMI. Igen. —

LÓRIKA. Oh, bála néked! — Hála Istenemnek, ki téged illy időben erre intett. Nélküled akkor, 's most is a' halál torkába dőlnek — —

SZÉPHALMI *(hevesen)* Hah! leány, te vagy? te vagy az, kiért dühödve harcolék? Hah! boldog Isten! illy szerencse nékem! — Bár a' pokol maga törjön ellened, én védni foglak, esküszöm. —

LÓRIKA Nemes ifjú, *(bizodalmasan)* szelid lélkedben biznom egy ismételten sugallat kényszerít, de jaj, ha védni kívánsz énelem fuss, mert nyomoznak üldözöm itt is, 's elveszel, ha védni fogsz. *(zördülés hallatik közelről)*.

SZÉPHALMI *(nyugodtan)* Itt vannak ők már.

(DOMBOSI és RAGYIVA szavai a' színben kívül hallatnak.)

DOMBOSI. Erre láttam térti, csak nyomozz.

RAGYIVA. Uram, én megyek, de jól vezessen.

LÓRIKA. Hah! Nagy Isten! Ők a' gyilkosok!

SZÉPHALMI. Ne félj.¹

DOMBOSI. *(sebesen belép, Széphalmi látván megháborodik, de előbbre megy, Ragyiva utánna.)* Ki vagy te? *(Széphalmihoz, ki mellett Lórika közeláll.)*

SZÉPHALMI. Én — *(komolyan)* Magyar. És te?

DOMBOSI. Én is az vagyok. Csak arra nézve kérdezém, ki légy, hogy e' leánynak pártját fogni látszol.

SZÉPHALMI. Tehát igenis helyes vala feleletem. Ismételve mondom azt, hogy mint ígértem, 's mint magyarhoz illik, az elhagyottat védni kész vagyok.

DOMBOSI. Jeles, 's csak olyanokhoz illik e' beszéd, mint te vagy.¹

RAGYIVA *(sugja Urának)*. Valamit hazudjon, ha boldogulni vágy.

(A többi hiányzik.)

Címtelen dráma.

Egy szoba Rónay szállásán.

RÓNAY. *(föl 's alá járkal, végre megállapodik.)*

Veszsz átkozott hír, szívölő vad hang!²
 vagy bár előbb, hogy sem közelgetél
 együtt enyészttél volna hirdetőddel;
 mint a' szövétnek, mely midőn világít
 másoknak, önmagát fogyasztva vész.
 Hah! mért kerültél erre gyászos hír,
 's te még borongóbb, 's gyászosabb tanú?
 Nélküled élne kedvesem szívemben,
 öröm, vidámság lengne útamon:
 nekem virágzanának a' füves
 völgyeknek illatos növései,
 gyönyörömmre zúgna a' hegyek patakja.
 Ó nap, midőn kezded futásodat,
 vagy elsietve alkonyodba dőlsz
 benned találnám kedvemet: Remény,
 ez a' teremő képzetek szülöttje,
 így boldogítna mindenütt: veled,
 o Lórikám tele volna a' világ.
 De nagyon is érthetőleg hirdeté
 egy átkozott nyelv veszteted; fagyos
 szavával elhült életem tüze
 's rideg koporsód éjjelébe intett.
 Onnan repülnek gondjaim közé
 a vad komorság, nyugtalan tűnődés,
 a képzéseknek gyász csoportival.
 Kedves Teremtő! óh ha értheted,
 túl földi léted szűk határain
 utánad esdeklő szerelmemet,
 küldj egy sohajtást lelki bánatomnak:
 vigasztalás lesz tőled ez nekem —

¹ Kihúзва.

² Zárójelben: szívmaró nadály.

Mit? egy sohajtást? hah! hator kívánat!
 Ha van sohajtás túl a síron is,
 nincs boldog élet, csak cserélt keserv.
 Nyugodj te békén: e' bajok tavában
 sohajtok én helyetted, édesem,
 's végleheletemmel majdan elsohajtom
 sajkámat arra, hol te vígadol.

A' SZOLGA. (jó). Uram, a' lovak nyergelve állanak.

RÓNAY. Hogy gondolod jó Bandi, még ma estig
 otthon leszünk-e?

SZOLGA. Még ma? olly bizonynyal
 mint, hogy itt vagyunk most. A' lovak nyugodtak
 úgy hánykolódnak, mintha új csatákba
 vágynák ragadni Urokat.

RÓNAY. (elragadtatva). Ó csaták!
 Elmultatok ti, 's hála Istenünknek!
 nem dülja semmi pallos e' Hazát.
 Megvittam a' veszélyes harcokat,
 és vissza tértem onnan, hol dicső
 halál borít el sok nemes Magyart,
 tizszerte több külnépek halmain.
 Alig pihent meg' küzködő hevem
 a' jó Barátok társaságiban,
 ím gyilkos hanggal, mint az ég tüze
 dörög a' halálnak hangja bús fűlemben.
 Miért vagy illy irtózatoss nekem
 most épen ő halál? talán először
 most hallom e' szót? — Oh nem; hányszor hallám
 az ellenünk fent gyilkoló vasak
 csengésiben közelíteni őt felém!
 Láttam dűhében a' csaták között
 forgó¹ veszélyek több csoportival,
 láttam, midőn ezreknek halmain
 csikorgva dűlt a' vértiszívó halál.

LÓRD SZOLGA. (magában). Szerencse, hogy nem láttam őt, aligha
 meg nem tanúltam volna futni.

RÓNAY. 'S rám látogatva végzetetlen öblét
 elszórta minden rémeit, 's futott
 mert nem futottam én. Karom körül
 láttam kimulni sok jeles vitézt,
 's nem borzadt tetemem, szívem, fejem,
 nem változott borongva, sőt örültem
 látni, 's karom által szórni száz halált. —
 De melly különbség! — kedvesek valátok
 Lórámnak ajkai, 's még kíváncsibb
 beszéde; éneke bájos hangjai
 az elhunyt dicsőink férfias korába
 andalogva vitték lelkemet.

De mi lett belőled, tárgya érzetemnek?

Lelked teremtnél mulat, kitől csak
 láttatni küldetél; 's így én, ha bár
 megjáróm a' föld domború fölét,
 soha közelebb hozzád nem leszek. —

SZOLGA. (félre). Kell szólnom. Így ő estig elbeszél. (Rónayhoz).
 Uram, megengedjen, ma így haza
 nem érhetünk.

RÓNAY.

Nincs sürgető okom
 az elsietésre, az való; de itt
 nem nyughatom tovább: siettet egy
 gondolat hazám felé. Barátimat
 kevés időre, elhagyom tehát, hogy
 annak, kihez ha élne, szárnyakon sietnék,
 meglátva sírját vissza tántorogjak
 közőkbe enyhíteni epedő keservemet.
 Megyek: lovamnak nyomdokát aszály
 kövesse, hirdetője bánatomnak
 legyen egy előttem repkedő halálváz;
 térjen ki nekem, a' ki boldogabb
 ismérve társimról győtrelnemet.
 Holnapra mondtam; még ma ott leszek,
 az éj kódébe rejtve tilkomat; jer Andor
 fűn, fán keresztül, 's bokrokon velem.

II Jelenés.

Boros hajlékában egy szoba.

BOROS *(asztal mellett gondolkodva ül).*INAS. *(belép).* Az Iródeák megérkezett Budáról.

BOROS. Ha lerakódott, jöjön be; mondd neki.

INAS. Értem, Uram *(el).*BOROS. Hej, Deák! tudom
 nagy szorgalommal dolgozál ügyemben;
 de százszorozná azt, ha értenéd,
 melly nagy jutalmat rendelék neked,
 ha jól van elintézve rád bízott
 fele dolgainnak, melly sokat segít
 rajtam. *(Málits jó.)* No hát mi hír Budában Irnok?MÁLITS. Jó, mint ígérttem. Üdvözlésemet
 boldog reménnyel nyújtom itt neked;
 mert teljesítve van parancsod általam.BOROS. Ugyan vitéz hangon beszélsz, Deák;
 és ha igazat beszélsz; nem is csekély
 érdemed előtttem. —MÁLITS. Olly igaz beszédem,
 valamint az, hogy tökéletes Deák
 vagyok.BOROS. Valóban hatalmas és derék
 tanút hozál: hogy' mondanád, ha tán
 disznót csinálna egykor a' tanítvány
 gyermek papirosán?MÁLITS. Hogyan?
 Porcum fecit in charta,
 ha ezt se tudnám! — nincs-e jól találva?BOROS. Ó, jól; 's talán nem így beszélt-e hajdan
 Cicero, midőn America széléin
 pusztítva Rhódus Vármegyét bevette —MÁLITS *(közbeszólva újain erőködve számlálja.)*
 Jerikót, Cзыprust, Babylont, — 's erős Fehérvárt.BOROS *(félre).* Ó képtelenség! Száz bak egy rakáson! *(Málitshoz)*
 Most már tudom mennyire igaz szavad:
 erős hitedhez mérem azt; de szólj
 közelebb jeles munkád felől.MÁLITS. Valóban
 az sok beszédbe került: sokat kívánt
 a' kába Rónay tölem hallani,

míg végre költeményes esküvéssel
's más áltanukkal béboríthatám
hiedelme gödreit, 's remény helyett
fagyos szorongást hagytam ott, magam
könnyű szemekkel, borzadó tetemmel
színes keservet láttaték, midőn
ő tépelődve bűt nevelt magának
éggel pokollal merkező hevében.
Láttam, 's sohajtva járdalék körüle;
's egyszerre hallok: «még ma, 's holnap itt
maradok Barátaim között, kik ő
utánna kedvesek szívemnek; és
egyedül vigasztalójim e' keservben.»
Ezt hallva jöttem, hogy sietve hírt
hozzak felőle hasznodért, Uram.

BOROS. Jól, bölcsen! — ám ezért, Deák, derék
jutalmat érdemelsz, de ezt továbbra!
Most, minthogy holnap itt lesz Rónay
az öreg Balázst körül veszem, 's ha csak
lehet, felét titkomnak áltadom
neki, vagy ha ezt nem bírja, harmadát;
Te is velem jössz, hogy — ha kell — tanú
lehezz; — ha majd Rónayt halottnak hírdetem,
mondd rá, hited el velők.

MÁLITS. Egészen úgy,
hogy mást se hidgyenek. (el)

III. Jelenés.

Török házában egy kert. LÓRIKA, és a Szobalány, JULI.

JULI. Engedj szavamnak, Aszszonyom, nehéz
gyötrelmeiddel ártasz életednek,
és nem segítesz bajodon általok.
Remélj: szerencse boldogítja majdan
reményedért szerelmedet, de ha
önként emésztődsz, tépve díszedet
nem léssz szerencséd elfogadni képes.

LÓRIKA. O Balgatag! mit ér tanácsod
ha jó szivedtől elvonom? valóban
többet segít az rajtam, hogy tudom
melly tiszta szívből intesz engemet,
mint sem czikornyás, száraz hangjaid.
Mi haszna mondod vízbe süllyedőnek
«Úszson ki a' partra» ha nem tud úszni,
bár mint tanítod arra messziről
ne vedd hajódba, elbukik. Tudom
Juli, káros életemnek a' kesergés
epesztve kínzó gyilka jobb napimnak;
tudom, orvosolni ezt feletve kell:
ó de ki tanít meg így felejteni?
Add azt meg a' miért eped szívem,
enyhitve lesz mély bánatom, mivel
csak így felelhetem el. Ha tiltva nincs
történetekhez szabni érzetünket,
ha bűt hoz a' rossz 's bánatot magával
's csak boldogot követ a' szelíd öröm,
ki tiltja nékem ennyi káiraiban
méltó könnyűkkel mosni arczomat?
Hidd el, — talán még nem tapasztalád,

- többet segít a' könnyezés szívünkön,
 mely más szemekből csörgedez miattunk,
 mint sok vigasztalás hiú szele.
- JULI. Melly tiszta szívvel áldozom súlyos
 fájdalmaidnak hü könnyűimet,
 azt látja Isten, Aszszonyom; 's ha több
 hasznodra folynának, nagyobb özönnel
 ereszteném most mint akár mikor:
 de mi haszna? szüntelen nagyúl
 és szinte épül bánatod segítő
 fájdalom által. — Vége a csatáknak!
 Győzött hatalmas kárja Hommosinknak,
 s majd viszsza tér öledbe kedvesed,
 gögös nyomokkal nézve honnja földét,
 mellyen vitézül küzködött
- LÓRIKA. Ő viszsza tér majd. Oh! mikor lesz a' még!
 's ha viszsza tér is, mit nyer ő 's mit én?
 Majd látni fog tán, 's kérdezetlen azt
 feleli Atyám neki, hogy tovább mehet,
 vagy szárazon fogadva érteti
 vele mit reményhet. Átkozott az óra,
 melly viszsza szerzé a' gyűlölt Borost
 az ősi jókba — Eddig hallgatott Atyám,
 's nyugodt szemekkel nézte Rónayt
 körüllem, és most viszsza tértekor
 vesztlemre újúlnek ígéreti.
 Oh! én korán elkárhozt, Atyám
 ígéretének áldozatja lettem! —
 Nem néked élek, Drága Rónaym,
 's te sem nekem jössz viszsza harcaidról;
 szép termetednél szebb, dicsőbb szived
 a' hősi gög, 's nem gyáva büszkeség
 másnak virágzanak karodban, édesem. — (Szünet.)
 De még reméllek egyben annyiból,
 hogy majd halasztást nyerhetek:
 's tán látom őt; és látni már elég lesz,
 ezt sejtí elmém' ellenére szívem
 's boldog jövőket fűz előbbi bűm
 helyébe; 's immár csillog egy remény.
 Oh hát halasztást kérek én Atyámtól
 meg tér azonban Kedvesem.
 Jer Juli Te jó tanácsadó valál,
 Kit én előbb csufolva megveték;
 Ezt súgja szívem: látni őt, elég lesz,
 's hogy láthatom még, azt el is hiszem.
- JULI. Isten vezesse nyelvedet, 's Atyád
 szívét puhitva esedezésidet
 engedje teljesedni. (el)

IV. Jelenés.

Török udvara. CSÓKA és JULI össze találkoznak.

CSÓKA. Hova sietsz Juliskám, állj meg egy kicsit.

JULI. Hagyj el kérlek, nincs kedvem semmihez.

CSÓKA. No de! Csak egy pár szóra állj meg; egy idő óta már nem is szólsz hozzám, 's olyan savanyún nézel felém, mint a' ki éretlen vad-körtét evett.

JULI. Ne kisérts, Kis Aszszonyunk nagyon szomorú; sajnálom szegénykét.

CSÓKA. Hiszen van időd (rá érsz) ötet sajnálni, mikor nem vagy velem.

JULI. Épen azért, hogy időm legyen ötet sajnálni, ereszszel magadtól.

CSÓKA. Ravasz lány vagy te Juli, 's úgy látszik engemet bolonddá tartasz; emlékezel-e mit mondtál egyszer nekem?

JULI. Emlékezem. De ugyan Pali mondd meg nekem, nem sajnos állapotban van é Kisaszszonyunk? Itt az Atyja erőlteti mindég, hogy ahhoz menjen, a' kit ő nem szenvedhet. Amott kedvese távolléte 's bizonytalan sorsa minden reménységtől megfosztja.

CSÓKA. De már így sajnálom ötet. Magam sem örömet vennék kivüled mást. Aztán kegyes, gyönyörű kis teremtés ám ez a' mi Urunk leánya; Mikor ő parancsol, mindég könnyebben ugrom, mint más szavára, ha bár könnyörög is.

JULI. Szép és jószívű Aszszony, az Isten áldja meg. Emlékezem, milyen inségben éltem szegény Anyám házában, mióta az Atyám (Isten nyugoszsza meg) elhagyott bennünket. Még alig voltam 8 esztendő, beteges Anyámnak terhére 's keserűségére nem bírhatván sok szomorúságimmal magam is félholtan bevertem alacson lakunkban. A zavaros idők sietteték vesztünket. Ő a' kegyes Gyermekek, kevésbé korosabb nálamnál, nyájas szemmel pillantott reánk 's természeti jósága hozzánk vezette lépteit; sohajtott, midőn látta itt a' magához idejére hasonlót, az övétől különböző állapotban 's amott a' korosabb beteges Aszszonyt, segített gyermeki tehetsége szerint, s házához csalogatva étkekkel meg rakott. Így éledeztem én Anyámmal, így nevedekett korával a' jó Kis Aszszonynak jóvolta is. O de győznél elmondani minden csinjait! Elhunyt Anyjának sirjánál naponként leborulva buzgón fohászkodik, a' gyepes sírhalmot könnyűkkel áztatja, föl emelkedik lelke sohajtásával a' boldogultnak rokon lelkéhez, melly Alkotojánál múlat. O, és még is boldogtalan ő, a' ki engem boldogított. Mert nincs hatalmam rajta segíteni!

CSÓKA. És mért nincs nekem! O Juli, még eddig keveset gondoltam bajával, de most jobban szánom ötet mint akárki. — Maradj még Juli, ne siess úgy tőlem.

JULI. Félek tőled, mióta lopva meg csókoltál. Szilaj vagy, félek tőled, ereszszt.

CSÓKA. Ugyan ne mondd hogy szilaj vagyok; mióta megharagudtál rám nem merek szilajkodni. Most is olyan szelid vagyok, mint a' bárány; nem is merek veled czifrán beszélni, pedig tudod hogy eltudom keríteni, ha jó kedvem van. A' ki máskor hallott beszélni, ha most hallana, tán nem is ismérne meg. — Maradj még egy kisség.

JULI. Nem maradhatok mennem kell (*induló félben látja jöni Borost,*) ki jó itt? hah! megint az utálatos Boros.

CSÓKA (*ezalatt loppal megcsókolja Julit.*) Nesze, hát egy kis útra való (*elszalad.*)

JULI. A' csintalan megint meglopott. Jó fi a' Jámbor, meg engedem neki, a' mit másnak nem könnyen bocsátanék meg. (*el*)

Közlő: HALÁSZ GÁBOR.

BARCSAY ÁBRAHÁM LEVELEI DANCZKAY JÓZSEFHEZ.

(Első közlemény.)

Barcsay Ábrahám életének és egyéniségének ismeretéhez egyre közelebb jutunk. Az eddig is nagyon rokonszenves emberből egyre jobban kicsillan az erdélyi patrióta, a katonai szolgálata közben is tevékeny hazafi — sem Bécsben, sem ezredénél nem tágit a szűkebb hazájához fűződő szálakon. Az a kis bécsi testőrcsoport, amelyhez kivüle Bárótzí, Czirjék, Danczkay, Daniel Lajos és utóbb a fiatal Harsányi Sámuel tartoznak, s amellyel Naláczy is ápolta a barátságot, nemcsak mint testőrbajtárs s részben mint író, hanem mint erdélyi származás is összetartozott. Barcsay politikai és hazafias buzgókodása világlik ki az alábbi levelekből, amelyekre elsőtől Mályusz Elemér (*Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, 1926.) lett figyelme. E levelek lettek Barcsay meghurcoltatásának okai, (IK. 1936. 403—418. l.) s ezek magyarázzák meg, hogy miért tartotta Kazinczy (*Lev. IV. 537. l.*) Barcsayt «a' Múzsák koszorúja nélkül is» halhatatlannak. Tudtak e levelekről kortársaik is; — szinte érthetetlen, hogy kerültek közsájra a lefoglalt és titkos levéltárba került levélsomó részletei, jelesen, hogy Barcsay II. Lipótot *szakácsnak* emlegette. A leveleknek politikai jelentőségükön kívül vannak egyéb érdekes adataik is, amelyekért közzétételüket megérdemlik. Megmutatják Barcsay személyes nagy összeköttetéseit, amelyek szálaikkal a legfelsőbb körökig nyúltak. Több érdekes irodalmi adat van bennük; nemcsak a Bárótzira vonatkozó levélre gondolok, hanem azokra a sorokra is, amelyek a *Védelmeztetett magyar nyelvnek* mindjárt megjelenése után keltett nagy hatásáról számolnak be. Hogy Gvadányi rigmusain Barcsay gúnyolódik, szinte természetes; érthető ellenszenve is gr. Teleki Józseffel szemben. Jellemző, hogy Barcsaynének a Magyar Hírmondó és a Bétsi Magyar Kurír is jártak: kedvesen reklamálja küldetésüket Barcsay. Érdekesek a Harsányi Sámuel testőriróról szóló részek. Ballagi szerint Harsányi II. József idejében lett testőr s innen 1785-ben (tehát 20 éves korában!) került az erdélyi guberniumhoz; valójában II. József halála után, 1790. június 9-én, került a gárdához s így pontosan öt évi szolgálat után, mint most kiderül, 1795-ben (június 8-án) bocsátották el a gárdától, s Barcsayé a gondolat, hogy «ad interim a Fitos (az erdélyi gubernátor) mellé tennők.» Harsányi elbocsátása egyébként összefügg azzal a «lázáddal», amelyben a testőrök 1794. május 8-án (I. Markó Árpád cikkét, *Századok*, 1929. 368. l.) Splényi-ellen panaszra mentek. Egy eddig figyelemre nem méltatott mozzanat merül föl e «lázáddal» kapcsolatban: 1794. július 14-én a császár báró Kesborn altábornagyot megbízta a testőrök panaszainak kivizsgálásával — Barcsay ekkor tüstént szabadságot kér, s a császár július 21-én ezt négy hónapra és csak attól fogva engedélyezi, mikor Kesborn már nem tartja szükségesnek jelenlétét. (IK. 1935. 61. l.) Barcsay nemcsak hogy igénybe sem vette a négy hónapot, hanem rövidesen nyugdíjazását kérte s azt szokatlánul hamar és könnyen meg is kapta; ha még hozzáteszük, hogy Barcsay 1793 karácsonyán, mikor Bárótzit és Danczkayt ebédre látja vendé-

gél, (IK. 1893. 488.) és 1794 februárjában (u. o. 492. l.) nem gondol nyugalmomba vonulásra, merészebb következtetések nélkül annyi legalább is föltehető, hogy — ha mint Splényi után a rangban legidősebb tisztnek nem volt is része a testőrök panasztevésében — a testőrökkel és Splényi ellen érzett s nem óhajtott tovább szolgálni. Nyugdíjazását siettette, hogy helyére már várt Esterházy Miklós herceg, a gárda későbbi kapitánya. — A testőrök ügyét 1795. március 6-án intézték el. Harsányit, aki a panaszt az erdélyi kancelláriához elvitte, megdorgálták: nyilván kifelé állt a rúdja a testőrségtől, mert áprilisban Barcsay már gondoskodni akar elhelyezéséről.

Megerősítik e levelek (különösen az első) Barcsay szabadkőműves voltát. Ez kétségtelenül régi keletű, legalább is II. József uralkodásának derekáig nyúlik vissza. Már a kalandor Grossing fölhívja a császár figyelmét arra (Gragger, *Preussen, Weimar und die ung. Königskrone*, 1923. 35. l.), hogy a szabadkőművesek közül Orczy, Barcsay, Bessenyei és Forgács Miklós azok, akikre ügyelni kellene. A Barcsaynál lefoglalt iratok között volt Nagy (talán Nagy József udv. tanácsos?) levele a szabadkőművességről, két szabadkőműves vers (1. *Vor der Arbeit*. Brüder lasst mit frohem Muth — Uns die Arbeit nun beginnen!... szerzőjét nem tudtam megállapítani; 2. *Nach der Arbeit*. Wie Pflüger mit Saaten und Jaeten — Auf dürrtigen, sandigen Beeten... Blumauer verse) és egy fölhívás: *Ankündigung eines Journals für Freymaurer*. Bearbeitet von den Brüdern der □ zur wahren Eintracht im Orient von Wien. — Az első levelet maga úgy magyarázza, hogy 1780 nyarán még nem volt reménye előléptetésre — — — «dahin lauteten seine Ausdrücke vom Weltbürger und Kosmopoliten, der Beysatz: dass er kein Vatterland kenne, ziele dahin ab, dass ihm von Seite der Siebenbürgischen Stände nie eine Unterstützung zugegangen, um sein Glück weiter zu pussieren.» Ez persze erőltetett takarója egyrészt bizonyos antiklerikális érzelmeinek, másrészt az abszolutizmus ellen való kifakadásainak — ezek az utóbbiak, amint a levél mutatja, épen hazafiasságból eredtek, míg az előbbieknél inkább az erdélyi felekezeti ellentétek lehetnek forrásai.

A levelek keltezéséhez Barcsay gyakran használja a névnapokat. Ezeknek kulcsa a 10. levélben emlegetett kalendárium, amely szintén megvan a lefoglalt iratok között. A borítéklapon: *Erdélyi Házi és Úti Újj Kalendárium 1795-dik Esztendőre*. A címlapon más a címe: Erdélyi Házi és Úti, Új és Ó Kalendárioma Kristus Urunk születése után 1795dik az az 365 napokból álló közönséges Esztendőre. A Polusnak 48 Gradussáig való magossága szerint Erdélyre, és más Szomszéd Tartományokra is alkalmaztatott. Kolo'sváratt. Nyomt. Hochmeister Márton Ts. K. Dicast. priv. Könyv-nyomt. költségével. Ebből a naptárból állapítottam meg a levelek pontos keltezését. Az alább közölt levélcsomó, a naptárral és Bárótzai könyvének egy példányával együtt, a bécsi Staatsarchiv der Innern, Polizeihofstelle, Pergen-Akten We. 17. fasciculusában van. A jegyzetek főforrása Barcsay Ábrahám vallomása volt. (Bécsi Kriegsarchiv, HKR. 1795. fasc. 44. We. 536./21.). Az ott nem szereplő adatokhoz Mályusz id. könyvének névmutatóját használtam.

Danczkay József, a levelek címzettje, maga is régi szabadkőműves, 1773 karácsonya óta Barcsaynak testőrtársa volt s ez időben, már 1785. dec. 4. óta az erdélyi kancelláriánál udv. fogalmazó.

1.

Maros Solymos 27^{dik} Julij Berthalam Napj. [1790]

Igen kedves Barátom!

A feredés nékem nagy jót tett még eddig, sajnálom, hogy az idején tovább nem folytathattam. Tudósításodat ohajtva vártam, kevésből sokat tanultam. A vak buzgóságot annyira meg utáltam, hogy világ zsellérévé leszek, Cosmopolita, hazát nem esmérek. Ez alatt a Vallás felett való meg hasonlás alatt a Római főpap egész seregével, az erőszakos királyság minden hozzátartozóival fekszik; veszedelmes darásfészek, mely ha nagyon fel lesz bolygatva, halálos szúrások fogják követni a Nemzetet — míg mások példájára a fészket egészen el nem bontják. Angliába éppen így volt, 's még máig is a Presbyteriánus és Puritánusok sectájának bálványja alatt a Wightek és Thorisok örökös ellenkezésbe vagnak, holdogok lennének, ha nállunkis ebből a vallási ütközötből olyan szerencsés Constitution származnék mint az övék, mellyről Montesquieu bámulva mondotta, *hogy azt valamely erdőbe találták föl* — nyilván városokba jót nem lehet koholni.

V. Cantzellarus ö Extzellentiájának¹ nem tudom mit írhattam volna innét, azért jobbnak ítéltém a halgatást, nem lévén semmi ujságom mivel udvarolhassak: mindazonáltal most ne felejtsd el szómmal tisztelni Kegyes Groffnéjával edjött.

Itt már külömb-külobbféle képen kívánták az idegenek ellenünk támasztani a föld népét, kivált Hora hazájában a Bányák körül, mindezeket szerencsésen meg előzték embereink; némely felsőbb Tiszteknek, kik főbb mozditóknak tartattak, még a Tavaszzsal meg izentetett, hogy ha valami támadás találna lenni, a Nemesség minden további vizsgálódás nélkül őket első áldozatjának fogja tenni. Azt tartom, ez a praeliminare sokakat el ijesztett az udvari mertérségtől. — *Mellétsapó* Consiliarius² mérészelt (talám a történetet ti voltaképpen nemis tudjátok) olyan árulással innét ki indulni, melly leg alább orrának és fülinek le vágattatását érdemi. Quelque chose de bien plus piquant encore...

Két oláh pópá Károlyváron egy magyar gombkötőhöz menvén kérdik, látván a sok munkába levő vitéz kötetst és banderialis apparatust, ki számára készítené? Hát parintye! nu styij? azt feleli a gombkötő, imé, de másnak ne mondjátok, a Magyarok felülnek és a várból az őrzőket ki üzven, által veszik. A Szakállosok alig várják, hogy onnan elmeheessenek egyenesen a Commendánshó, nagy titokkal audientiát kérnek, 's mint hívek az ujságot meg beszéllik — nosza ez az ágyúkat a bástyákra vonatni, golyobissal meg tölteni; és a kapukra kemény őrizetet tétetni; hogy senkit bé ne botsássanak, ezek meg lévén, Estaffétát a Commandfrozóhó további parancsolattyát várván. Ez a kormányozó Tanátsal közli, a kormányozó Tanás kiküld investigatoria, utollyára a gombkötőre sül a hír, ezt hivattyák. Uram, azt mondja a tréfás mesterember, hiszen én tsak komáztam. A Commendánsról mit tartasz?

¹ Gróf Mailáth József, a későbbi tárnokmester.² «Der verstorbene Thesaurariats-Rath Beyschlag.»

Isten veled, kedves Josim, Éljen a Darvas könyvnek szerzője,¹ én a miolta kétszer el olvastam, vissza nem kaphatom, már egész Zarándot és Hunyad vármegyét meg járta, most újra Déván van. Mikor és hogy kaphatnék eleget ide? Köszönts és tsókold ötet szómmal ezerszer, reménlem tudósításomat vette, élj boldogul és szeress engemet.

P. S. Bergert² és András³ ölelelem. Tudósításodat még tsak ide utasítsd. A kurtalábut⁴ köszöntöm különösön és adom tudtára, hogy haők és az Angyal emberek⁵ el nem mulattják a fokhagymásokat⁶ meg alázni, magoknak tulajdonítsák a rososz jövőndöt, — mert a dolognak és országok boldogságának egész *tsimbokja*, ereje 's titka ebbe fekszik. Onnét vett bizonyos jelentések szerint, a Tiszteknék már esztendőtlől fogva nintsen fizetések tsak capé rapéből élnek, a vezérek nemis merik büntetni etc. etc. etc. A Fekete Gyergyói ütközet után a miéinket mindenféle szégyenítő szókkal illetik és tsufolják. Isten veled. E bizonyos ujjság. Hát Franklint mi mikor gyászoljuk meg?

Ezen szempillantásban egy nem tsekély tudósítást vevék. A Nemzet részéről Udvarhoz Deputátusokat küldöttek annak megnyerésére, hogy az idegen Udvarokkal kötendő békességnek tractálásához magyar követekis küldessenek. Valyon ezek közzé nem illenémé én szegül végül?

2.

A Gönyői híres fogadóból, puncto 12 óraker délbe 7-dig aug. [1791. ?]

Kedves Barátom. Tegnap estve nyoltz óraker szerencsésen meg érkeztem Mosonyban, jól vatsoráltam, és reá jól aluttam. Ugy tettzik, hogy az utazással szaporodik minden erőm. Erre idő szép, levegő ég hasonló, sem nem igen meleg, sem nem igen hideg, a mezők pedig paraditsombéli bővséget mutatnak. Boldog, bizony boldog ország —

Mikor vészed utadat ezen keresztül? ezzel a postával frok a fitosnak⁷ hogy Solymosra mindjárt tudósítson, ha a tudva lévő Candida(t)i)o fel találna menni, had írhasak mindjárt a Havasalföldi oláhnak, Mk.⁸

Nékem vagy te vagy Rétsei vagy mind a ketten egy vislát, még pedig jót ha lehet, hozzatok, most jut eszembe, hogy ez idején még fürjészniis kellene. Három vintzellér görbe kést vagy katzrot, két kis baltát, és megint annyi fürészetskét a gyümölts fáknak metzésekre. Ferentz Lovásznak kérlek mond meg, hogy ha a Sütő⁹ kívánnya, a fejér lovat minden héten egyszer

¹ Báróti *A védelmeztetett magyar nyelv* c. ekkor megjelent könyvének címlapján van egy vignetta darvakkal.

² Berger (franciásítva) Pászthory Sándor udv. referendárius, később fiumei kormányzó.

³ Semsey András udv. tanácsos, 1802-től personális. Pászthory is, Semsey is szabadkőművesek.

⁴ Kurtalábuak: «die mit ungarischen Topanken versehenen Kanzley-Individuen.» Itt nyilván Csedő László udv. titkár.

⁵ *Blasengel* Báró Spielmann referendárius csúfneve.

⁶ Az oláhok.

⁷ Gr. Bánffy György erdélyi gubernátor.

⁸ Havasalföldi oláh: Gr. Mailáth József alkancellár.

⁹ Beck Pál udv. fogalmazó.

neki lovaglásra bé viheti. Meg bocsáss, hogy ezzel az ízetlenséggel fárasztalak. Csédőt köszöntöm szívesen, alig várom hogy a bizonyos ujság iránt tudósítást vehessek. De tölle már tsak secretáriusi Levelet várok, azt tartom nem késik a dolog. Isten veled. Hermesnek¹ Buda'-ról egyebekről bővebben írok, most igaz barátsággal öllelek szívemből.

P. S. Kedves dolgot tselekszel nekem és hasznost, ha arról tudósítasz, melly nap indul Langer, a pej Lovakért, ha adnak 80 aranyakat és az ifjabb feketékért 140^t el lehet adni, különben meg tartóm. Éljj boldogul.

3.

Prága 4dik 7bris 791.

Igen kedves Barátom!

A holdolás meg leve most reggel nagy dicsőséggel éppen onnét jövék. Kedves tudósításodat az estve vettem, és ugyan azon estvéli bálba Játékosival² hosszason szollottam: ő az követség fel jövetelinek meg-engedésin éppen nem kételkedik, én assecuráltam hogy ellene dolgoznak³ és nem akart hinni, még kezéhez semmi sem jött volt, talán nemis adják, mivel ő most a külső frigyekkel bajlodik. Igérte mindazonáltal közben vetésit. Urunkkal nincsen mód szállana; 's ha volnais, kérdés lenneé sikere, mivel a székelyek és egyházi nemesek iránt tett végzése a statusoknak nagyon felindította felséges haragját, vagyis neheztelését, hanem én ma a Hertzegeket praeveniáltam a mennyiben lehetett, de azokkalis csak futtában lehet szollani s sok inneplés között. Én azt gondolom hogy már tsak hadjuk menni a mint meg indult, mert ugy hamarébb belé botlanak valahol az igazságba. Az én ítéletem szerint a követségnek⁴ többet várakozni nem kellene, hanem magok uttyokat ugy alkalmaztatni hogy ő Felsége előtt egynéhány nappal Bétsbe megérkezzenek. *Der viel fragt, gehet irre.* A fitos orrúnak jó lessz írni aztis, hogy az ide való Cavalérral⁵ a dolog el van végezve, hogy a Vortraggal várakozik September fogytáig vsgy 8bre közepéjig, mig ő fel nem jön. Ezt a Commissiódat punctualiter meg tettem, és éppen ldeje volt, mert a Golyának⁶ urgens jelentését akkor vette ő Fölsége, de a resolutio le ment hogy nem láttatik még olyan sürgetőnek a dolog. Ez a Casus talán szemeket fog imitt amott nyitani. Egyéb aránt már Barátom szinte belé unom énis a sok Istentelenségnek tekintetét. Heimbucher⁷ régen itt farkal. A penészes Türy⁸ tegnap érkezék meg Drezdából, ma reggel az Ariman fuvallásából nyilván, tsak bétoppán

¹ Bárótzai Sándort nevezi ismételten Hermesnek. (Talán szabadtömvés neve.)

² B. Spielmann Antal államreferendárius.

³ Barcsay id. vallomása szerint gr. Teleki-Sámuel erdélyi kancellár mindenképen meg akarta akadályozni a követség fogadtatását s el akarta hitetni a királlyal, hogy Erdélynek nincs is joga az udvarhoz deputációt küldeni.

⁴ Az erdélyi 1791. orszgy. törvénycikkeinek szentesítése tárgyában.

⁵ Gr. Chotek Rudolf, a bécsi udv. kamara elnöke.

⁶ Gr. Teleki Sámuel erdélyi kancellár.

⁷ «Heimbucher sei der unter dem Namen Bikkessi geadelte nunmehrige Hofkammerrath in Ofen, gewesener vormaliger Privatlehrer der hung-Sprache bei den Erzherzogen Ihrer Hochheiten.»

⁸ «Appellationsrath Samuel Türy.»

hozzám. Mr. Rueff¹ itt lévén, azokat a relatiokat akármiképen szolgáltatassátok kézhez kérek. Aztis nem árt meg jegyezni, hogy a székelyek iránt való resolutziorol készített rövid jelentéshez aztis méltóztatott Ő Exja hozzá ragasztani, hogy a Candidált Generálisok között én is közöttem vagyok. Capisce? Én mindazonáltal a dolgot mind magára, mind a jelentőnek szorgalmatos-ságára nézve neveltségessé tettem Ferentz Hertzeg előtt, a ki méltóztatott nékem leg elsőbször értésemre adni, miben légyenek az Erdélyi Diétának némelly tizikkellyei.

Isten veled kedves Barátom, emlékezzél rollam és szeress engemet.

P. S. Donáth Consiliariusnak adom tudtára, különös és szíves köszön-tésem mellett, hogy a Groffnénak mai postával írok a fogarasi jószág iránt, mivel Türy javallására egy Görög által vette volt, de még nem fizette meg a mivel tartozik, azért módot találunk vissza vételére. Mást házat olyant lakni nemis találna Fogarason mint az.

P. S. A Cseh Státusoknak pro praeliminari ma elejekben olvastaték Ő Felségének az az változhatatlan kegyes akarattya, hogy mind adó mind egyébb manebit ut ante fuit. Éljen boldogul.

4.

M. Solymos, Alfonsus Napján 791. [november 17.]

Kedves Barátom!

Farkas napján² küldött tudósításodat bárány szelidséggel és szeretettel vettem. Itt azután igazán farkas még pedig Siberiai farkas idő tartott egy néhány napokig; én még négy napig szüreteltem, de bezzeg azután tűz mellett fűtteztem, egész egy hétig tartott az első havazás és fergeteg rút idő, most Istennek hála tavaszi időnk van, még mais szántunk 's boronálunk. A nyulászatnak nem kicsiny divattya van; alle zweyte Tag wird gejagt; ezen a nyelven küldött testőrzői parancsolattját jó barátunknak vettem³ még ez azt tartom csak avantgárda, hátra leszen a fekete leves, tudod a békák históriáját, a varsára reá sz-rtak: mindazonáltal én mind azokból nem tsak jót jövőndölek hanem bizonyosan várokis. A politika vagyis polgári Crisis, ha így folynak a dolgok, még sokáig fog tartani; mert több a Charlátán mint a valóságos orvos;⁴ tsak palástoló irral kötözgetik a sebeket, míg a fene belé esik.

Ebben a vármegyében még érkezésem előtt rendes dolog történt a hódolász alkalmatosságával mellyis szabad levegő ég alatt sub Dio esett meg. A volt régi magyar helységek, mellyek most fegyvert viselnek, tisztjeiknek engedelve ellen a vármegye gyűlésre csoportosan meg jelentenek és erővel a vármegye zászlaja alá esküttenek, holott ők még tavaly a glédákba letévén hiteket arra szükség éppen nem volt. Ezt nem tudom odafel mitsoda színnel

¹ Rueff gr. Bánffy Györgyné megbizottja. (Geschäftsträger.)

² Október 31.

³ Herceg Esterházy Antal ekkoriban 14 testőrt bocsátatott el. Barcsay magyarázata szerint itt az aesopusi mesére céloz, amelyben a békáknak előbb egy tuskó, utóbb egy gölya a királyuk. (Károlyi és Esterházy.)

⁴ Érdekes, hogy 1795-ben Barcsay már «nem emlékezik,» mit értett politikán, polgári krízisen s kiket a sarlatánokon.

adta fel a Commendirozó, de annyit tapasztaltam, hogy szörnyű haraggal indult el innét; igazis hogy méltán nehezíthetett, mertha e' ragadó nyavalya találna lenni, nem lehetne jót reménleni. Itt alattomban azolta kereketskét-vívők¹ vagyis vezetők után puhatolodnak, és a hadi tisztség nem kitsiny nyughatatlanságban vagyon. Én kötelességem szerint Ó Felségének tudtára adtam. Hanem ezek közöttünk maradjanak arra kérlek.

Bergert köszöntöm szívesen és azt ízenem hogy ha Cerberus² eltálálhá marni, nagyon jó Baráttya fog találkozni, ki ezer ezer fl. térszen le érette fejenkint, a' szerentse hozzá való mostohaságának ellefejtésire; azért semmit se búsúljon.

Isten veled, köszöntöm a rollam emlékezőket ha szinte fekete gólyák³ lennének is. Tégedet pedig igaz szívből öllelek.

P. S. Társam köszöntet, Goro Vásárhelyt van⁴ Verbótti piatzán; a felesége sánta. Éljen boldogul:

5.

Solymos, Ábrahám napján 791.⁵

Igen kedves Barátom!

Ezen folyó hónapnak 6-dik Napján írt Leveledet szívességgel vettem ez előtt négy napokkal. Már egynehány ízben kezembe vettem volt pennámat, hogy Hermes⁶ kedves Barátunknak nyughatatlanságait általlad tsendesítsem, mivel két igen rövid és tsak nem igen szűrös leveléből úgy tapasztaltam, hogy nékem nemis hiszen; pedig úgy tettik hogy soha ezt egy barátomtól sem érdemlettem, 's reménlem hogy holtig nemis fogom érdemleni, sőt ha az Isten szívemet mostani érzékenységeibe meg tartya, talán holtam után többet érdemlek azoktól kik most vagy nem esmérnek, vagy esmérni nem akarnak. Esmérvén természet szerint való félelenségét (mert *Misstrauennak* nevezni nem akarom) mindjárt a mosonyi postáról egész confidentziával elejit kívántam venni minden gyanujának és félelminek; de ha azzal sem elégszik meg, én tsudát nem tehetek, és néki ujj érinakat, *fibereket* nem adhatok, jóllehet ugyan szeretném, mert úgy boldogságom egynehány gránnal bizony nagyobb volna. Ezeket néked mind leg több 's nagyobb próbákon általment Barátomnak kívántam ki nyilatkoztatni, arra kérven hogy annak modjával 's alkalmatosságával éljen velle, ha szíve egészen nintsen el zárva minden barátságos vigasztalástól. Hogy a' Hertzeg⁷ a Cassát néki adta által én úgy látom hogy az neki betsületire szolgál inkább: azért mint económus, senkinek fizetése nem lészen, hanem néki lészen Caractere szerint való gágija, abban bizonyos lehet; úgy abbanis, a mit még

¹ A német «Radlführer.»

² Barcsay vallomása szerint B. Spielmann, de valószínűleg II. Lipótot érti.

³ Gr. Teleky Sámuel.

⁴ Nem tudtam megállapítani, kiről van szó.

⁵ Ábrahám napja augusztus 16-án van. E levél azonban későbbi, valószínűleg decemberi, mert 1. Esterházy Antalt október 6-án mutatták be, mint új kapitányukat, a gárdának. 2. Barcsay a levélben boldog új esztendő kíván barátainak.

⁶ Esterházy Antal altábornagy, a gárda új kapitánya.

Mosonból írtam volt néki.¹ Ezek a Barátság és Testőrző Sereg panasszai és fájdalmi. Már most az ide valókról vagy két szót. Itt az első Oláh Ezer egészen el kezdette veszteni az igaz katona engedelmisséget: Ugy hallom Kolosvárra követeket küldöttek, ámbár Tisztyei ellenzeni akarták. A Vármegye utolsó Restauratioján egy Limitaneust szolgabírónak tett, és ennek ha nem figyáznak reá, sok kedvetlen consequentiája leszen: igaz hogy ha az újj Fő Bíró Kenderessi² nem tsillapította volna eddigis, a katona tiszteken talám el ütötték volna a port, mert nem ritkán ezekbenis vagyon a hiba: mint p. o. Losádiba azért hogy Templomi parádéra nem jelentek meg mindnyájon, mindjárt a tziinterembe templom után vagy 15. lehuzatott a hadnagy, 's Sz. Dávidnak nem tudom mellyik Soltárából tizen nyoltz 18. verset vágatott a farokra: a hadnagy azután egynéhány hétig nem mert otthon lakni, most se tudom hol van, ez a Tiszt pedig egy bizonyos Groff Kun ide való Erdélyi, mert közöttünk mindenféle Subjectumok találatnak. Az újj Gränitzerek Inspectorát a mint esmérem, nehezen fogja a tüzet el oltani, mert igen szereti a káplár Dumikátot és a battula tántzolt.

Isten veled kedves Barátom. Berger sorsát nagyon szívemre vészem, magáértis személyesen, de inkább még az igazakért közönségesen. Éljen boldogul, azokat kik rollam emlékeznek, köszöntséd 's szommal 's veled edjűt kívánný az én képebben nékiek szerencsés újj esztendőt. Ámen.

P. S. A fekete Clubnak³ Consorsai itt azzalis akarták Hazánk javát keresni, hogy azt híresztették mindenfelől, hogy Groff Bethlen Josef a Gubernátort ő felsége előtt denuntziálta. Ezt pedig az a Dáma és kedves Társa a ki az én Groffnémat is akarta megtéríteni, betsületire assecurálta. Ebből ítélhetsz.

Pálffy Pépinek⁴ ugyan szép felesége leszen. Ugyan erőss 'sógorság forr ott össze, boldog a ki közibe szurhat! Isten veled. Groffném köszönt szívesen.

6.

Vátzai feredőből⁵ 5-dik Julij 793.

Kedves Barátom!

Ugyé hogy már ideje nékedis egy szót mondani? hogy vagy? azt igen ohajtom tudni. Én az Erdélyiségbe, sok rossz időbe etc. etc. etc. úgy belé merültem, úgy meg busultam vala, hogy alig ébredék már most egy kis

¹ Bárótzira ekkor bírta a testőrség kapitánya a gazdasági hivatal vezetését; nyilván ezért aggodalmaskodott, új beosztásában talán mellőzést is látott: Barcsay, aki rangban a kapitány után a második volt, aki tehát ismerte a gárdakapitány terveit, Danczkay útján igyekszik barátját megnyugtítani. Barcsay maga így mondja vallomásában: (HKR. 1795. fasc. 44. Nr. 536): »Der damalige Major bei der Hung. Leibgarde Báróczy als ein bekannter Chymist verstanden, der sich zu der Zeit bei den verschiedenen, bei der Garde vorgefallenen Veränderungen wegen seiner Vorrückung besorgt habe.« — — — »Senkinek fizetése nem leszen»: Esterházy, mielőtt Bárótzira bírta a gazd. hivatal vezetését, megszüntette az evvel a beosztással eddig járt évi 500 ft. külön díjazást.

² Kenderessi József, dévai főszolgabíró.

³ A fekete Club a Teleki-család, amelyet barna archőréért — »wegen ihrer fast durchgängig braunen Gesichtsfarbe« — nevez így Barcsay.

⁴ Gr. Pálffy József, az udv. kancellária titkára.

⁵ Vátza, (Vác) Nagyszében közelében, a régi Zaránd megyében.

vidámabb horizonra. Fel állott az idő, minden bőséget ígér, tsak Isten ő Sz. Felsége meg tartaná, s' békességet adna. Némelly Hátszeg vidéki atyánkfiaiis itt ferednek; azoknak ez előtt két nappal az a bizonyos hírek jött, hogy egy nevezetes Comando éjtszaka Szálláspatakára jött, három Renitens volt határbelit el fogott, mindenit el vitte, és azzal azon éjtszaka Szászvárosra 's onnét tovább vissza ment. Ezek még mind nagy spukolásnak a jelei, annyival inkább hogy azok a bizonyos *berichtigte* számú 500 emberek magos süvegeken fegyverrel úgy vagynak 's magokat rendre úgy strásáltatták mintha ellenség előtt volnának: huzd ki ebből a következtést 's meg találod könnyen mi lesz a vége a nagy authoritás revindictájának. Az a híres Commissio nem mozdul még eddig.

Vagynak olyan oláhok, és ez nem mese, sem nem félénkség töllem, a frantzia revolutziot könyv nélkül tudják és még másoknakis explicálják. Ez oda való emissariusok nélkül nem lehet, azok pedig a Török szomszéd tartományjaiban bátran járnak: melly könnyen harapodzik egy olyan azon kívülis mind nállunk, mind a Töröknél elnyomottatott vagy kedv(t)elenített népnél.

Kérlek Nemessel láttass utánna a fonogyiai dolognak Méhessinél,¹ innét jól adták fel a mint hallom; Csedőt köszöntöm különösön és az egész három fejszénél² ebédlő és vatsoráló Társaságot. Éljen boldogul és szeress engemet. Fáján öcsémét³ az Hugommal ölelem: remélem nem neheztelik, hogy akkor butszatlan indultam, mert igen jó reggel levén nem akartam fel lármázni. Isten veled.

P. S. Groffném köszöntet különösön.

A borítékon: *Déva.* — à Monsieur Monsieur *Joseph de Dantzkey* Con-
cipiste aulique à la Chancellerie d'Hongrie et de Transylvanie. — P. Temes-
vár, à Vienne.

Közl: GÁLOS REZSŐ.

A PESTI EPHEMERIDES MEGSZÜNESE.

(Révai egy ismeretlen verse; a Zrinyiász tervezett kiadása.)

A magyar nyelv és irodalom lelkes latinnyelvű propagálójának, az Ephemerides politicae et literariae 1793-ban megjelent utolsó számai,⁴ melyek közkönyvtáraink folyóiratgyűjteményében hiányoznak, s nemrég még létezésükről sem tudtak, megvannak a Szemere-tárban.⁵ Mindössze 13 száma jelent meg 1793-ban. Az utolsóelőtti számban van az utolsó színészpártoló felhívás, amelynek adatait a Honművész 1837-i 99. száma ismertette. Ezzel a számmal és ezzel a felhívással búcsúzik Spilenberg a közönségtől — egyelőre abban a hiszemben, hogy mások folytatják a lap szerkesztését. Épen azért, mert megválnak a lap szerkesztésétől, kívánja még egyszer hallatni

¹ Albina, udv. titkár.

² «Bei den drei Hacken» vendéglő.

³ Fábián Dániel, udv. fogalmazó; felesége Barcsaynak unokahuga volt.

⁴ V. ö. Magyar Könyvszemle, 1930.

⁵ A rendezetlen anyag III. pótkötet jelzésű kötegében.

szavát a magyar színészet ügyében. *Quaedam de lingua Hungarica per theatrum propaganda* a felhívás címe. Először az előző év októberében kiadott *Monita de lingua et theatro Hungarico stabilierendoban* foglaltakat ismerteti, aztán elmondja, hogy sok dolga miatt ezután már csak mellékesen foglalkozhatik a jövődelmet nem hozó ujságírással, s jogászi foglalatossága kárára lehet a lap tiszta latinságának. Ezért akarja másnak átengedni az ujság írását, de még az utolsó alkalmat is fel akarja használni, hogy a tőle oly fontosnak tartott nemzeti célra figyelmeztessen. Ezután szól az egyes megyékben rendezett gyűjtésekről s kéri, küldjék be az eredményt sürgősen Pestre: az igazgatóság összetétele biztosítéka annak, hogy a helyes célra használják föl, s ami akár abból, akár a napi bevételekből marad, azt a végre mégis összegyűjtendő nagy színházi alap számára őrzik meg. A felhívás vége és Spilenberg búcsúja így szól:

Multum sane interest, si Institutum hoc theatrale formari debet, vt subsidia haec modo quantocius submittantur, vt biennio minimum tam subsidiis his, tam redditibus ex theatro intrantibus Societas haec sustentari possit. E redditibus solis non in his binis tantum vrbibus, in quibus potior pars linguae hungaricae ignara est, sed nullibi prorsus (ausim dicere) ob animos nostrorum nondum liberali tali oblectationi aduetos theatrum conseruari potest.

Interim feliciori Patriae nostrae sorte aduentura euenturum confidimus, vt vtilitate Instituti theatrialis hungarici agnita, illa, quam memorauimus, vniversalis collectio pro Fundo thatrali deseruitura absolui possit. Quoad id fiat e redditibus per spectantes solui solitis, et ex submittendis subsidiis vicitare potest Societas haec theatrialis. Sed vt necessarium theatrum hungaricum Pestini et Budae afferat vsum, fundo supra memorato prouideri debet, vt liber ad id accessus sit, tum enimvero labente vno et altero decennio idioma hungaricum in binis his Hungariae metropolibus vrbibus vniversale reddetur, ad quod vniversae nationis studia concurrant oportet. Remotus hic propagandae linguae finis est, sed invalescente theatro germanico, et sexu sequiori passim hungaricae linguae ignaro necessarius. Ita fiet, vt Instituto hoc theatriali hic stabilito sensim idem et alibi in Regno inducatur, et propagetur.

Haec hac expeditione a scribendis ephemeridibus decedens adhuc memorare cupueram non tam cohortandi studio; neque enim opus est ad tam vtile et splendidum Institutum incitatore, quam vt haec reiterando sponte comparatos animos Patriae memores conseruarem. Ego prout pro subsidiis propagandae linguae hungaricae per fundandum theatrum omnes Patriae Cines oro, obtestorque, ita a Lectoribus ephemeridum Latinarum de omnis generis naeuis veniam postulo, atque ita me meaque omnigena obsequia Patriae, et cunctis, quibus iis vti libet Patriae Ciuibus deuoueo. Dabam Pestini die 20. Febr. A. C. MDCCXCIII.

Paulus Spilenberg de Hadusfalva m. p.

Fori, Utr. per I. R. H. et ad Exc. Cur. Jur. Advocatus.

Végül megismétli a magyar drámák címének a *Magyar játékszín* szerkesztőjével való közlésére vonatkozó felhívást is.

A következő, 13. szám a lap megszűnését jelenti be. Kiderül belőle, hogy az első félévre már annyi előfizető sem gyűlt be, hogy a díjakból egy

negyedévi nyomtatás költségét fedezni lehetne; ez a szám csak március 10-én jelent meg, pedig akkorára már a huszadik szám lett volna esedékes. Az előző számok többször jelzik, hogy nem jelenhettek meg pontosan, mert a lapot Budán kell cenzúráztatni, s a közlekedést a Duna jege lehetetlenné teszi. Eleinte még a tartalom fontosságában ígér kárpotlást, utóbb azonban a tartalom szegényességét is mentegetni kell — a posták elmaradozásával stb. A cenzúra miatt minden újság elvesztette vonzóerejét. Az érdeklődés megcsappanása miatt, úgy látszik, az sem sikerült, amit Spilenberg az utolsóévi számban remélt: nem akadt vállalkozó, aki munkáját folytatta volna. Az utolsó szám megígéri még, hogy július elején a félév eseményeiről szóló összefoglaló jelentést küld szét az előfizetőknek. Akik a félévi előfizetés díjának visszafizetéséhez ragaszkodnak, azoknak nyugtatvány ellenében kész visszaküldeni; aki nem küld nyugtatványt, annál úgy veszi, hogy beéri az egész összeg fejében a kapott számokkal s ezzel az ő ráfizetését kívánja csökkenteni. Még itt, a lemondó búcsú során is kijelenti, hogy ha azt biheti, hogy a lapja iránt való érdeklődés csökkenésének a magyar nyelv előretörése az oka, annak csak örülni tud.

Ebben az utolsó töredék-évfolyamban is több könyvhirdetés, ismertetés, irodalmi és színházi hír van. Külön irodalmi melléklete a 8. és 12. számnak van. Az előbbinek élén a Fengler győri püspököt titkos tanácsossá való kinevezése alkalmából üdvözlő költemény áll; R. betű alá rejtőzködő szerzője kétségtől Révai Miklós, akinek hosszú ideig legfőbb párfogója volt Fengler, s aki már püspökségébe való beiktatásakor versben üdvözölte;² ez utóbbi és még egy, amelyet 1790-ben a szent korona kíséretéből való hazatérésére írt, a *Latina* c. kötetben is megjelent, egy harmadik Fenglerhez írt verse Révainak a Széchenyi-könyvtárban őrzött kéziratai közt található. (Quart. Lat. 2207.) Az Ephemeridesben megjelent elegiáról tudtommal eddig nem esett szó:

*Quidam acceptorum beneficiorum memor Cuius
Excellentissimo Praesuli Jaurinensi Josepho Fengler
sequentia dysticha vouet.*

Non vis laudari; sed agis dignissima laude:

Praesul, res est haec optima, mira tamen.

Parce mihi: vis, naturae turbetur vt ordo:

Vis, ne sit solidi corporis vmbra sequax.

Illa vel inuito, tam longo didita tractu,

Quanta tua est virtus, it comes vsque tibi.

It comes excelsae virtuti par honor, et te

Effert circumstans gloria laude pari.

Hoc nempe est, cur magnanimis et Patria plaudat

Ausibus, Indigena tam bene laeta suo.

Propterea et summo ornatum te nuper honore

Arcano excepit Magna Vienna sinu.

Cum gregis excellas cura, vigilique labore

Certes ararum sustinuisse decus:

Cum multos Patriae superes et Regis amore,

Profundas et opes largus utrique tuas:

Nec tamen interea miseris Solator egenis

Cesses munifica spargere dona manu:

² V. ö. Csaplár Benedek: *Révai élete*. IV. k. IV. fejezet.

Et cum prae reliquis Regum Sacraeque Coronae
 Felicem hospitio te tua Sponsa canat;
 Par erat et titulo te tandem excellere digno,
 Tantis vt meritis adsit et iste decor.
 O vtinam mea sic excellent carmina, quae te
 Pro virtute tua, Praesul, ad astra ferunt!
 Sed laudes prohibes: prohibe tam carmine vili
 Has dici: lex me dura, sed aequa, premet.
 Infringi tamen hanc, qua polles, mente benigna,
 Nempe mea in Patrem pro pietate sines.
 Nam decet, hanc aliquo vt signo contester et ipse,
 Praecipue hoc plausum non prohibente die.
 Non ego te laudo, licet optem; sed pia soluo
 Vota cliens pro te proque salute tua:
 Vt Deus incolumen te longos seruet in annos,
 Et sine nube tuos vt sinat ire dies:
 Teque diu integro Pastore sit integer et grex,
 Et sospes sit te sospite Sponsa diu:
 Et te Ciue pio Patriae sua commoda crescant,
 Sit tua digna diu Regis amore fides.
 Sis columen miseris, sis portus et anchora fluctu
 Jactatis dubio, sisque reperta salus.
 Meque hoc in numero et porro patiari clientum
 Spirare et vita commodiore frui.

Cecinit R.

A másik *Appendix*nek, amely a színház ügyében való felszólítással végződik, különös figyelmet érdemlő irodalmi híre az, amely egy Zrinyi-kiadásnak idáig ismeretlen tervéről szól:

Adaii Tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos nyomtatta Bécben a Kolonici Uduanban Kosmerovi Máté Czászár e Felső Könyvnyomtatója. Anno MDCLI.

Boema hoc Virgiliano spiritu scriptura unum e rarissimis hungaricis operibus, praxime tipis Trattnerianis Pestini edetur. Exemplaria habere volentes pro nundinis Pestanis Medardi in Junio emere possunt. De vita Herois huius C. Montecuculi aemuli quaedam disserantur. Effigies Zrinii Szigetani, cuius heroica facinora poematis argumentum sunt Libro addetur.

Ebből a sajtóhibáktól hemzsegő híradásból kiderül, hogy hat évvel Csokonai terve, huszonhárommal Kazinczy kiadása előtt is készült már Trattner Zrinyi költői műveinek kiadására. Nyilvánvaló itt is a Ráday-féle érdeklődés kisugárzása,¹ de hogy volt-e a tervben közvetlenül része írónak, esetleg magának Spilenbergnek vagy Kármánnak, vagy éppen Kazinczynak, aki 1788-ban Rádaytól kapott egy példányt az eredeti kiadásból s utóbb mindjárt a fogságból való kiszabadulása után cenzori engedélyt szerzett új kiadásra, az nem állapítható meg. Mindenesetre elkésett a terv ahhoz, hogy meg is valósuljon. Ekkorra megcsappant már az 1790-ben tetőpontját ért felbuzdulás, és nyilván nem akadt annyi érdeklődő, hogy Trattner végrehajthatta volna szándékát.

WALDAPFEL JÓZSEF

¹ Révair, aki már 1785-ben tervezte a *Syrena* kiadását (v. ö. Gálos Rezső, Debreceni Szemle, 1933. 103. l. és Clauser Mihály: *A Zrinyiász sorsa*, 1934.), azért nem igen gondolok, mert nem tudok róla, hogy Trattnerrel akkoriban kapcsolata lett volna.

CZAKÓ ZSIGMOND KÉT ISMERETLEN LEVELE.

Olyan kevés adat maradt fenn Czakó Zsigmondról, hogy az alább közlendő két levél kétségkívül számot tart az érdeklődésre, noha adat csak kevés van bennük — helyenkint azonban bevilágítanak a megtört lelki férfi korábbi lelki válságaiba. Mert hogy Czakó e levelek írásakor nagy lelki küzdelmek idejét élte, azt elárulja a leveleknek nemcsak a tartalma, hanem a stílusa is.

A két levél egy félév távolában (1843 ősze — 1844 tavasza) a székely származású Nagy Lajoshoz szólt, aki felső iskolás tanuló volt akkor a székely-udvarhelyi kollégiumban, később színész lett, majd jogot végzett s Erzsébetvárosban mint törvényszéki elnök, majd alispán működött. Erzsébetváros diszpolgáráként halt meg 1893-ban. Egyik leánya, Nagy Irma, Bartha Miklós felesége volt. Hogy Czakó mily kiváló tehetségű ifjúnak tartotta, azt mutatja, második levele. A két levelet egyébként Nemes Nagy Lajos unokájának, Árpádfalvi Nagy Berta írónőnek szívesességéből közöljük.

I.

Felsőbb Tudományokat hallgató

Nemes Nagy Lajos Úrnak barátilag
pr. Kolosvár.

Sz. Udvarhely.

Pest October 12 843

Kedves Barátom!

Örömmel vett levele kimondhatatlan szomorral tölté el lelkemet, nem mivel öntől jött — hiszen emléke oly eleven meleg lelkemben, hogy azt újítani tárgy nem képes, nem is azon ok hogy a színészetet elhagyá, hanem a pillanat melyet előmbé lövelle, s melyben saját életem röppent fel előttem. — Mi mindketten célítottévesztett emberek vagyunk, én ott kerestem világot hol nincs, s ön az életet keresi ott, hol nincs. Ha semmi egyéb kapocs bennünket egybekötő nem volna, csupán ez is elég örök barátokká ferralni. Ön fiatalokorát elszíneszkedi — s iskolába megy hogy majd vénségére tanól valamit miáltal vénsége után éléljen — nem nagyítás! de fáj! Tudományosságot vagy azért szerzünk, hogy megéljünk általa — és itt utálatos, mint eszköz utána lévén a kapálásnak — vagy azért hogy megtudjuk mit nem tudunk még — s a gyönyör tapogatódzás azon borzasztó térben melynek elejét és végét eddig senki nem látta. Melyiket választá ön a kettő közül? Azért akar é még hat évig tanolni, hogy élni tudjon — vagy azért hogy lássa milly keveset tudott ezelőtt. Mire teremtette az isten velem együtt? Feleljen de elvből — s tegyen elvből. Ha huszonöt éves koráig élni tudott a nélkül hogy tanolta volna — élete virágát akarja élettanolásban elhervasztani? Minek áldoz ön? azon 700 ftinak — vagy kevés ingatlan javának — ha az van — Hadja el az iskolát — s menjen szántsa saját kezével — én is segítni fogok önnek becsületemre. Valóban ha azt hallám vala, hogy Nagy Lajos megunván a tudományos Hierarchiát — elhagyá s csizmavarró, kovács, s t. e f. lett nem fájt volna — de hogy diák lett, azt kelle hinnem megörült. Elveimet ismeri — balgaság volna tőlem követelni hogy igazságokat is elismerje, fájdalommal e pillanathban pedig sokkal nagyobb mint sem most illyesekkel terhelni tudnám. Az életet le kell fizetnünk

napokban és percekben — akárminő színek és állapot közt is — s midőn e fizetés az idő reptében akaratunk és tudtunk nélkül is lelkiismeretesen megesik miért erőltetni; de nem beszéllek — vége hossza nem lenne — bocsásson meg hogy eddig is tevém — s csak e tanácsot teszem még mellé. Végezze a philosophiát — vagy ha végezte rögtön hadja ott a Collegyumot jőjjön Pestre tovább tanolni — ha csakugyan tanolni akar, mert ha pénzt mindenestre tanolásban költi el, okosabb hogy legalább olly helyen tegye — hól egyszersmind a korral testben is halad éhel valamint én is minden segély nélkül megnem halok, úgy ön sem. Nem tagadhatom hogy önhaszon is szól belöllem — kimondhatatlanúl vágyom önt látni — itt senkim sincs, vagy mivel én sem érdemlem a mások barátságát — vagy az ellenkező. Újságíróknál hasztalan ajánlom, csupán kész munkának hisznek — úgyis hitelem nincs — darabom (tanúkkal birok kik állíták hogy nagy veszekedés volt felette a tt. tagok közt) meg sem emliték hogy még csak nevemre se legyen figyelmes a közönség! Egyébiránt hogy saját czélom mi — istenemre nem tudnék felelni — s minek utánna itt is a kor szellemében felületesség — külsőkor — és szerencse hajhászásnál egyebet nem látok, megválva minden érdektől életem napjaim minden kiszámítás nélkül — az absolutismus elvébe olvadva — megyek a végpillanat elébe — melly olly nyugodtan talál, mint minő e sorokat írom. Irjon többször — igen jól fog esni — az újságírókhoz küldendő darabjait küldje nekem — én majd beadom vagy czimezze nekik — elfogadják ha jó. Irjon a Regélőbe — az Atheneum nem levelez. Szerencsét és megelégedést kívánok

valódi barátja
Czakó Zsigmond.

II.

Pest Martius 6-án

844

Drága Barátom!

Mi bár egymásban élünk igen ritkán találkozunk egymással — oka hogy mindketten sült magyarok vagyis székeleyek vagyunk, s még csak sorokban sem engedünk egymásnak. Hasztalan vártam Önnek második levelét is mellyel adós vala, minthogy én önnek kettőt irtam — mindegy — inkább engedek és írok én megint, így talán hamarabb ér az öröm — és hamarabb ölelhetem sorait.

Éve már hogy Pesten vagyok és ha valaki ezen évről számotkérne, borzasztóan megpirulhatnék, mert telyességgel semmit sem csináltam nehény negatív tapasztalat — sajátyszerű phrasisok és egy hitvány komédián kívül, mellynek készítésében fő elvem volt hogy: Szamárnak szalma is jó. Alig lehetnek valaki iránt — sorsa — körülménye — környezői igazságtalanabbak mint irántam, és nem rugolódhatom mégis — mert oka magam vagyok — hiszen a véka alá rejtett gyertya nem ég — de azért ha még ezerszer is megbuknám az egyenes úton, ezeregyedik — ugyan azt választanám és soha az egyenetlent — meglehet hogy nyom nélkül veszek el rajta — mindegy az elv szilárdabb hogy sem akárminő czikornyás remény megrendíthetné — csak az fáj hogy környezőim magaviseletem nem értik. Itt nem is álmodnak benső érdem és valódi becsületről — s nem is keresik senki-ben. Gyakran tevém azon szemrehányást magamnak hogy talán nálam a

cselekvő erő hiányzik és túnya volnék az akaratban — de szigorúbb számvetés után azon hit maradt meg — hogy inkább akarok Diogenes mint Nagy Sándor lenni — ez átkom — mert fejem és eszemmel más azolta országszerte ismeretes volna. Barátom egyedül ön a világon az ki ért — ha hibát látna — vagy tévedést fogalmaimban — javítsa meg — még lehet belőlem valami — de ezen úton mellyen most vagyok nem hiszem. Eltökéltem még évet a nemzeti színháznál tölteni — meglehet elvesztem ezt is — mint a másikat; s ha egykor elfogom hagyni oka az lesz hogy mind azokban, kik eddig valamire mentek nem ügyszeretet — nem a művészethez tapadó tiszta ragaszkodást látom — hanem egy alárendeltséget önzés — érdek etc.-féle tárgyaknak kikben testvért keresni nem lehet. Itt a színészet kenyérkereset — az irodalom kenyérkereset s hogy egyiknek se kopjék fel az álla mosni kell egymás kezét — piszokkal vagy sem — az nem kérdés. De hallgassunk erről. — Mit mivel ön barátom. — Ha csak tizenkettőt hozhatnék ide olyat mint ön — minő más volna minden — egyébiránt tegyen a mit tetszik — javasolni nem akarok — mert azt javasolnám hogy megint színész legyen. Tegyen a mit tetszik — csak engem is tudósítson róla. Pályékról semmit sem tudok — kivéve hogy nője meghalt, — kit igazán megsirattam. Feleki irt nekem egyszer — válaszoltam de erre nem irt többet — tán levelem nem kapta — nagyon sajnálnám mert igazán szeretem őt — és sokszor gondolkozom róla és Albisiról — hát ő hól van mivé lett — erre az Erdélyi dolgoknak sem híre sem hamva. Kántorné Pestre váratik. Új darabomnak czime «Áldozat és Hála» nem tudom meg éri é azon szerencsét hogy színpadra juttassék — midőn a rossz komédiák egymásra buknak. Apropos — örömeire irhatom hogy «Hunyadi László»ban olly operát birunk, minőnél jelesbet külföld sem képes mutatni. — Az isten minden javaival áldja meg — csokolja

valódi barátja

Czakó Zsigmond.

Ötmezés:

Nemes Nagy Lajos Urnak

a Sz. Udvarhelyi Ev. Ref. Anyaiskolában fennsőbb tudományokat hallgató barátomnak

Kolosváron át

Sz. Udvarhelyt.

Közli: KEMÉNYFY JÁNOS.

SHELLEY QUEEN MABJE ÉS AZ EMBER TRAGÉDIÁJA.

A nagy angol költő művének *Az ember tragédiájára* való hatását először Morvay Győző említette Madách-magyarázatában. (64. l.) Részletesebben foglalkozott a kérdéssel Voinovich Géza Madáchról szóló nagyszabású munkájában. (490—493. l.) Az alábbi sorok a Shelley-vonatkozások számát gyarapítják, közlik a megfelelő helyek angol szövegét, s a hatást Madách munkájának menete szerint igyekeznek beilleszteni a költő művének egészébe. Ami a legfontosabb, hogy a szerkezet álomszerűségére hatással volt a *Queen Mab*, azt már Morvay nyomán Voinovich kiemelte; Janthe, Shelley hősnője is álomban látja az emberiség multját, jelenét és jövőjét. Megemlí-

tem ehhez, hogy a lét végtelenségének és folytonos változásának filozófiája is rokon az angol költőjével, Shelley számára is a lét változásának látványa érdekes:

They rise, they fall; one generation comes,
Yielding its harvest to destruction's scythe.. (21. l.)¹

Érdekesek a mű egész folyamán jelentkező indítékok és párhuzamok. Mindjárt *Az ember tragédiája* elején az Angyalok kara olyanféle látomást tár elénk, mint Shelley tündérének mágikus, szárnyas útja:

Earth's distant orb appeared
The smallest light that twinkled in the heavens.
Whilst round the chariot's way
Innumerable systems rolled,
And countless spheres diffused
An ever varying glory.
It was a sight of wonder.. (6. l.)

Az egyiptomi jelenet piramis-vízióját több helyen megtaláljuk Shelley művében (a rabszolgák, Lucifer, Éva szereplésével való halvány vonatkozásában is):

.....Pyramids,
That for milleniums had withstood the tide
Of human things, his storm-breaths drove in sand.. (43. l.)

Then where through distant ages long in pride
The palace of the monarch-slave had mocked
Famine's faint groan and penury's silent tear,
A heap of crumbling ruins stood.. (44. l.)

Famine, frenzy, woe and penury...
These are the hired bravos who defend
The tyrant's throne.. (20. l.)

..when the frantic wail of widowed love
Comes shuddering on the blast... (18. l.)

A zsarnok jellemzése szintén emlékeztet Shelley művére. A zsarnok nála sem hallja a szegénység kiáltását, s a költő szintén a pusztulásra és a mulandóságra hivatkozik a «tyrant» gögjével szemben.

Shelley Szellemé is azért a boldogságért lelkesül, amelyet a másokért való küzdelem okoz, de az angol költő röviden említ csak Hellaszt, Rómát sem mutatja be fenséges távlatából. De megemlítendő a római jelenet motívumköréhez a gazdagságban dúskálkodó ember rajza Shelley művében (III. r.), ahol a gazdag undorodva, unottan ül a teli asztaloknál, mert lelke ürességét a tobzódás nem tudja betölteni.

A londoni jelenetnek és a szabad verseny korának felfogására igen jellemzőek az angol költő e sorai:

All objects of our life..
Are bought and sold as in a public mart
Of undisguising Selfishness, that sets
On each its price, the stamp-mark of her reign.
Even love is sold... (26. l.)

¹ William B. Scott kiadása, London.

A phalanster-jelenet egyező mozzanatára (a félreismeret lángelmék példájára) már Voinovich utalt, idézve egypár kapcsolatot.

Az eszkimó-jelenet ötletét is Shelley-nél lehet keresnünk, bár Madách egészen másként fejleszti a rokon helyzetet:

Man — where the gloom of the long polar night
 Lours o'er the snow-clad rocks and frozen soil,
 Where scarce the hardiest herb that braves the frost
 Basks in the moonlight's ineffectual glow —
 Shrank with the plants, and darkened with the night;
 His chilled and narrow energies, his heart
 Insensible to courage, truth, or love,
 His stunted stature and imbecile frame
 Marked him for some abortion of the earth... (41. 1.)

Az utolsó szín elemeire is rábukkanunk a *Queen Mab*ben:

...God omnipotent
 Is there no mercy? must our punishment
 Be endless? will long ages roll away
 And see no term?
 O God! repent and save. (35. 1.)
O almighty one,
I tremble and obey. (35. 1.)

Ha figyelemmel kísérjük Shelley művének szellemét és a költő magatartását, látjuk a két költő különböző felfogását. A legnagyobb különbség a két mű tárgyában, hogy Shelley határtalan rajongással hisz az emberiség boldogabb jövőjében. A jövőt sugárözönben látja, a fény, az igazság, a szépség birodalmát álmódja meg:

All things are re-created, and the flame
 Of consentaneous love inspires all life. (40. 1.)

Ebből a sugárözönből Madáchnál csak halvány remény marad: a küzdelem és az Istenbe vetett bizalom,¹ de menten a rajongás és a gyűlölet túlzásaitól, amelyek elemi erővel mozgatják Shelley világát.

MERÉNYI OSZKÁR.

REVICZKY GYULA ÉS JÁSZAI MARI.

Az irodalomtörténet mindössze annyit tud a legnagyobb magyar tragika és a bánatos hangulatok poétájának szerelmi kapcsolatáról, hogy volt, de részletei, körülményei ismeretlenek, története máig sincs megírva. Olvassuk a költő *Halál előtt* írt versciklusát, melynek gyönyörű strófái Rezedához szólnak, s már Reviczky életében tudták a „titkot”, hogy e név alatt Jászhai Mari rejtőzködik. A szerencsés véletlen hozzá juttatott a szerelmi történet egyik hősének bizalmas, meleghangú leveleihez. Reviczky nemrég elhunyt barátjának, Koroda Pálnak irodalmi levelezése alulírt közvetítésével a Magyar

¹ Azt is gyöngíti Ádám kétsége — utolsó szavai is a drámában: „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni.” *Szerk.*

Nemzeti Múzeum tulajdonába került, s ebben, a többszáz levelet és eddig ismeretlen verskéziratot tartalmazó, rendkívül jelentős kéziratos anyagban található Jászai Marinak az a pár szerelmes levele, amelyek a tragikus-sorsú poéta utolsó felgyúlására vetnek világosságot. E levelek alapján megkísérlem ennek az érdekes történetnek összekuszálódott szálait kibontani.

Reviczky Gyula a 80-as évek derekán a Pesti Hírlap színikritikusa lett. Szorgalmasan készíti a Nemzeti Színház előadásairól találó megfigyeléseit. Nincs adatunk arra, hogy Jászai Marit mikor látta először játszani. Első kritikáját róla a Pesti Hírlap 1887. november 5-i szombati számában írta, Grillparzer klasszikus *Medeájának* előző napi bemutatója alkalmából. Reviczky kritikája értékes babérág Jászai diadalainak hatalmas koszorújában. Színészi alakítást is ritkán, Jászai Medeáját meg egyetlen kritikus sem méltatta ilyen körültekintő alapossggal. «Jászai Mari Medeája — írja — öntudatos, büszke alkotás. Tragikánk jól tudta, hogy nagy művésznök remek játékaival fogják összemérni az övét és nem nyújtott alkalmat az összehasonlításra: önálló felfogással dolgozta ki szerepét. Jászai Mari nem bír Ziegler Klára tüneményes hangerejével, ő tehát kerülte a szenvedély viharos kitöréseit és nem nagy terjedelmű hanganyagát oly kitűnően használta fel, hogy egyszer sem vétett a fokozás ellen s megindító, megrázó és rémes egyaránt tudott lenni. Költői szép volt az első felvonásbeli azon jelenése, mikor Kreuza részvevő szavaira ellágyul s alázatos adaadással követi a királyleányt. Megindító volt, mikor legyőzve nyers természetét, Jázon kedvéért dalt tanul; megrázó, borzalmas, művészi, mikor Jázon nem hallgatva rá Kreuzával édeleg s mikor fölébredve benne a szerelemfáltás, összetöri a lantot. S mikor elűzetve letépi magáról a görög ruhát és elrohan. E jelenését olyan viharos taps követte, hogy a többi szereplők szavait elnyelte a tetszészaj, mely a függőny legördültéig meg sem szűnt, sőt fokozódó erővel ki-kitört, míg Jászai Mari, egy óriási babér- s tölgylevelekkel font koszorúval (piros szalagján e felírat: 'Jászai Mari Medeájának') ötször meg nem jelent a lámpák előtt. Gyermekével szemben megszólaltatja a barbár anya szívét, mely nem ért a hízkelkedéshez s mely gyermekeit hívogatva, mégjobban megfélemlíti azokat. A boszú szörnyűségeit, a vad kétségbeesést, a reményvesztett csüggedést, a tompa megadást, mindmegannyi hű vonással, az ő beszédes plasztikájával, az ő jellemző arcjátékával s a kellő hangárnyalással fejezte ki. Jászai Mari művészte Medea eljátszása óta ismét emelkedést mutat s ismerte az ő soha sem nyugvó becsvágyát, az ő mindig munkás alkotó szellemét, megvagyunk róla győződve, hogy a Medeája is előadásról előadásra tökéletesedni fog.»

Ez a rövid kritika, ha nem teljes dicséret is, de a bíráló elismerésnek legmagasabb példája. A művészno elégedetten olvasta és sietett az akkor már országoshírű költő-kritikust szerkesztőségi szobájában fölkeresni. A költő szerényen fogadta. Nagy megtiszteltetés ez számára, mondta, s hozzáfűzte azt is, hogy boldoggá tette Jászai megelégedése.¹ A látogatás a füstös szerkesztőségi szobában rövid lehetett, de innen indult ki a beteg költő utolsó szerelme. Kezdetben nem nagy lobogás, inkább a lélek mélyén perzselő érzés, s az nemcsak széppé, de meghitté is tudta tenni az együttlét perceit.

¹ Ezeket az adatokat boldogult Koroda Páltól hallottam.

Az első levél 1887. dec. 9-én, pénteken kelt. Hangja még konvencionális, de megindítja a hívásoknak, a magához való «ideszoktatásnak» levélről levélre ismétlődő áradatát, amely csak az Arcóba írtakból hiányzik. Reviczky még fél, biztatást vár — talán elkápráztatja a nagy tragika, a különös, a «ritka» nő figyelme. Jóval későbbi lehet az ugyancsak péntek este hét órakor — «éppen mikor jönni kellene» — írt következő levél. Hangja túlfűtött, már szerelmi vágyban égő. Kesereg az elmulasztott együttlét miatt, mely annyi szépséggel kecsegtetett. Újabb találkozási lehetőségek megbeszélése. Majd Jászainál ebéden, ahol Reviczky színikritikáját is megírhatja. Ugyancsak ilyen a hangja a másodiknak: hívás és várás! Okvetetlenül beszélni kell vele. Érdekes problémája ennek a 'regénynek' az, miképen tükröződik ez a nagy föllángolás Reviczky költészetében. Milyen motivumokkal gazdagította, milyen érzésekkel szötte át sejtelmes, izzó verseit? A szerelmi mámor, a reménykedő sóvárgás, a bizakodó élnivágyás, mind hangot talál ebben a pár költeményben — a költő barátja, Koroda Pál, igen jellemzően *A halál előtt* címet adta nekik. Ez a ciklus egy kilobbanni akaró érzésvilág utolsó felgyúlása, egy nagy szerelmi szenvedélynek a sír előtti revelációja:

Égess el! Kéjes tűzhalálra vágyom.
Szerelmed máglyáján adjam ki lelkem.
Hadd égjen a pogány, ki a halálon
Túl sem hisz másban, csak a szerelemben.

Ez a felfokozott érzéki hang azonban ritka. Szerelmének inkább finomságait akarja megörökíteni s az elmúlás fölötti megnyugvását. Szerelmesének szerény virágnevet ad: Rezeda, s hozzá írja dalait:

Tőled jön mind e hő, e fény,
Enyém vagy, drága nő, enyém,
Míg a halál egyszerre orvul,
Édes, ki nem szakít karodból.

Arcóból is küldi — látjuk Jászai válaszaiból — leveleit és epedő verseit:

Csupa sugár, fény, semmi árnyék,
Oh, hátra van a hosszú nyár még;
S szívében annyi még az ének
Szegény fakó fülemlédnek.

Elképzei a kedves közelségét s betegen, de mégis vágyakozón suttogja feléje:

Mint a madár, röppensz be hozzám,
Mint illatos virág hajolsz rám,
Szívem, karom feléd repes,
Virágom, madaram, szeress!

Örömmel nézi azokat a hervadtan is illatos rózsákat, melyeket az imádott nő küld neki s megindultan teszi föl a kérdést:

Rózsák érkeztek a nevemre,
Gyönyörű rózsák egy dobozban.
Vajon ki gondolt a betegre?
S a rózsákat ki küldte? Honnan?

Heves, forró szerelem fűzte össze őket — tüze nemcsak a versek, de a levelek hangjából is kicsap. Rédey Mária könyvében (*Kassainé ifjasszony*) fel is

teszi a kérdést, hogy Jászai vajon «mit vétett az ellen, kinek sírjára harmincöt éven át vitte rezedá-csokrait, a hozzá irt Rezedá-dalokért és egyéb szép emlékekért». A kérdésre maga Jászai adott feleletet leveleiben és naplójában. Jászai úgy érezte, hogy szerelme «elégette», elsorvasztotta a költő amúgy is megviselt fizikumát. Mea culpázva írja, hogy: «Amint egy teltre való megvillant fejemben, megtettem. Ugy éreztem, hogy csak az juthat eszembe, amit meg kell tennem, és azért jutott eszembe, hogy megtegyem. Megerősített ebben a hitben az hogy láttam, hogy komizságot soha sem tanácsolt a szívem. (Ó, egy esetet kivéve, amit ma is arcpirulással fogok ide írni.) Szegény, jó Reviczky Gyula!» (Rédey Mária: *Kassainé ifjasszony*. 188. l.) De ha végigolvassuk Reviczky Rezedá-ciklusát, azt érezzük, hogy a legszebb magyar lírai költemények közül valók szárnyaltak föl ebből a szerelemből, s a költő az első igazi szerelmi boldogság tetőpontjáról suhant át a végtelenségbe és a halhatatlanságba:

Oh, hogy csak most találkozánk,
Midőn a vágy ölé fulánk,
Midőn mi mindennel fölértő,
Téged vizontszeretni: késő!

És most következnek a levelek; eredeti pongyolaságukat megtartva közlöm őket.

1.

(1887) Péntek, decz: 9.

Kedves Reviczky

Ön engem vagy egészen elfelejtett, vagy egy csöppöt se vagyok a kedvire való hogy éppen felém se néz; Megpróbálom egy kicsit ideszoktatni azáltal, hogy egyszer kétszer hívom; például nem volna kedve holnap este 7 órakor velem vacsorálni? Spányi Béla a festő lessz itt a feleségével, igen örülnék ha megtisztelne eljövételével

Jászai

2.

(1887) Kedd

Szépen kérem kedves Reviczky jöjjön föl ma estefelé, már úgy hogy itt is maradjon velem vacsorára, jöjjön amikor jöhet, és maradjon itt ameddig csak lehet, — mert önből egyszerre kell az embernek kivennie a részét úgy látom — nos, ha valamennyi hölgy tisztelőjével így bánik mint velem, akkor — akkor legalább nem kell féltékenykednem senkire, de engem sem irigyelhet ám senki. Istenem, mit is mondjak hogy eljöjjön? először is komoly kérésém van, másodszor «egyedül leszek» és harmadszor igazán nem kell Cognacos tejet innia; és még egyszer, beszélnem *kell* önnel okvetlenül. Várom. Várhatom?

Tisztelő hive
Jászai

3.

(1887) Péntek este 7 óra éppen mikor jönnie kellene —

Nos mit akar maga Gyermekek; bocsánatot adni vagy kapni? ha át hálás szívvel hajtom meg előtte fejemet, ha vár tiszta szívemből kész a bocsánat.

Fáj a szívem a mai estéért oly boldog voltam ma délután. Nem hittem, hogy akkora dolgot kértem amit meg ne adhatna. De hát maga jobban tudhatja és én belenyugszom. —

De jó volna Capri szigetén ahol se szerkesztőség se szindarabok nincsenek. Már most mikor látom ?

Olyan szükségem van Magára ; azt hiszem azért éppen magára mind-azok közül akiket ismerek, mert érzem, hogy valamennyi közül magának volna legnagyobb szüksége énram.

Mikor, hát mikor pótolja ki a mait ? Nézze holnap nem mehetek, legalább délelőtt ki a műcsarnokba két próbám is van, de ha olyan jó fiu akarna lenni mint ma rossz volt, feljönne 12 óraker hozzám, vagy a Szikszaiiba várna meg, és onnan kihivatnám és kimennénk együtt aztán pedig hozzám ebédre. Ugye ugy lessz ? Délután nálam megírhatja, ha tetszik mindjárt a kritikáját is stb — Adieu már nem vagyok egyedül viszont látásra

hive
Jászai.

Kérem vegyen ma egy egysoros prizniczet. Jójszakát

4.

(1889) Névjegy, egyik oldalán : Jászai Mari, a másikon :

Édes lelkem ! Kedves fülemülém ! Mennyi fény mennyi meleg lakik abban a maga kis sötét szobácskájában ! igazi fülemüle a ki a sötétbe buvik énekelni. A két vers elragadó édes Gyermekek. Csókolom érte mindakét szemét. Szeretném ha nagyon jókedvű volna míg odaleszek.

A viszontlátásig !

Mari.

(A borítékon : Nsg Reviczky Gyula urnak Hatvani utca 13 földszint balra.)

5.

(1889) Hétfő marc 4.

Édes Kedvesem ! Nagyon kezdem érezni a hiányát. Istenem milyen jó volna egy kicsit beszélgetni magával ; Magával a kihez én tartozom, a ki viszont az enyém.

Milyen borzasztó üres ez a nagy, nagy világ —

De nagyon jó volna ha mellettem lehetne. De majd ír ugye ? ha nem volna oly rövid az idő e hó 16^{ig} hát megkérném, hogy írjon nekem akkorra egy rövid verset szavalni valót ; az egyik köműves páholy kért föl hogy a nejeik és leányaiknak valami tanulságos, a női erényeket dicsőítő verset mondjak el. *Tanácsoljon* valamit kérem ha — már írni késő, de hamar.

Most szombaton szavalom a «Tűnő ifjuság» második felét egy Paulai által rendezett hangversenyen.

Isten vele édes Gyermekek. Sietek, mert holnap reggel Beldiből¹ próbám lessz és a szerepemet még át sem olvastam, tehát ma kell —

Nagyon félek hogy haragszik rám Gyula, igen nehezen várom a levelét —

Marija.

(A borítékon : Arco Süd Tyrol Hotel Kaiser Krone Julius von Reviczky.)

¹ Szigligeti Ede : *Béldi Pál* c. tragédiája.

6.

(1889) Kedd marc. 12.

Ha keveset is de írok hamar, hamar Te édes kedves!

Mert sietek, én most mindig sietek de azért semmire sem megyek természetesen, senkisé a ki siet — úgy érzem hogy temérdek dolog vár rám — valahol. — valamiféle, de sok, nagy, és a szívem oly lázasan siet hogy nincs nyugtom tőle és ha kérdezem, hát mi dolgod, hova rohansz, mit keresel ilyen nagy erővel? — mit gondol mi a felelet? szégyenkezve dobbanik egy nagyot, pirulva áll meg és bevallja hogy hisz neki nincs egyéb baja minthogy igen igen vágyik egy ölelésre egy forró csókra, egy édes szóra valakitől, a ki már egyszer a szívére ölelte a ki százszor is megcsókolta, és a ki olyan édesen elringatja aranyos leveleivel — de a ki most nagyon messze sütkérezik a pompás kék ég alatt a szép Arcoban, míg mi itt a szürke ég alatt sóhajtozunk és fájdalom az 5 + postabélyeget fogyasztjuk semmi mást — hát oda vágyik — oda siet rohan, de úgy hogy minden este egy istenadta prizniczczel kell lekötözni. —

Milyen nyomorult idő — napok óta esik — hanem azért én sokat járok, nincs nyugtom.

Köszönöm édes leveledet! Most jött. Pályázni pályázni gyermek és nem megátalkodott vaknak lenni. Hát azt hiszi hogy magánál különb ember magáénál különb munkával fogja bezsebelni azt a tisztességet ha maga helyet csinál neki? Erről most elég, «hanem hiszen csak gyere haza, a többit majd akkor» hanem tudja meg hogy nem engedem hogy ezentul áldozat legyen, — csak az enyém az is elég lessz. — a darabot küldöm¹ természetes; a pályázat lejártát természetes hogy nem tudom, de Paulai mondta hogy nagyon rá ér.

Hatás? a hangversenyen? óriási, váratlan Colossális, szünni nem akaró tetszés zaj.

No de most! — Borzasztó féltékeny vagyok. Tudja hogy ez a verses levél nagyon bájos. Ezt szenvedések tüzeiben lángoló lélek írta, erős, gyöngéd, öntudatos, nőies, lángoló de világító, nem pusztító mint — — meny-nyivel jobban megérdemelne az téged, mint én a ki elfoglak égetni. — Ha megérem, mert egy idő óta komolyan köhécselek, és szorgalmasan szaladgálok Jelenfiihez

Marid

(A borítékon az előbbi a cím és címzés.)

7.

(1889) Marc. 26.

Ha a doktor a mennybéli jussa elvesztésével fenyegette és nem ért célzt Gyula, úgy én megpróbálom a földi paradicsomának az eljátszásával ijesztgetni, ha magára nem vigyáz, ez talán többet használná? —

És rosszul van? Rosszabul van? Mitől, miért?

A «holond idők» csak annyiban tartoznak rám édes Szívem, amennyiben már egészségi állapota javul vagy gyöngül. Mikor jól van akkor meg-

¹ Ibsen *Noráját* fordította Jászai közvetítésével a Nemzeti Színház részére.

bocsájtom, mikor beteg akkor megátkozom. Az Iványira¹ vonatkozókat éppen nem értem. Én egész komolyan értettem hogy egy helyütt tölthetnénk a szünidőnket. Magyarázza meg kérem mi képtelenség van ebben a tervben? Ugy látszik színvak vagyok ebben a kérdésben? Látom hogy magának nem tetszik tehát nem ajánlom többé, de helyreigazításul Iványi ismertetéséhez el kell mondanom hogy mikor én Marillára megérkeztem, júliusban lesz két éve, hát ott Iványit a legjobb barátságban találtam egy deli pompás ifju asszonnyal, Bagi Borcsával, és csak miután az eltávozott, most jut eszembe hogy parlagi vénus-nak kereszteltem őt el, mely elnevezés Iványinak fölöt-
több tetszett — csak azután huzódott jobban hozzám Iványi, hozzám, és a pár nap múlva megérkezett Kísfaludinéhoz és még egy harmadik szép gentri hölgyhöz ki a mi társaságunkhoz tartozott, ki hűle férjével tartózkodott ott, és ki szintén nagyon érdekelte Iványit, annyira, hogy én sokáig kétségben voltam az iránt valjon a kettő közül melyiket szereti — rólam (akkor) szó sem lehetett. Annyi bizonyos hogy folyton, mindig nők társaságában volt, és láthatólag igen örömet, mert ő keresett bennünket. Később tudtam meg tőle magától, levele most is itt van, hogy K.nét komolyan és forrón szerette. Levelét kikerestem és elküldöm.

De már most mond el fiacskám mi az oka a Te aversiodnak az ellen a nyári tery ellen? Nem tudok most többet írni. Fáj a mellem tőle. A légszöm is nagyon fáj, folyton köhögtem kivált reggel. Nincs jó kedvem ma. Reggel süttött a nap, most pedig esik — ez le hangolt

Isten veled ölel

Miria

Szegény Ambrus² nagyon beteg!

(Boritékon: Arcó Süd Tyrol Hotel Gager Julius von Reviczky.)

8.

Távirat: Arco Tirol Julius Reviczky Budapest 1/IV 1889.

Bar mi oka hallgatásának kerem tudassa velem

Miria

9.

(1889) April 5 este.

És még azt mondják hogy az asszonyok kaczerok!

Maga, maga borzasztó kaczer! — oh ha tudtam volna hogy csak érdekesse akarja magát tenni hallgatásával majd nyugtalankodtam volna! — Hanem megszenved érte. Ugy kell. De hogy nekem miért kellett — no azt ne nagyon keressük, az embernek mindig akad egy kevés megbűnhődni valója ha a multban nem hát a jövőben — de várjon, mert ráis fogok szolgálni.

Szörnyűség! egyszerre csak se szól se beszél, hát mit gondoljon ilyenkor a szegény asszony itthon?

Hát maga a tréfát is így bünteti? Jézusom mi lessz velem! Magam magamat csufoltam azzal a «sietek»el utóbbi leveleimben; nemhiába hogy a szinpadon is csak sirni tudok, de még a leveleimben sem értik a tréfát

¹ Iványi Ödön. (1854—1893.)

² Ambrus Zoltán.

— sem azt nem értette (ah most én kerültem fölül Criticus ur, és én magyarázom hogy ön nem érti az autorokat) [sic!] nem értette, *hogy* meg nem értette¹ miért mondtam hogy nyaraljunk négyesben? Mert nem hittem hogy egyedül velem eljön, mert tudom hogy nem akarja hogy a világ a nyelvére vegye; nos hát ezért, de hogy ennek daczára mégis együtt lehessünk.

Lássa ha én is olyan kaczer volnék mint maga, hát ezt, a maitól kezdve csak a 8ik levelemben mondta volna meg — csakhogy én nem vagyok kaczer, tudja hogy nem vagyok ugye, maga, maga rettenetes nemtudom-én-hány-deka? Meglessz büntetve megálljon; mert most igazán nem lessz időm írni ugy a körmömre égett a dolog: holnap játszom, holnapután korán utazom Fehérvárra, onnan megállás nélkül Sopronba, mindenüvé magammal vive Magdolnát², és közbe közbe tanulva egy kicsit, mert annak 17ik-én menni kell, ámbár tudni még nem tudom.

Éppen jókor küldi Iványi is ezt a «megtisztelő» fölszólítást-é.

A légsöm — kérem hippochondrika sem vagyok, az már voltam, ez tehát «meghaladott álláspont» — de a légsöm még mindig fáj, nem tudom hogy állom ki ezt a 8 játékot egymás után? — Szegény Ambrus, voltam nálok — már jobban van, de tüdő gyulladása volt. Képzelve, Ő is, mások is már, rám olvasták ám a «Rezedát»! Borzasztóan megijedtem, és elég ügyesen védtem a maga — izlését — legyen nyugodt. És most, még mielőtt elmondanám azt amiért tulajdonképpen irok, eleve figyelmeztetem, hogy amig engem szeret, amig én a magáé vagyok, — semmitől sem szabad megijednie nemhogy egy sürgönytől! Hát ha én magam toppantam volna be mint szerettem volna, de feküdtem 3 napig. És — és, azonkívül pénzt is csak most hozok; és azután sem megyek, hiszen nemsokára maga jön ugye? Ugye édes Madárkám! Szegényke de rossz lehet neki amig nem irt

Marijának

És most mégsem irom meg amiért elkezdtem ezt a levelet!

Marid.

(A boríték ugyanúgy és ugyanoda címezve, mint az előzők.)

Közlő: KOZOCSA SÁNDOR.

KOMJÁTHY JENŐ KIADATLAN KÖLTEMÉNYE.

Másfél évtizeddel a költő halála után került hagyatéka a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába. A rendkívül gazdag leveles anyag mellett verskézirat aránylag kevés maradt fenn. Ezek közül a *Magyar vagyok* a legérdekesebb. A költő nem vette föl halála napján megjelent egyetlen gyűjteményébe (*A homályból*) sem, pedig ha megteszi, esetleg elkerüli későbbi kritikusaiknak burkolt vádját, azt, hogy nemzeti érzés nem szólalt meg költészetében. A vers mint ennek a vádnak a megcáfolása sem érdektelen s jellemző képét adja egy a világtól elvonulva, filozófiai eszmékben élő költő nemzetéről vallott fölfogásának.

¹ Ez a mondat szóról-szóra így hangzik.

² Rákosi Jenő *Magdolna* c. népdramája.

Magyar vagyok.

Magyar vagyok! Nem vak szerencse
Tón engemet magyarrá.
Nem érdek hitvány gerjedelme
S nem önkény teve azzá.
A szellem szent hatalma az,
Mely elborított lángival:
Magyar vagyok, mivel szabad,
Szabad, tehát magyar.

Magyar vagyok. Nincs e világon
Ennél szebb és dicsőbb név.
Testvéreim közt feltalálom
Minden nagy eszme hőjét.
Engem sem rémit semmi vész,
Várjon halál, vagy diadal:
Lelkem egész, szívem merész;
Merész, mivel magyar.

Magyar vagyok. A mi szívemben,
Tüstént az ajkamon van.
Nem érez senki sem hivebben
S nem szól világosabban,
Mert egy vagyok és mindig az,
Tettem, szavam lelkemre vall:
Magyar vagyok, tehát igaz;
Igaz, mivel magyar.

Magyar vagyok. Magasra törnék!
De elfog olykor méla bánat,
Ha olvasom az Isten könyvét,
Történetét hazámnak.
Fénynapjainkra gyász omol
S az egész nép egy sirba hal:
Nem csoda, ha olyan komoly
És bús lett a magyar.

Magyar vagyok. Népem jövőjét
Dicső nagy színbe látom.
Proféták nem hiába szöttek,
Beteljesül az álom!
Miért a hősök lelke vív,
Eljő, eljő a diadal:
Mert csupa lélek, csupa szív,
Csupa láng a magyar.

Magyar vagyok. Kedvem csapongó
És gyors, miként a villám.
Majd mint a felhő, oly borongó,
Majd mint pacsirta vidám.
Szívem az érzéstől repes,
Tűz ajkamon a szó, a dal —
S úgy vágat a vér, oly heves,
Heves, mivel magyar!

Magyar vagyok. A sors kegyelme
Névleg tesz csak magyarrá.
A szabadságnak szent szerelme
Avatott engem azzá.
A szellem csodás lángja az,
Mely fölragadott szárnyival:
Magyar vagyok, tehát szabad,
Szabad, mivel magyar!

Komjáthy Jenő.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

EGY CSOKONAI-VERS ISMERETLEN VÁLTOZATA.

A Széchenyi-könyvtár levéltárában található Aranka-levelek nagyrészt Erdély lelkes irodalomszervezőjének gróf Fekete Jánossal folytatott levelezéséből állanak. Ezek között a levelek között találtam meg Csokonai egyik eddig is ismert versének (*Verses levél Vályi Klárához*) eddig ismeretlen változatát. Az irodalmi vonatkozásokban gazdag Aranka-levél Marosvásárhelyt 1799 július 6-án íródott gróf Fekete Jánoshoz. E levél barátságuk elmélyedését jelzi. Aranka Fekete felszólítására összetegződik vele, majd Fekete műveit bírálja és a kor magyar lírájára tesz megjegyzéseket. Végül kiemeli Csokonait a többi lírikus közül, mint aki egyedül érdemli meg a «lantos» elnevezést. Állítása bizonyítására mellékeli levelében Csokonai versét. Gulyás—Harsányi megjegyzése szerint a verses levelet, amelyet Toldy 115. sz. a. vett fel, de elveszettnek tartott, először Vályi Klára adta ki 1807-ben Vácon megjelent *Magyar Tempe* c. verses kötetében a 107. lapon, majd

Beöthy Zsolt közölte a Fővárosi Lapok 1876-iki évf. 1395. lapján. Harmadszor a Gulyás—Harsányi-kiadásban jelent meg, a II. k. 139—140. lapján.

A vers eddig ismert alakjában 6 versszak, a most előkerült szöveg két versszakkal hosszabb. Az első két és az utolsó három versszak két szó eltéréssel megegyezik a két szövegben; az egyik: *Hogy bár sorsod* — igen nagy romlás a hagyományos szöveghez képest (*bal* sorsod, ez a helyes), a másik változás azonban értelmessé teszi az eddig értelmetlen szöveget: *Borit* setétes koszoru van a *Barát* setétes koszoru helyén. Lényegesebb változás, hogy a régebben ismert szövegnek a 3-ik versszaka helyett az Aranka-levélben a következő — betűhíven közölt — három versszak olvasható:

3. Mérget forral éleledre
Sok káján fő, sok furt agy:
Irgykedik jó Szívedre;
Nem csuda Poéta vagy.
4. Sok gyáva nyelv szól, szidalmaz
Gunyol és rád borsot } ¹ halmaz
 bosszut } ?
 rosszat }
Szép elmédért így jutalmaz
Nem csuda Poéta vagy.
5. A nagy Világ a főbekkel
Fel se vesz és füstbe hagy,
S néz rád megvető szemekkel
Nem csuda: Poéta vagy.

A Csokonai-vers új változata, összehasonlítva a már ismert és a Harsányi—Gulyás-kiadásban megjelent verssel, teljesebb formájában állítja elénk a nagy költő egyik legszebb versét, mely egyszersmind hitvallás a «poétasors» mellett.

JANCSÓ ELEMÉR.

TÓTH KÁLMÁN HÁROM ISMERETLEN SÍRVERSE.

Tóth Kálmánnak a kerepesi úti temetőben három ismeretlen sírverse olvasható; összegyűjtött munkáiban nem fordulnak elő. Az egyik mint vers egészen jelentéktelen, ez Koller Ignác pesti vaskereskedő síremlékén olvasható, aki 1854-ben halt meg. Koller Ignác leányát Degré Alajos (1820—1896) a kitűnő író vette feleségül s apósa halála után ő kérte fel írótlársát, Tóth Kálmánt a sírvers megírására.

A másik kettő költői szempontból is értékesebb, tárgyi szempontból is érdekesebb, hitelességük kétségtől megállapítható az egykorú lapok szerény tudósításai alapján. Az egyik sírverset Reviczky Szevérenek, a fiatalon, párhaj áldozataként elhalt nagyreményű frónak, a Pesti Napló belső munkatársának sírkövére írta Tóth Kálmán 1865-ben:

Mindent, mi szent volt, forrón szeretet:
Hazát, barátságot, becsületet.
Szerette mindezt túllángolva hön:
S ez egyikének áldozatja lön.

¹ E szó rosszul olvasható.

Több mint ötven esztendeig ékeskedett ez a szép sírvers Reviczky Szevérenek a sírkövén, ahol azt nekem is volt szerencsém olvasni. A háború első éveiben azonban Reviczky Szevér hamvait új sírba helyezték, s ekkor a régi sírkövet, mely nagyon megrongálódott, új kövel cserélték fel, erre még ezideig nem vették fel Tóth Kálmán imént ismertetett sírversét.

A másik érdekes sírverse, Batthyány Lajosnak, az első felelős magyar miniszterelnöknek a mauzoleumán olvasható:

Nagy küzdés volt egész élte,	Oh de oly szent volt halála:
Sokak által félre érte,	Életit meg magyarázta.

Tóth Kálmán ezt a sírverset a Batthyány-Emlékbizottság felkérésére írta, a mauzoleum építésének évében, 1872-ben.

Bizonyára írt Tóth Kálmán több sírverset is, de fellelni őket ma már csaknem lehetetlen.

KÁROSY PÁL.

A NÜRNBERGI MARGIT-LEGENDA.

Árpád-házi Boldog Margit legendájáról írt tanulmányomban megemlítem a nürnbergi német Margit-legendát is. A XV. századi kéziratot a nürnbergi városi könyvtár (Stadtbibliothek) őrzi. Címe: *Leben der heiligen Jungfrau St. Margarethen von Ungarn*. Könyvtári jelzése: Cent. VI. 53.

A középkori német Margit-legendákkal többnyire egy kötetben szokott lenni a szentéletű tösszi Domonkos-apácának, ifj. Sz. Erzsébetnek, legendája is. A nürnbergi könyvtárban is megvan az Erzsébet-legenda, de külön kéziratban. A XV. századi német kézirat címe: *Leben der Schwestern zu Töss*. Könyvtári jelzése: Cent. V, 10a. Kiegészítésül közlöm e leírást¹ említett tanulmányomhoz.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ A nürnbergi Stadtbibliothek igazgatóságának szíves értesítése 1934. XI. 17-én.

KÖNYVISMERTETÉS.

Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935.
(A Királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem története. IV. kötet.)
Budapest, a Pázmány Péter-tudományegyetem kiadása, 1935. N. 8-r. XIX+716 l.

Háromszáz évnek kellett 'eltelnie' a mai budapesti Pázmány Péter-tudományegyetemnek nagyszombati megalapítása után, hogy tudományos módszerekkel készül, teljes története megírassék. Az egész világra szóló ünnepi alkalom, a háromszázados jubileum, adta meg erre az indítékot. Az előző hét kísérlet 1727-től 1880-ig, mely az egyetem történetét meg óhajtotta írni, nagyrészt vagy befejezetlen kiadvány volt, vagy csak kézirat maradt. Szerzőnk felsorolja és jellemzi is őket előttünk fekvő művének bevezetésében. A kísérletek egyike-másika régi jeles tudósok, Kazy Ferenc, Schönwisner István, Fejér György, Pauler Tivadar nevét idézi emlékeztünkbe. Most már azonban valóban fölideje volt, hogy az egyetem saját története megírásának becsületbeli feladatát a háromszáz éves fönnállás emlékünnepe alkalmából komolyan vette és sikeresen megoldotta.

E nagy feladattal szemben az anyag óriási terjedelménél fogva az egyetem tanácsának természetesen azt a megoldást kellett választania, hogy az egyes karok történetét külön-külön monografiában írassa meg, amelyeket azután egy összefoglaló kötet lesz hivatva egységbe foglalni.

Szentpétery Imre könyve az egyetem két legrégebb fakultása egyikének, a bölcsészeti karnak történetét adja, azét a karét, mely a hittudományi karral együtt Pázmány alapítása s az egyetem működésének megindulása óta a jogi kar felállításáig az egyetemet kizárólag alkotta. Ez volt az egyetlen kar, mely fennállott az egész 300 esztendő alatt. (A teológiai kar 1790—1805-ig meg volt szüntetve.)

Ennek a nagy multnak történetét megírni nem volt könnyű és egyszerű feladat. Az első 150 esztendőre vonatkozó források igen hézagosak. A jezsuita rend feloszlata, működésének megszűnése az egyetem életére vonatkozó források nagyrésztét szétszórta, sőt megsemmisítette. A második 150 esztendő történetének feldolgozása meg azért állította nehéz feladat elé könyvünk szerzőjét, mert a más karoknál sokkal több tanszéket magában foglaló s voltaképen öncélú tudományokat művelő bölcsészeti kar életére és működésére vonatkozó iratok a XVIII. század vége óta rendkívüli mértékben megsokasodtak s a XIX. században rohamosan fölszaporodtak. Sajnos azonban, hogy nem mindig a legbecsesebbek és történeti szempontból legfon-

tosabbak maradtak fenn. Különösen nagy nehézséget okozott a rendelkezésre álló anyag feldolgozásában a bölcsészeti kar élettörténete legértékesebb és legérdekesebb részének, a kar tudománytörténeti jelentőségének, ismertetése. A nagy karon képviselt számos tudománynak egymástól messzire eltérő volta, a szakok sokfélesége, a köztük való eligazodás bonyolultsága erős próbára tette a feladattal megbízott tudós professzor szintézisének erejét, bármily kiváló történetíró is. A feladatot még megnehezítette az, hogy szerzőnk nem kívánt csupán a külső események krónikása lenni, hanem a belső fejlődés pragmatikus előadására is törekedett. Azt akarta bemutatni — s ez teljes mértékben sikerült is — mi volt a szerepe a karnak a magyar tudományosság művelésében és kifejlesztésében, mi volt a tudománytörténeti jelentősége, a szaktudományok miként állottak szoros kapcsolatban a kar belső életével és oktató működésével. Szentpétery Imre ennek az egységnek megrajzolását tekintette voltaképeni céljának és feladatának. A könyv terjedelmének bizonyos mértékű korlátai mellett ez az egységre törekvés is oka volt annak, hogy szerzőnk sok, egyébként érdekes és tanulságos részletnek előadására, pl. egyes tanszékek vagy tudományágak történetének tüzetes és részletes feldolgozására, nem terjeszkedhetett ki. Mindamellett sajátos beosztása ellenére — mely szerint az 1848 előtti és utáni anyag tárgyalásában nem egyforma szerkezeti beosztással élt, az 1848-ig terjedő két nagy korszaknak, a jezsuita kornak és a két *Ratio educationis* korának, belső egységét nem bontotta fel kisebb időszakokra, az 1848 utáni, nem egészen százszázévtizedes korszakot ellenben igen — mégis egységes áttekintést kapunk a nevezetesebb, főképen a nemzeti tudományágak fejlődéséről, s a mű minden olvasója világos képet alkothat magának az öt érdeklő tudományszak sorsáról az első és legjelentékenyebb magyar egyetemen.

Messze vezetne s szinte lehetetlen feladatot róna reánk, ha e rövid ismertetés keretében szerzőnket el akarnók kísérni egész útján s történeti adatai és fejtegetései nyomán valamennyi tudománynak magyarországi egyetemi szerepéről számot akarnánk adni. Olvasóinkat bizonyára az érdeklő első-sorban, miképen érvényesülnek a kar életében és működésében azok a tudományos törekvések, melyek egyik legnemzetibb tudományszakunknak, a magyar irodalomtörténeti tudománynak, fölvirágozására vezettek; mik a kapcsolatai e tudós karnak a magyar irodalomtörténeti tudománnyal, az irodalmi kutatással, irodalomtörténetírással; fűződik-e hozzá oly kiváló tudósok működésének emléke, kiknek tudománytörténeti jelentősége elhatározó volt e szak-tudománynak ma már tagadhatatlanul hatalmas fejlődésére; segítették-e őket törekvéseikben az egyetem különféle tudományos intézményei?

Szerzőnk könyvében megkapjuk a választ kérdéseinkre, s e válasz valóban fölemelő és megnyugtató. Nem hagy kétségben az iránt, hogy amióta a magyar irodalomtörténet — bár elég későn és lassú fejlődéssel — megszületett, nemzeti s nemzetnevelői értékének megfelelően tekintélyre tévészt, az egyetemen is mindinkább többen s mind kiválóbb elmék érdeklődését hódította meg és lelkes munkásságát foglalta le. Ha végigtekintünk azokon a tudósokon, akik a budapesti egyetem bölcsészeti karának magyar irodalomtörténeti tanszékén működtek Révai Miklóstól és Horvát Istvántól kezdve napjainkig, kétséget kizáróan megállapíthatja az utókor, hogy a már említ-

tetteken kívül Toldy Ferencben, Gyulai Pálban, Greguss Ágostban, Beöthy Zsoltban, Riedl Frigyesben, Katona Lajosban és más jeles irodalomtörténeseinkben a magyar tudománynak oly nagyjai oktatták a budapesti egyetemen a nemzet ifjúságát a magyar nemzeti lélek legtitkosabb mélységeit reveláló, a magyar nemzeti művelődés legbensőbb lényegét alkotó tudományos működés történetére, akiknek nevéhez teljes dicsőséggel fűződik e nemzeti szempontból talán legnevezetesebb tudományunk, a magyar irodalomtörténet megalapításának és fölvirágoztatásának érdeme. S épen ennek tudatában sajnáljuk, szinte a mű hiányának érezzük azt, hogy az egyetem történetének megírását intéző bizottság az élő személyek működése ismertetésének és méltatásának mellőzését határozván el, nem volt meg a lehetősége könyvünk szerzőjének a budapesti magyar irodalmi tanszék tudománytörténeti kiváló jelentőségét egészen napjainkig, az egyetem háromszázados jubiláris esztendejéig menőleg fölírni és kísérni.

E tudománytani jelentőséget figyelembe vévén, érdeklődéssel olvassuk Szentpétery könyvében azoknak a nem csekély küzdelmeknek történetét, melyek az egyetemen tudományszakunk tanszékének megalakulása körül lefolytak s a későbbi virágkornak lehangoló és bizonyos mértékig vigasztalan előzményeit alkották. E küzdelmeknek nemzeti szempontból való fontosságához képest Szentpétery műve II. részében, mely a bölcsészeti kar működését a két *Ratio educationis* korában (1773—1848) ismerteti, részletesen tárgyaló külön fejezetet szentel a magyar nyelv és irodalom ügyének a kar akkori életében, mert ez az ügy a nemzeti nyelvért folytatott több mint félszázados politikai küzdelemnek nem jelentéktelen és sok tekintetben tanulságos részlete volt. Tulajdonképpen két rokon dologról volt szó egyidejűleg: a magyar nyelvnek a tanítás nyelvéül való behozataláról és a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanszékének felállításáról meg fejlődéséről. A kettő elvileg is összefügg egymással és a bölcsészeti kar történetébe mind a kettő belekapcsolódik. Már az 1790 júniusában kezdődő országgyűlésen, s azon kívül is, egyre erősebben nyilvánult a követelés a magyar nyelvnek jogaiba iktatása iránt s ennek kifejezéséeként a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanszékének szervezése iránt, amit pályázat kiírása nélkül 1791 áprilisában Vályi Andrásnak magyar nyelvi és irodalmi egyetemi tanárrá történt kinevezése valószínűsíthet meg — a magyar nyelv és irodalom tanszéke ekkor még nem tartozott a bölcsészeti karhoz, hanem karközi volt. Szerzőnk az első ily szakprofesszor, Vályi András egyetemi működésének körülményeit ismertetve, kénytelen megállapítani, hogy irodalmi munkásságában nem szaktárgyának, hanem inkább a földrajznak művelését tartotta feladatának. Vályi tíz évi egyetemi tanársága után elhunyván, a szorosán vett irodalomtörténet igazán csak Révai Miklóssal vonult be a bölcsészeti karba 1802-ben, sajnos csak rövid időre, Révainak néhány év múlva bekövetkezett haláláig. Mert a nagy Révait, az *Antiquitates* I. kötetének szerzőjét, a *Halotti beszéd* első tudós magyarázóját, 1807-ben ismét tudománya szempontjából rendkívül gyöngye utód, a sajnos csak 1830-ban nyugdíjazott Czinke Ferenc követte. Bizonyos, hogy ezek az évek teljesen jelentéktelenül és eredménytelenül múltak el tudományszakunk történetére nézve. A nemzeti fölemelkedés éveinek első évtizedei nem teremtek meg irodalomtörténetírásunk biztos fejlődésének alapját, legalább is

az illetékes egyetemi tanszék közreműködésével nem. Czinke távozása után azonban — bár hét évi huzavonával — 1837-ben ismét oly korszak következett, mely tudományos szempontból délibábos volt ugyan, de a nemzeti lélek kifejlesztésében és erősítésében — báró Eötvös József vallomásából tudjuk — szinte korszakot alkotó egyetemünk történetében is.

Szentpétery Imre lelkes szavakkal méltatja Czinke utódának, Horvát Istvánnak, egyetemi és irodalmi működését, melynek lényegét — bár a kritika gyeplőinek elvetésével — hazájának, nemzetiségének és nyelvének szeretete alkotta. Horvát István 1846-ban bekövetkezett halálával interregnum állott be a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanszékén, melynek sokáig való elhúzódását természetesen a szabadságharc utáni szomorú politikai állapotok is okozták. Csak a Bach-rendszer bukása után, 1861-ben foglalhatta el Toldy Ferenc személyében újra olyan tudós a magyar nyelv és irodalom tanszékét, aki erre mindenképpen hivatott volt, s akinek nevéhez végre a magyar irodalomtörténet tudományának új korszaka, a felvirágozás kora fűződik.

Bár a magyar nyelvi és irodalmi tanszék ügyének nehéz kialakulása is érzékelteti a magyar nyelv érvényesülésének küzdelmes voltát, könyvünk szerzője a tanszék történetével párhuzamosan megrajzolja művében a tanítás magyar nyelvének behozatalára vonatkozó folyamatot is, amennyiben annak egyik fejezete a bölcsészeti kar történetébe kapcsolódik. Megelégedéssel olvassuk azoknak a férfias és hazafias nyilatkozatoknak tartalmát, melyeket szerzünk a bölcsészeti kar 1840/41-iki irataiból — hámozott ki, s melyek bizonyítják, hogy nemcsak a magyar nyelv és irodalom tanára, de a legkülönbözőbb szakok tudós képviselői is, Schedius Lajos, Jedlik Ányos, Reseta János, Ranolder János mennyire szívükön viselték nemzeti nyelvünk tudományos érvényesülésének ügyét. Könyvünknek ez a fejezete kitűnő összefoglalását adja a bölcsészeti kar érdemeinek a magyar nyelvért vívott küzdelmekben.

A bölcsészeti kar életében 1848-tól eltelt közel 100 esztendő történetét két szakaszban — 1848-tól 1867-ig, s onnan napjainkig — tárgyalván, szerzünk a szabadságharc korában főleg Eötvös József terveit és intézkedéseit ismerteti, majd Thun Leó gróf közoktatási kormányzatának azokat az eseményeit, melyek az egyetemre általában s a bölcsészeti karra is vonatkoznak.

Tudományszakunk szempontjából értékes anyagot az 1867 óta végbe ment nagyarányú fejlődés rajzában kapunk ismét. Ennek a korszaknak megrajzolásánál, kivált báró Eötvös József második miniszterségének és a Trefort-korszaknak, majd a Trefort halálától a világháborúig s végül a jelenkorig történt fejleményeknek elbeszélésében, Greguss Ágost, Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes, Katona Lajos tanszékeinek történetében s e jeles tudósok egyetemi és tudományos működésének összefoglalásában és jellemzésében mutatkozik szerzünk történetírói készsége.

Tudományosságunk története és értékelése szempontjából igen becsesek azok a megállapítások és ítéletek, melyekkel e szaktudomány egyetemi nagyjainak röviden, de tömören ismertetett munkásságát kíséri. Toldy Ferencről, a magyar irodalomtörténetírás atyjáról, utódjának, Gyulai Pálnak ítéletét közli, azt hogy «Toldy utolsó bajnoka volt annak a hős csapatnak, amely-

nek irodalmunk újjászületését köszönhetjük», s hogy «úgyiszlván egy egészen új hazai tudományt alapított meg, nemzeti irodalmunk történetét»; Gyulai Pálról, a mai irodalomtörténetírók idősebb nemzedékének mesteréről pedig megállapítja, hogy «mikor 1876-ban a tanszék nyilvános rendes tanára lett, benne a tanszékre a legkiválóbb magyar kritikusok, essayisták és szépirodalmi írók egyike került», s hogy «a magyar irodalomtörténet tanszékén maga is egy darab élő magyar irodalomtörténet volt». Hasonló módon kapjuk meg tömör, pregnáns mondatokban az irodalomtörténet többi jeles tanárának, Széchy Károlynak, Katona Lajosnak, Négyesy Lászlónak, Riedl Frigyesnek — az örökkévalóságba eltávozott kortársainknak — mint tudósoknak és tanároknak jellemzését, bár egyik-másik korai halála miatt alig egy-két évig működhetett tanszékén. Különösen meleg hangon szól szerzőnk Riedl Frigyesnek, a magyar ifjúság egyik legkiválóbb és legkedveltebb nevelőjének érdemeiről. Szerzőnk történeti fejtegetései során voltaképpen a mi tudományunk egyetemi történetének lapjaira tartoznak azok a részletek is, melyek Greguss Ágostnak és Beöthy Zsoltnak, az esztétika tanárainak működéséről szólnak, mert mindkettőnek munkássága szoros kapcsolatban volt irodalomtörténelmünk fejlődésével. Érdemeiket e tekintetben sohasem szabad felednünk.

Mindez, amiről vázlatos ismertetésünkben szólottunk, természetesen Szentpétery Imre hatalmas könyvének csak egyik bennünket érdeklő főtemájára, a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanítására s a tanszék tanárainak tudományos munkássága révén történt fölvirágozására vonatkozik. Az az óriási művelődés- és tudománytörténeti anyag, amely a mi témánkon kívül földolgozva van, szinte áttekinthetetlen volna, ha Szentpétery Imrének történetírói munkássága során kifejlett tudós készségei, kitűnő felosztásával és anyagesorportosításával, általában tudományos módszerével nem segítették volna őt az embarras de richesse-nek néha szinte kellemetlenné váló helyzetében. Mikor azonban az érdeklődő olvasó, kinek valóban nagy elhatározást kell föllindítania magában, hogy e 700 lapnál is többre terjedő mű elolvasására erőt merítsen, végigjutott a rendkívül gazdag történeti anyagon, megismerkedett az egyetem első tanulmányi rendszerével, a külső eseményekkel, a jezsuita vezetés idejében kifejlődött szervezettel és szokásokkal, a tanítás anyagával és módszerével, az akkori tanárok és hallgatók jellemrajzával, a bölcsészeti kar működésének mérlegével a tudomány szempontjából és szerepével a nemzetnevelésben — majd megismerkedett a bölcsészeti karnak a két *Ratio educationis* korában létrejött reformjával, a magyar nyelv szerepével a tanításban, a kar újabbkori életének s főként a tanszékeknek történetével, az akkori tanárképzés szervezetével, végül az 1848-tól napjainkig eltelt éveknek főntebb vázolt történetével: egy nagy távlatú történeti képnek művészi benyomásaival, teljes elismeréssel és avval, a megnyugvással teheti le a könyvet, hogy nagyjelentőségű történetírói feladatnak kitűnő megoldásával áll szemben, mely szerzőjének tudományos erejét és készségét nemcsak próbára tette, de fényesen igazolta is. Szentpétery Imre könyve újabb művelődéstörténeti irodalmunknak egyik legérdekesebb és legbecsesebb alkotása.

GYULAI ÁGOST.

Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből 1760—1800-ig. Összeállította 1829-ben *Krudy Ferenc* testőrhadbíró. Magyarra fordította *K. László József*. Budapest, M. Kir. Hadilevéltár, 1936. 8-r., 98 l.

Báróczy németnyelvű, naplószerű jegyzetei 1829-ben még a testőrség irattárában voltak. Esterházy Miklós herceg, a testőrök kapitánya, (aki Báróczy-nak egy évtizeden át még előljárója volt) ekkor elrendelte, hogy a naplót a testőrség története számára föl kell dolgozni. A megbízást Krudy Ferenc hadbíró kapta, s ez, úgy látszik, az annálisokat Báróczy neve alatt közzé is akarta tenni. Miért, miért nem, kézirata a testőrség irattárában maradt s avval együtt a múlt évtizedben a M. Kir. Hadilevéltárba jutott, ahonnan Markó Árpád, ennek osztályvezetője, most László József sikerült magyar fordításában és jegyzeteivel közzétette. Abból, hogy Krudy ezt az *Annalen* c. kötetkét Báróczy neve alatt akarta kiadni, azt következtethetjük, hogy maga nem sokat változtatott a jegyzeteken, inkább csak összeállította, rendezte őket. De valószínű, hogy negyven év anyagából sokat elhagyott, különösen a személyi vonatkozású, s köztük éppen a magáról Báróczyról szóló részleteket, amelyeknek az irodalomtörténet legtöbb hasznát látta volna.

A füzet ezek nélkül is némi fényt vet a bécsi testőrelétre. Sok érdekes epizódot, anekdotát őrzött meg; figyelemreméltó első bevonulásuk színes leírása (Baranyi László már ott volt köztük!), a szolgálattal és sok vezényeltetéssel való erős igénybevételük, előlépési viszonyaik, firenzei és milánói, majd pozsonyi küldetéseik ismertetése; belelátunk uralkodóink és a testőrök közvetetlen kapcsolataiba s megtudjuk, hogy több mint egy évtizeden át rendszeresen teljesítettek futárszolgálatot is, sőt utasításuk volt rá, hogy úti megfigyeléseikről szabályszerű naplót vezessenek. Ha Krudy hibája: milyen kár, hogy mindez nevek említése nélkül maradt ránk. Székely alezredes ügyét Báróczy, aki a viszonyokat legjobban ősmerte, helyes megvilágításban mutatja be és magyarázza meg. Az 1794-iki testőrlázadás okait is jól látjuk. Most derül ki, hogy magyar testőrök több ízben megmentették Mária Terézia, majd II. József életét is, s a császárnő Paksy Antalnak nagyon hálás is volt érte — magyar sors, hogy igazi jutalmát mégsem vehette.

Új az is, hogy a magyar testőröknek Mária Terézia környezetében két belső pártfogójuk is volt. Az egyik a *Jungfer Justel* — erről a szerepéről eddig semmit sem tudtunk. Báróczy árulja el, hogy általa — aki a császárnőnek gyermekkorától szolgálatában volt — a testőrök-kéréseiket közvetlenül tudták Mária Terézia elé juttatni. Érdeme volt, hogy «sohasem akart másokat megtéríteni, és az az ájtatoskodás, amely általában az öreg kisasszonyokra jellemző szokott lenni, ellenszenves volt előtte.» S ez a protestáns testőröknek fontos is volt. Báróczy beszéli — J. J. Engel vígjátékának Nagy Frigyeshez fűzött történetkéje ismétlődik itt — hogy egyszer négy szolgálattévé testőr egyikének sem volt órája. A császárnő megtudta, ezt. Három órát küldött nekik. «A negyedik — úgy lehet éppen Báróczy — nem kapott órát. Az t. i. kálvinista volt.» — A másik belső komorna nem ösmeretlen előttünk: *Grass bárónéval* Bessenyei bécsi életében találkoztunk. Most hitelesen megtudjuk róla, hogy már hajadonkorában is Mária Terézia mellett teljesített szolgálatot, s mikor férje, Grass fogarasi parancsnok, meghalt, megint ide került vissza. Minden magyar testőr bizalommal fordulhatott

hozzá kéréseivel, «már azt beszélték, hogy a magyar vonatkozású dolgok a Grass báróné hatáskörébe tartoznak.»

Ezek a — szerény véleményünk szerint csak kivonatos — aránylag gyér följegyzések egy-két adatot magáról Bárótziról is megőriztek. Oka volt rá, hogy II. József császárt nagyon szerette, s nagy tisztesség volt számára, hogy a magyar testőrség részéről véletlenül éppen ő vehetett részt II. József temetésén. Károlyi Antal, az új kapitány, éppen akkor szüntette meg a gazdasági ügyek vezetőjének addig évenként kijárt 500 forint külön illetményt, mikor Bárótzki került e tisztségbe. Mégis olyan eredményesen működött, hogy a század végén a testőrségnek közel negyedfélszázezer forint gyümölcsözően elhelyezett tőkéje volt. S Bárótzki nagy látókörét dícséri, hogy a testőrök irodalmi működésének jelentőségén túl arra is rámutat, mit jelentett az, hogy öt évenként 70 testőr idegen nyelvek elsajátításán kívül nagy műveltséggel is gazdagodva került vissza a magyar közéletbe.

Krudy kéziratának élén «rövid tájékoztatás» szól Bárótziról. («Részben a Magyar Plutarchból, 1816.») A fordítónak meg kellett volna említenie, hogy Krudy alaposan összezavarta forrásának — pontosabban: Kölesy-Melezer *Nemzeti Plutarkusának* II. r. 271. l. — mindenben helytálló adatait. (A *Plutarkus* tulajdonképpen Kazinczy Bárótzki-életrajzát vette át.) Magának Bárótzkinak munkáit is összekeveri, de ráadásul a *Himfy* szerzőjét nevezi *magyar Kolzebue*-nak s neki adja a *Stibor* szerzőségét is. Egy-két hibát a fordító jegyzeteiben is találunk: Barcsay Ábrahám (76. l.) 1761—1766. és 1790—1794. volt a gárdánál. Czirjék Mihály (67. l.) a székely huszárezredbe mint hadnagy vonult be, ott lett főhadnagy, nem százados, nem is vonult nyugalomba, hanem résztvett a francia háborúban is, és mint aktív százados halt meg. Ezek a kevésbbé jelentékeny hibák nem csökkentik a kis kötet becsét. Nagyobb kár, hogy személyi adat alig van benne; de a testőrség életéből megörökített sok eleven képpel még így is hasznos adalék az irodalomtörténet számára is.

GÁLOS REZSŐ.

Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. A M. Tud. Akadémia támogatásával. Pannonhulma, 1836. 8-r., 328 l.

Abban a körben, amelyre közművelődési reformjainak munkájában Mária Terézia leginkább támaszkodott, egyik vezető elme a nálunk gyűlölt és hazaárulónak bélyegzett Kollár Ádám volt. Csóka sok fáradsággal és lelkiismeretes meggondolással irt, mindenképen érdekes munkája sem akarja Kollárt tisztára mosni, csupán a nevelésügyben mutatja meg munkásságát és érdemeit, köztük a legkíválóbbat, hogy a *Ratio educationis* főszerzője majdnem bizonyosan Kollár Ádám volt. Minket azonban e helyütt két másik derék megállapítása érdekel. Az egyik, hogy az 1771-ben szervezett *Societas literariá*t, a bécsi *Anzeigent* kiadó magyar tudós társaságot, nem Tersztyánszky Dániel szervezte, hanem maga Kollár, akinek a folyóiratban névtelenül sok cikke is jelent meg, s Csóka véleménye szerint azért is hiúsult meg 1776-ban a vállalkozás, mert a jezsuiták, élükön Kaprinaival, nem szívesen látták a szabadkőműves exjezsuita Kollár köré csoportosulva tudósainkat. Evvel kapcsolatban az *Academia Augusta* tervezőjének személyét illetőleg is —

meggyőzően cáfolva Fináczy érvelését, hogy ez is Tersztyánszky nevéhez fűződik — visszatér Toldy álláspontjához, hogy a szerző kilétét még mindig nyílt kérdésnek kell tekinteni.

Másik, ennél is jelentősebb eredménye Bessenyeivel függ össze. Kazinczy őrizte meg számunkra azt a mendemondát (*Magyar Pantheon*, 3. l.), hogy báró „Gráczné,” Mária Terézia kedvelt udvarhölgye, ez a „rosz asszony”, többek között Bessenyeit is kiválasztotta „a maga örömeire.” Bizonyos, hogy Bessenyei általa jutott nagy befolyáshoz a császárnénál. Báró Grass Frigyesné Schwinghammer Teréz, (aki csak franciás divatból írta magát néha Grasse-nak) Kollárnak is egyik jóakarója, vagy még leánykorában, vagy 1763-ban már mint özvegyasszony került a császárné mellé, s mikor Bessenyei megösmérhette, már legalább 50 éves volt. Mint gyermekét („als wann er mein eignes Kind wäre”) szereti a nagyon tehetséges íjtűt, s mikor az Mária Teréziának ajánlotta *Agisát*, a királynő megbízásából Kollárt kéri meg Grassné, hogy mondjon a drámáról véleményt. „Es fruet Ihre Maytt., dass sich diese junge adeliche Kinder auf solche vernünftige Sachen verlegen“, s maga a báróné is gyakran megcsodálja az ő okos Bessenyeijének, aki olyan „solide” gondolkodik, „seine Einsicht und grosses Talent, und dass Er auch dieses, was ihm Gott gegeben, nicht vergräbet.” Része van benne, hogy a császárné a *Szent Tamás apostol* fordításával bízta meg Bessenyeit, megvédi kedveltjét a kancelláriánál már-már hitelt nyert vádaskodások ellen („die Kantzley hat wohl sehr unbedachtsam gehandelt in dieser Sache”) és az ő tanácsára is gondol Bessenyei arra, hogy a könyvtárhoz — épen Kollár mellé — jusson. Meg is fenyegeti Martinest, aki Van Swieten útján Bessenyei alkalmaztatása ellen dolgozik, hogy ez a törekvése nem válik majd javára: akit egyszer oltalmába vett, azt mindenben segíti és nem hagyja el. Szerette a magyarakat és Bessenyeit öntudatosan, azért támogatja, mert meggyőződése szerint a fiatal gárdista még sok dicsőséget szerez nemzetének. Csókának Grassnéról szóló adatait Bárótnak újabban napfényre került följegyzései is támogatják. (L. IK. 1937. 88. l.) De Csókától azt is megtudjuk, hogy a bárónő törekvéseit a „tót Sokrates”, Kollár is szívesen segítette. — Hogy Kollár Bessenyeit anyagilag is támogatta, annak bizonyossága, hogy 1783-ban kelt végrendelete szerint Bessenyei két év óta 1000 forinttal és kamataival tartozik neki: nyilván sok könyvének kiadásához kellett a pénz.

Csóka kutatásai az eddiginél helyesebb világításban mutatják be Bessenyei pályafutásának egyik részletét s új szempontokat is adnak a kutatáshoz. Az irodalomtörténet is hálás lehet fáradozásaiért.

KERÉKES EMIL.

Szent Mór emlékkönyv. Szerkesztette Vargha Damján. Pécs, Pécsi egyházmegye, 1936. N. 8-r. 464 l.

Kilencszáz éve annak, hogy Sz. István király a pécsi püspöki székbe emelte Mór pannonhalmi bencés apátot. Az évforduló alkalmából szép kiállítású, vaskos emlékkönyvet adott ki a pécsi egyházmegye. A komoly tudományos tanulmányokat nyújtó emlékkönyv két főrészre oszlik: I. *Szent Mór egyénisége és kultusza.* II. *Maurus a XI. század kortörténetében.*

Az I. rész Sz. Mór életét és nyilvános tiszteletét öleli föl. Kezdődik Vargha Damján tanulmányával: *Mit tudunk Maurusról?* (9—39. l.) A Sz. Mór életére vonatkozó történeti adatok összefoglalása. Belejátszik a Sz. Imre-legenda: a hét csók jelenete. Irodalmi érdekű Kűhár Flóris tanulmányában, *Szent Mór lelki világa* (41—68. l.), a pannonhalmi kolostori iskolának színes és vonzó rajza. Pompás záróköve az I. résznek Tordai Ányos szépirodalmi munkája: *Szent Mór új legendája*. (217—237. l.) Régies nyelven, a kódex-író barátok kedvesen csengő hangján írt legenda négy fejezetben. Míg a régi «törlejtő» íródeákok ragaszkodtak a hagyományhoz és a hagyományos szöveghez, a régi kódexírók vértetetébe rejtőzködő «fráter Anianus» szabadon engedi költői képzeletét s történeti események szövedékére támaszkodva költői ihletű új legendát alkot.

A II. rész tanulmányai nagyszabású kortörténeti háttérrel vázolnak. Irodalomtörténeti szempontból legjobban érdekel bennünket Vargha Damján terjedelmes tanulmánya: *Maurus a magyar irodalomban*. (363—456. l.) Az irodalomtörténet Szent Mór püspököt tartja az első magyar írónak. Életének utolsó éveiben, 1064—1070 között, írta meg kedvesen hangzó latin nyelven a két zaborhegyi bencés remetének életét: az ú. n. *Zoerard-legendát*. Vargha a legendának három kéziratát ismerteti részletesebben. Ezek. 1. a corsendonci kézirat. Ennek szövegét adták ki annak idején a hollandisták. Azután sokáig lappangott a kézirat, s homály fődte. Marczali Henrik pl. Corssendonck-féle kézitról szól; személynévnek vélte a helynevet. Vargha megállapításai: a kódexet ma a párisi Mazarin-könyvtár őrzi (jelzése: ms. 1738). A vegyes-tartalmú kéziratot Belgiumban, a corsendonci ágostonrendi kolostorban másolta Antonius van Bergen (latinosan Antonius de Bergis) szerzetes kanonok 1490-ben. A magyar szentek legendáit, közte Zoerard és Benedek életrajzát is, nyomtatott gyűjteményből, a *Lombardica historia* magyar vonatkozású függelékéből vette át. V. lépten-nyomon hangsúlyozza, hogy ez mind az ő új és eredeti megállapítása. Sajnos, elkerülte figyelmét, hogy mindezt lényegében ugyanúgy már régen megállapította Madzsar Imre (*A korssendoncki legendakézirat*, M. Könyvszemle 1924.). V. személyes vizsgálata alapján részletesebben szólhat a kódexről. — 2. Müncheni kézirat (Cim. 16,024.) Másolási éve 1411; szövege egyező a corsendonci másolattal. — 3. A váradi Lectionale. (A szegedi ferencendi kolostor kézírata.) A breviáriumban a papi zsoltosma olvasmánya gyanánt van meg a legenda. Néhány sor híján teljes szöveg. A breviáriumot 1454-ben másolta Jenei Pál (Paulus de Jenew) Imre nagyváradi kanonok és gyulai plébános számára. V. mondja: «Paulus de Jenewről mint a XV. század közepén egyházi irodalmi munkán fáradozó másolóról, eddigelé semmit sem tudtunk. Most vonul be a latinnyelvű magyar irodalomba. Új név, új irodalmi személy, akinek eddig ismeretlen irodalmi munkásságáról örömmel értesülünk.» Karácsonyi János (*Békés vármegye története*, Gyula 1896, I. k. 196. l.) már 40 évvel ezelőtt megemlékezett Jenei Pálról mint kódexmásolóról. Két hasonmást is ad a Lectionaléból. V. közli a breviáriumi lectiók teljes szövegét, párhuzamos magyar fordítással s az eredeti szöveg hasonmásával. Ilyen hasonmást a két másik kézitról is kapunk.

Kár, hogy V. nem vonta be a párhuzamba a többi breviáriumi legendát is. Madzsar szerint a legendának legrégebbi kézírata a M. Nemz. Múzeum

egyik XIV. századi breviáriumban található. Tőle várjuk a legenda új kritikai kiadását.

Szép és gondos rész V. tanulmányában a legenda költői szépségeinek méltatása. Mint legenda első a maga műfajában s egyben a legelső magyarországi szépirodalmi mű. Itt találkozunk először a népképzletnek költői vonásként való beillesztésével — pl. a sas madárnak népképzetszerű megjelenése. Nagy tárgyszeretet és szónoki lendület tükröződik a tanulmányban; a szónoki hév hozza magával a gyakori ismétlést is. A végén levő irodalmi szemle szűkre vonta köréhez képest sem teljes.

V. megismétli kedvelt föltevését a *Sz. Imre-legenda* szerzőségéről: «A mi, több érveléssel erősíthető, érvelésünk szerint: Maurus írta meg vagy legalább is jegyzeteiben a maga, esetleg mások számára megörökíthette Szent Imre herceg életét is, — gondolhatólag még 1031. és 1036. évek között.»

Irodalmi vonatkozás akad természetesen az emlékkönyv egyéb tanulmányaiban is. Erdélyi László (*Szent Mór és kora*, 253—277. l.) pl. bőségesen idéz a *Zoerard-legenda* magyar fordításából. Az ilyen gyűjteményes munkában szinte elkerülhetetlen az ismétlés és ellentmondás az egyes tanulmányok közt. A könyvet sok szép kép díszíti.

TIMÁR KÁLMÁN.

Pallas Debrecina. Dolgozatok a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének 10 éves fennállása alkalmára. Írták az intézet tagjai és tanárai. Debrecen, Bertók L. kiadása, 1936. N. 8-r. VIII. 540 l.

Pallas Debrecina — ezen a címen adtak ki 1828-ban a debreceni kollégium alumnus diákjai egy csokor latin és magyar verset, hogy ily módon fejezzék ki hálájukat és ragaszkodásukat az Alma Mater iránt. Ma, amikor magyar tudósnak lenni majdnem olyan hősi tett, mint volt százegynéhány esztendővel azelőtt magyar költőnek, éppen jól illik ez a cím ehhez a gyűjteményhez, amelyben a nagy hírű iskola tanárképző intézetének vezetői és hallgatói 23 tanulmányban tettek hitet kutatói kedvük és elhivatottságukról. A dolgozatok közül tíz irodalomtörténeti tárgyú. Már ez a számbeli arány is mutatja, hogy a kötet megjelenése irodalomtudományunk figyelemreméltó eseménye, de ugyanerről győz meg bennünket az egyes munkák tanulmányozása is.

Ember Ernő *A népszínmű útja* c. értekezésében színmű-irodalmunk népies elemeit nyomozza s ezzel — vázlatos áttekintésben — újra közreadta régibb kutatásainak eredményeit. A «pör» újrafelvételét nyilván az a logikai hiányérzet sugallta, hogy a népszínművel kapcsolatban még mindig sok a vitatható kérdés. E. E. alapos készültséggel a problémát valamennyi eddigi kutatóknál világosabban látja, s már csak egy lépés választja el a mindenképpen helyes eredménytől. De ezt a lépést csak az fogja megtenni, aki a népszínmű műfaji sajátosságaira való tekintettel kutatásai tengelyébe a színház-történeti szempontokat állítja.

Gaál Endre a magyar ifjúsági irodalom nagymesteréről, *Benedek Elek*-ről emlékezik meg. Meleg rokonérzéssel, hangulatosan, sőt találóan rajzolja meg a székely mesemondó pályáját. Ahhoz azonban, hogy munkáját arcképnek nevezhessük, mélyebb léleklátás, gazdagabb tárgyismeret, finomabb szerkesztés és művészibb toll kell.

Kónya József dolgozatának címe, *A természetszemlélet irányelvei a régi magyar irodalomban*, nem egészen szerencsés. Irányelv ugyanis tudatos állásfoglalást jelent, azt pedig K. sem állítja, hogy a középkor emberének határozott, kiforrott természetszemlélete volt. Viszont azt meggyőzően bizonyítja — részben a művészettörténeti kutatás eredményeinek felhasználásával — hogy a természetérzék már a renaissance előtti irodalomban is megtalálható. A természetlátás eleinte elvont és fogalmi, s így szimbolumokban jelentkezik; idő haladtával mind a képzőművészetben, mind a költészetben egyre jobban tért hódít a valóság megfigyelésén alapuló naturalista ábrázolás. E két végleten kívül van azután még egy harmadik forma is, a misztikus természetszemlélet. K. mindezt nyelvelméleinkből vett idézetekkel bizonyítja, de nagyon helyesen maga is megjegyzi, hogy a sajátosan magyar középkori lélek természet iránti érzékére nemigen következtethetünk belőlük, mert egész középkori irodalmunk fordítás.

Láng István *Szabó Dezső líraisága* c. dolgozata a következő. Az első pillanatra terméketlennek ígérkező téma L. mindvégig mértéket tartó, komoly fejtegetései nyomán érdekes lelki problémává mélyül. L. I. a regényíró alanyiségának okát keresi, s legalább is szellemes az a mód, ahogyan Szabó D. eszmerendszerét a tartalmatlan hazafiasság és a nyugatról beáramló anyagelvű műveltség összeütközéséből magyarázza. Újszerű a Sz. D. halál-érzetével foglalkozó szakasz, míg a befejező elemzés a prózában megnyilatkozó lírai stílus sajátosságait fejtegeti.

Stíluselemzés jegyében készült Némedi Lajos értekezése *Adalék a XVIII. sz. magyar stílustörténetéhez. (Péczei és Szilágyi Henriade-fordítása.)* Az összehasonlító nyelvstilisztia apparátusával fog tárgyához; a fordítás és az eredeti egybevetéséből, a gondolat és kifejezés viszonyából következtet a magyar nyelv, illetőleg az egykorú magyar lélek állapotára. Így kerekedik ki az aprólékos gondtal és helyes érzéssel összeválogatott filológiai adatokból egy érdekes és meggyőző művelődéstörténeti kép: úttörő fordítóink fáradságos munkája, amellyel a finom és elegáns, elvont francia munkát az akkor még vaskos, parasztosan erőteljes magyarsággal szóltattatták meg. Reméljük, hogy a szerző a jól bevált módszerrel legközelebb irodalmunk egy nagyobb fejezetét fogja megvilágítani.

Egy még készülő *Móricz Zsigmond* tanulmányból közül két részletet Olasz-Szabó Mihály. Az elsőben a Móra F.—Szabó D.—Móricz Zs. kapcsolat gondolatát veti fel, a másodikban M. gentrylátását mutatja be. Talán nem tekinti a szerző ildomtalanuságnak azt a javaslatot, hogy a végleges kidolgozásban az előbbi pontra fordítsa gondját — az irodalomtörténetet, ha már választania kell a kettő között, inkább ez érdekli.

Péterffy László *Babérlevelek* címen foglalta össze megemlékezéseit *Katona József, Kazinczy Ferenc és Herczeg Ferenc*ről. Az alkalmi felolvasások újat nem mondanak, de ügyes, eleven előadásukkal bizonyára jó szolgálatot tettek az irodalomismeret terjesztésében.

A kötet egyik tegterjedelmesebb dolgozatában Tóth Béla *Gyöngyösi István költészetét* a humanizmus, ellenreformáció és barokk szempontjából veszi vizsgálat alá. Szerinte «Gy. költészete akár műfajait, akár tárgyait, tartalmi vagy formai vonásait vesszük figyelembe, akár az író magatartásának

végso gyökeireit vagy munkásságának társadalmi alapjait és céljait vizsgáljuk, tulnyomó részben a humanizmus költői sajátosságait tünteti fel. „Ez a humanista jelleg viszi őt közel a barokknak sekélyesebb, felszíneesebb, érzékibb, de formában gazdagabb ágához, a déli román, katolikus barokkhoz” s épen a humanista-barokk szellem következtében lett Gy. összekötő híd a régi magyar irodalom és a XVIII. sz. költői iskolái között. Ezeket a tetszetős megállapításokat T. B. nagy igyekezettel, a vonatkozó elméleti irodalom egy részének szinte túlbő ismertetésével és az idézetek nagy számával igyekszik bizonyítani — munkája mégsem eléggé meggyőző. Először is eredményei túlságosan merev dedukciók. Hogy csak egyetlen egy példát említsünk:

P—M: humanista költő külsőlegesen jellemez;

Zs—M: Gy. jellemei külső körülmények szerint változnak;

S—P: tehát Gy. humanista költő.

Nem veszi észre T. B., hogy ilyen módon Jósikától napjainkig majd mindegyik regényírókat humanistának minősíthetnénk? Van azonban más módszertani hiba is. T. B. velejében Waldapfel Imre kutatásait (*Humanizmus és nemzeti irodalom, Gyöngyösi dolgozatok*) építi tovább. Míg azonban Waldapfelnél Gy. humanizmusá csak műfaji divatot, a humanista közhelyek saját céljaira való felhasználását jelenti, addig T. B. — mint az a fentebbi idézetekből is kitűnik — Gyöngyösiinek humanista írói magatartást tulajdonít. Pedig nyilvánvaló, hogy a kettő épen nem azonos egymással; gondoljunk csak a romanticizmus—romantika egészen hasonló esetére. Általában a fogalmak tisztázatlanságából eredő bizonytalanság T. B. dolgozatának legsebezhetőbb része. Szellemtörténeti módszerrel akar dolgozni, de feladatát túlságosan egyszerűen fogja fel, magát a módszert és eredményeit pedig csak másodkézből ismeri; humanista értelmezése ezért kétértelmű, a barokké viszont ezért kelletlenül egyoldalúbb. Ha T. B. ismerné az idevágó legújabb irodalmat, akkor tudná, hogy épen a szellemtörténetészek ajánlják a renaissance—humanizmus—barokk probléma megítélésében a legmesszebbmenő óvatosságot, a legelfogulatlanabb bölcséleti előképzettséget és a legalaposabb metodikai jártasságot. H. W. Eppelsheimer p. o. a Deutsche Vierteljahrsschrift XI. évf. (1933.) 4. füzetében T. B. fejtegetéseinek alapfeltevését dönti meg, amikor a különböző renaissance-felfogások ellentmondásaira rámutatva kimondja, hogy kultúrpolitika és nem szellemtörténet, ha a középkor transcendens emberével szemben — akit T. B. is lekicsinyel — az „önmagát felfedező” újkori emberben (Burckhardt) értéktöbbletet keresünk! Dagobert Frey szép könyve pedig (*Gotik und Renaissance*, 1929.) épen eléggé meggyőzően igazolja, hogy a barokk a gotika és renaissance kiegyenlítődése és egybeolvadása. Korántsem állítom, hogy az idézett tudósoknak teljesen igazuk van, mint ahogy Gy. költészetének egyes humanista elemeit sem tagadom. Csak arra szeretném a szerzőt — és vele együtt sok fiatal kutatókat — figyelmeztetni, hogy ha már lemondunk a magyar irodalom önelvű magyarázatáról és idegen rendszerek után indulunk, akkor ne elégedjünk meg kivonatos ismertetésekkel az önkényesen kikapott idézetekkel, hanem merüljünk el az eredeti módszer alapos és kritikai tanulmányozásában.

Kevésbé problémátikus — és épen ezért kevésbé eszméltető — Vetéssy Géza tanulmánya: *Attila alakja a XX. sz. magyar irodalmában*.

A szerző rövid ismertetések keretében a nagy hűn királyt szerepeltető költői alkotásokat sorakoztatja egymás mellé. Minthogy ez is egy készülő munka részlete, talán itt sem elkésett egy jó tanács. Az effajta egybeállításoknak csak akkor van igazi tudományos értékük, ha az azonos tárgy különböző feldolgozásait nemcsak bemutatjuk, hanem az eltérések okát is kutatjuk s belőlük további eszme-, stílus- és ízléstörténeti tanulságokat vonunk le.

A kötet utolsó dolgozatát a szerényen háttérbe húzódo szerkesztőnek, Zsigmond Ferenecnek tollából olvashatjuk *Dugonics stílusa* címen. Mintha csak az *Etelka* írójának zamatos magyarsága ihlette volna meg a tudós szerzőt, olyan élvezetes és fordulatos előadásban fejt ki, hogy a szinonimákban való tobzódás, az erőltetett szójátékok, a közmondások és példabeszédek mértéktelen alkalmazása, a tájszólás használata és a túlbuzgó purizmus Dugonics tudálékosságára, patriotizmusára, főképp pedig fogyatékos ízlésére vezethető vissza. Ebben a tekintetben a nyersen realizisztikus Dugonics az érzelmesen idealista Kazinczy tökéletes ellentéte. «Kazinczy főcélja a stílszerűség, Dugonicsé a magyarság. Amaz a stílszerűség nevében gyakran vét a magyarosság ellen, Dugonics a magyarosság nevében minduntalan vét a stílszerűség ellen.»

A rendelkezésre álló hely nem engedi meg a további részletezést. De már talán az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a debreceni ref. tanárképző intézet irodalomtörténészei derék munkát végeztek. Természetes, hogy az értekezések nem egyformán, sikerültek; érdekesebb témájú, érettebb, sőt művészibb kidolgozásúak mellett akad igénytelenebb, tapogatózóbb és színtelenebb is. De ki kell emelnünk valamennyi szerzőnek megbízható készült-ségét, nyugodt tárgyilagosságát, komoly hangját. S mindegyik dolgozatban ott érezzük a tudományos kutatás lelkét: a módszert — még azokban is, amelyeknél éppen e tekintetben fejtettük ki a magunk álláspontját. A *Pallas Debrecina* az ő sokféle, helyeslésre, gondolkodásra és kritikára készlető elméleti felfogásával, tisztázásra váró módszertani problémáival nemcsak irodalomtudományunk mai állapotának érdekes keresztmetszete, hanem termékeny kiindulópontja lehet a további kutatásoknak. Ez jogosít fel arra a reményre, hogy a modern *Pallas Debrecina* mélyebb nyomot fog hagyni szellemi életünkben, mint száz éves elődje.

SOLT ANDOR.

József Huszti: Orazio nella letteratura ungherese. Roma, Istituto di Studi Romani, 1936. 8 r. 17 l.

Huszti József tanulmánya eredetileg abban a kötetben jelent meg, amellyel az olasz tudomány Horatius születésének 2000 éves fordulóját ünnepelte (*Orazio nella letteratura mondiale*), külön tanulmányokban megrajzoltatva szerzőikkel a római költő szellemének életét az egyes európai irodalmakban. Huszti dolgozatának tehát bele kellett illeszkedni a megadott keretbe, s hozzá kellett simulni a kötet céljához: a külföldi, elsősorban az olasz tudomány számára adott képet Horatius életsorsáról a magyar szellemvilágban. Főadatát kitűnően oldotta meg: a magyar tudomány megállapításaiból kiválogatta azokat a mozzanatokat, amelyek legbeszédesebben iga-

zolják Horatius nagy hatását a magyar irodalomra és műveltségre, s ezeket világosan, meggyőzően tárta a nagyvilág tudományossága elé. A legyőzendő, de legyőzött nehézséget az okozta, hogy azokat a magyar neveket, amelyekhez az idegen olvasó nem fűzhet semmiféle képzetet, azokat a magyar irodalmi tényeket és műveltségi állapotokat, amelyeket az nem tud belekapcsolni a maga lelki világába, tartalommal, jelentéssel kellett megtöltenie. Sikerének kulcsa az volt, hogy szerencsés kézzel — vagy hogy eljárásának tudatosságát kiemeljük: tudományos érzékkel — egyfelől beleállította félezer év magyar szellemvilágát az európai fejlődésbe, másfelől, hogy a római költő magyarországi hatását visszavezette a magyar műveltségnek latin elemeire. Az egyes konkrét jelenségek mögé megrajzolta így azt a szellemi miliőt, amelyből kihajtottak, s ezáltal dolgozatát egyrészt elmélyítette, másrészt szerves egésszé forrasztotta az alapjában szertehulló, sőt helyenként heterogén anyagot.

Részletekkel bibelődni nem volna értelme, ezért csak azt az egyet említem, hogy érdemes lett volna a tanulmányban utalni arra is, hogy nincs külföldi író, még Shakespeare sem, akinek annyi szólama élne szállóigeként magyar ajkon, mint Horatius. Ez a tény mindennél jobban bizonyítja, mennyire behatolt a magyar lelkiségbe Horatius.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Szabó Richárd: Kozma Andor költészete. Budapest, szerző k., 1936. S-r. 89 l.

Endrődi Sándor költői arcképe (1926) és Vargha Gyula irodalmi kapcsolatainak (1934) kimutatása után a fin de siècle harmadik költőjének, Kozma Andornak költészetét tette Szabó Richárd tanulmányában vizsgálódás tárgyává. Ennek a költői „kör”-nek témaanyagát elemzi az egyes költők munkásságából és állítja össze érdekes példákkal illusztrálva fejlődésük mozzanatait. Tulajdonképpen egyik tanulmány a másik folytatása, sorra véve e korszak legjelentősebb képviselőit; kár, hogy ugyanezzel a módszerrel nem vizsgálta még meg Reviczky, Ábrányi Emil, Dömötör János stb. költészetét. Ez a tárgyi összetartozás egyik érdekessége Kozmáról szóló dolgozatának is. Végigvezet a költő egész pályáján a verskötetek sorrendjének kronológiáját tartva meg. Ebben a már eleve meghatározott keretben oldja föl azokat a problémákat, melyek Kozma költészetében találhatók. Könyve három fejezete a költői kifejező eszközök fejlődésével, a költő és a kor viszonyának harmonikusságával, végül Kozma epikus eredetű alkotásaival foglalkozik. Részletesen tárgyalja költészetének reális eredetét s találón a *lírai realizmussal* jelöli meg azt. Természetesen kimutatja azokat az irodalmi hatásokat is, melyek Kozma költészetét különösen Arany ódáinak hangutánzásához kapcsolják. Ennek a műfaji egyezésnek szellemes és ügyes összetevése munkájának egyik legsikerültebb részlete. Viszont Béranger hatásának elemzését, különösen Kozma költészetének formai felénél, a pusztá tényfelvetés mellett szívesen vettük volna részletesebben — egyik helyen p. o. (9. l.) a költő fiatalkori verseinek trópusairól megállapítja, hogy «egy régi költői irány gyakran felhasznált képei és kifejezései ezek,» de nem magyarázza meg,

milyen irányt ért ezen — az idézetekből az almanach-lírára épűgy lehet következtetni, mint a Petőfi-epigonokra.

Kozma igazi formája az életkép, mégpedig — s ez Szabó Richárd finom megfigyelése — értékeset akkor ad, ha a köznapí élet egyszerű, jelentéktelennek látszó eseményeit dolgozza fel; a balladaszerűekből épen a drámaiság hiányzik, s ezért inkább csak «bűntűgyi történet» hatását keltik. Ennek magyarázatát igen egyszerűen, a költő egyéniségéből, fejtí meg: egyéniségének «inkább megfelel a széles, nyíltan kifejtő előadásmód, mint a hézagos ballada.» Kozmának épen ebből folyó formái sajátosságosságra is rámutat: bravuros technikai tudására, amely egyúttal beleérzéssel is párosult, s amellyel minden költői stílust el tudott sajátítani és alkalomadtán utánózni. Egyforma könnyedséggel alkotott Csokonainak *A reményhez* című verse módorában, vagy a *Divina Commedia* tercínáiban. Valóban «megérzik az illető költő stílusa, kifejezése, nyelve és ritmusa a Vörösmartýról, Aranyról. Gyulairól, Lévayról, Zempléni Árpádról írt versekben is.» Ez a páratlan alkalmazkodó, átvevő és utánzó készség azonban Kozmánál sohasem vált merev formalizmussá, mert mindenkor egyénivé és eredetivé is tudta verseit alakítani.

Szabó Richárd Kozma Andorról szóló fejlődésrajza találó és igazi képét adja egy érdekes és rokonszenves költőí egyéniségnek és jó magyar embernek.

KOZOCSA SÁNDOR.

Benedek Marcell: Irodalom-esztétika. Budapest, Franklin, 1936. 8-r. 174 l.

Azok az irodalomelvi és poétikai kérdések, melyeket régen a poétikában, ma az irodalomesztétika keretében szoktak tárgyalni, Benedek Marcell tollából lényegében egyszer már napvilágot láttak *Bevezetés az olvasás művészetébe* c. munkájában. Most más feldolgozásban ugyanazt az anyagot kapjuk *Irodalom-esztétikájában*; természetesen illusztráló anyagként felhasználta napjaink szépirodalmát is. Feladatkitűző bevezetése után az irodalmi kifejezés eszközéről, a nyelvről, majd a kifejezés fenntartójáról, a szerkezetről szól. Ezután veszi sorra a poétikák hagyományos anyagát képező hármasságot: a lírát, epikát és a drámát.

Ennek a felépítésnek természetes veszedelme, hogy az általa is hangsúlyozott és szükségesnek tartott filozófiai alaptól menthetlenül elszakad. Miután megokolja, hogy az irodalomesztétikának a filozófiai rendszer egészéből kell kisarjadtia — rálép a hagyományos poétika rendszerező útjára és a filozófiai szemlélet egységéből semmi sem valósul meg.

Irodalomesztétikája így is hasznos olvasmány a közönség számára. Műveltsége és irodalomszeretete egyaránt arra képesítik, hogy hasznos tanácsokkal és magyarázatokkal szolgáljon poétikai és elvi kérdésekben. Sok elnagyolt része mellett a szakember figyelmét is leköti néhány fejtegetése; például a nyelvi fantázia fontosságának kiemelése és világos tárgyalása érdekes és sikerült. Erdemes lenne külön tanulmány tárgyává tennie.

HARASZTHY GYULA.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1936-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

- A Baumgarten-díj.** *Mélinusz József.* Korunk. 173—174. l.
(l. b.) *Ujra a Baumgarten-díj.* Koszoru. 162—164. l.
Délvidék. *Tamás Lajos.* A jugoszláviai magyar költészet. M. Minerva. 112—114. l.
Erdély. (B. A.) A kolozsvári Magyar Színház. Láthatár. 372—373. l.
Balogh Edgár. Erdélyi népi színjátszók. Korunk. 235—237. l.
Berde Mária, R. A mi hőskorunk. Láthatár. 306—360. l.
Dezső Kázmér. Az erdélyi Pásztortűz Arany János városában. Láthatár. 32—34. l.
Hofbauer László. Az erdélyi akadémiai mozgalmak története a legrégebb időktől az impériumváltózig. A történeti Erdély. 701—720. l. — *Ism. Dömötör Sándor.* Fáklya. 3. sz. — *Magyarság.* 196. sz.
I. A. Színházunk mérlege. Pásztortűz. 305—306. l.
Jancsó Elemér. Az erdélyi magyar líra tizenöt éve. Kolozsvár. 128 l. — *Ism. Kemény Katalin.* M. Írás. 1. sz. — *Literatura.* 320. l.
U. az. Erdélyi élet — erdélyi irodalom. Független Ujs. ápr. 5. sz.
Kászoni Szabó Péter. Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a magyar tudomány. Országút. 1. sz.
Kibédi Sándor. Reflexiók egy, az erdélyi magyar irodalomról szóló román cikkhez. Erd. Szemle. 1. sz.
Kozocsa Sándor. Erdély irodalomtörténete. A történeti Erdély. 645—692.; 727—730. l. — *Önállóan is:* 54 l. — *Ism. Clauser Mihály.* Kat. Szemle. 270. l. — *Gergely Pál.* Erd. Múz. 102. l. — *Dömötör Sándor.* Fáklya. 3. sz. — *Pintér Jenő.* Irod. tört. 94—95. l. — *ss. Irod. tört.* 225—226. l. — *Mihály László.* Napk. 334—335. l. — *Nagy Sándor.* Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 70. k. 136. l. — *Kenyeres Imre.* Diárium. 182. l. — *Josef Turóczy-Trostler.* Pester Lloyd. 204. reggeli sz. — (Rb.) P. Napló. 187. sz. — *Magyarság.* 196. sz. — *M. L. Nemzeti Ujs.* 119. sz.
László Dezső. Az erdélyi magyar sors az irodalom tükrében. Prot. Szemle. 53—58. l.
Lóránt László. Erdélyiek vezetnek a magyar szépprózában. Erd. Szemle. 3. sz.
Molter Károly. Az erdélyi népszínpad eddigi eredményei és jövő feladatai. M. Hírl. 33. sz.
Monoki István. Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar idoszaki sajtótermékek címjegyzéke. Erd. Múz. 315—345. l.
Nagy László, S. Az erdélyi irodalom születése. — *Ism. (m. e.) Erd. Szemle.* 1. sz.
Pintér Jenő. Az erdélyi magyar irodalomról. Erd. Szemle 3. sz.
Rass Károly. A mi regényirodalmunk. Erdélyi Múzeum. 245—273. l.

- U. az.* Irodalmi társaságaink. Pásztortűz. 371. l.
- Rózsa Albert.* Az erdélyi magyar könyvtermelés 1919—1934-ig. Lát-határ. 22—25. l.
- Szentimrei Jenő.* Erdélyi ösbemutatók. Nyugat. II. 466—468. l.
- Tavaszy Sándor.* A transzilván magyar írói sors. Pásztortűz. 235—236. l.
- Thurzó Gábor.* A második erdélyi nemzedék költői. Fáklya. 7—8. sz. és Hítel. 62—64. l.
- Valentiny Antal.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. Kolozsvár, 20 l. — *Ism. (y.) Ung. Jahrb.* 83. l.
- Valentiny Antal.* Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év. Erd. Múzeum. 299—314. l.
- Varjas R. Béla.* Erdély és irodalmunk nemzeti egysége. — *Ism. Vita Zsigmond.* Pásztortűz. 54. l.
- Vita Zsigmond.* A transzilván irodalom útkeresései. Pásztortűz. 367—368. l.
- A Helikon tizenegyedik találkozója.* Erd. Helikon. 555—557. l.
- Erdély magyar könyvtermelése.* Magyarság 217. sz.
- Felvidék. Egri Viktor.* A szlovenszkói magyar irodalom legutóbbi esztendeje. Lát-határ. 796—806. l.
- (KK.) Új folyóirat Szlovénzkón.* Korunk. 237—238. l.
- Kovács Endre.* A szlovenszkói magyar irodalom sorsa. M. Írás. 7. sz.
- Marton György, Oroszi.* Magyar irodalom Szlovénzkón. Országút. 3. sz.
- Mezei Gábor.* Szlovenszkói írók Budapesten. Lát-határ. 165—169. l. és M. Minerva. 164—167. l.
- Rády Elemér.* A szlovenszkói írók szót kérnek. Ujkor. 208. l.
- U. az.* Szlovenszkó magyar fiataljai. Lát-határ. 38—40. l.
- U. az.* Szlovenszkói magyar könyvek. Kat. Szemle. 527—528. l.
- Rónay György.* Szlovenszkói írók. M. Kultúra. I. 184—185. l.
- Sándor Dezső.* A szlovenszkói magyar színház 1935-ben. M. Írás. 1. sz.
- Sándor László.* Irodalmi termelés és könyvnap Szlovénzkón. Korunk. 756—758. l.
- Semetkay József.* Felvidéki írók. Diárium. 114—115. l.
- Szalatnai Rezső.* Magyar színház Pozsonyban 1936-ban. M. Írás. 7. sz.
- Sziklay László.* Szlovenszkói magyar elbeszélők. Szabolcsi Szemle. 123—124. l.
- Szombathy Viktor.* Szlovenszkói magyar színpéztet. M. Írás. 3. sz.
- Tamás Lajos.* A szlovenszkói színek irodalmunkban. Lát-határ. 93—95. l.
- U. az.* Irodalmi levél Szlovénzkóból. Lát-határ. 320—322. l.
- Vajlok Sándor.* Szlovenszkói magyar könyvek. Új Élet. 419. l.
- Szlovenszkói magyar elbeszélők.* VIII., 264 l. — *Ism. Csuka Zoltán.* Lát-határ. 102—104. l. — *Marék Antal.* M. Írás. 5. sz. — *Járosi Andor.* Pásztortűz. 157—158. l. — *Rády Elemér.* Kat. Szemle. 528. l. — *Josef Turóczi-Trostler.* P. Lloyd. 32. esti sz.
- Szlovenszkói magyar írók antológiája.* 1. köt. Nyitra. 232 l. — *Ism. Szalatnai Rezső.* M. Írás. 9. sz. — *Marék Antal.* M. Írás. 8. sz. — *Antal Sándor.* M. Figyelő. 104—105. l.
- Horatius. Madzsar Imre.* Horatius hazánkban. EPhK. 183. l.
- Fejtő Ferenc.* Az arany középszer. (Adalékok Horatius magyarországi hatásához.) Szép Szó. 1. k. 135—144. l.
- Vid Vidor.* A kétezeréves Horatius hatása a magyar irodalomra. (A bpesti IV. ker. leánygimn. Ért.) 5—29. l. Önállóan is. — *Ism. Nagy Sándor.* Irod-tört. 164. l.
- Zolnay Dezső.* Horatius a magyar irodalomban. Szentési áll. reál-gimn. Ért. 1935/36. 3—78. l.
- Katolikus Szemle. Fruchtl Ede.* Az ötvenéves Katolikus Szemle. Nemzeti Ujs. 4. sz. — *Mihályfi Akos.* Kat. Szemle. 11—14. l. — *Tóth László.* Kat. Szemle. 14—37. l. — *Török Pál.* Prot. Szemle. 77. l. — *Turi Béla.* Kat. Szemle. 1—2. l.
- Kisfaludy-Társaság. Berzeviczy Albert.* A Kisfaludy-Társaság Egerben. A Kisfaludy-Társ. Évi. Új folyam. 49. k. 267—270. l.

- U. az.* A százéves Kisfaludy-Társaság vezetői. A Kisfaludy-Társ. Évl. Uj folyam. 59. k. 132—136. l. és Bp. Szemle 240. k. 257—262. l.
- U. az.* Negyven esztendő. A Kisfaludy-Társ. Évl. Uj folyam. 59. k. 7—14. l.
- Csengery János.* A Kisfaludy-Társaság és az ókori klasszikusok. A százéves Kisfaludy-Társaság. 301—307. l.
- Dóczy Jenő.* A Kisfaludy-Társaság hivatása. Uj Magyarország. 63. sz.
- Kéký Lajos.* A Kisfaludy-Társaság ereiklyéi. Tükör. 87—89. l.
- U. az.* A Kisfaludy-Társaság története. (1836—1936.) A százéves Kisfaludy-Társaság. 9—264. l.
- k. m.* A magyar irodalom száz esztendeje a százéves Kisfaludy-Társaság emlékalbumában. Nemzeti Ujs. 45. sz.
- Kozoca Sándor.* A Kisfaludy-Társaság esztétikája. Esztétikai Szemle. 38—40. l.
- Ladányi Lóránt.* Emlék a százéves Kisfaludy-Társaság életéből. Ujs. 22. sz.
- Oláh György.* Kisfaludyék — száz év után. Uj Magyarország. 40. sz.
- Pintér Jenő.* Elfeledett Kisfaludyesták. A százéves Kisfaludy-Társaság. 430—433. l.
- R—r.* A Kisfaludy-Társaság ünnepe. Napk. 188. l.
- Supka Géza.* Emlékezés a Kisfaludy-Társaság kezdeteire. Literatura. 286—293. l.
- A Kisfaludy-Társaság jutalmazottjai.* A Kisfaludy-Társ. Évl. Uj folyam. 59. k. 335—340. l.
- A Kisfaludy-Társaság száz éve.** *Császár Károly.* Páosztortűz. 203. l. — *Galamb Sándor.* Magyarország. 39. sz. — (*k.*) Uj Szivárvány. 130—131. l. — *Kozoca Sándor.* Kat. Szemle. 200—201. l. — *Márai Sándor.* Ujs. 39. sz. — *M. I.* Bp. Hirl. 57. sz. — *Nógrádi Béla.* M. Hirl. 21. sz. — *Sebestyén, Karl.* P. Lloyd. 39. reggeli sz. — *Szélpál Árpád.* Népszava. 39. sz. — (*—t.*) P. Napló. 39. sz. — *Voinovich Géza.* Uj Idők. I. 200—201. l. — Erd. Múz. 95—96. l.
- A százéves Kisfaludy-Társaság (1836—1936.) Szerk. és a Társaság történetét írta: Kéký Lajos.* 512 l. — *Ism. Fábán István.* Napk. 263—264. l. — *V. M.* Irodört. 101—103. l. — Tükör. 224. l. — Tolnai Vilmos. Bp. Szemle. 241. k. 115—119. l. — *Zlinszky Aladár.* IK. 371—373. l. — *Erdősi Károly.* Élet. 10. sz. — *Fiatall Magyarország.* 94—95. l. — *n. P. Lloyd.* 50. esti sz. — *P. Hirl.* 81. sz.
- Könyvnap. Erdőbényei Ede.** Bp. Hirl. 130. sz.
- Zsadányi Mária.* Iróhét—könyvhét. M. Minerva. 161. l. — Tükör. 466. l.
- Színház és színészet.** *Balásházy Péter.* Színházak kapunyításához. M. Kultúra. II. 233—234. l.
- Bálint László.* Dráma minden komforttal. Művészet. 40—41. l.
- U. az.* Színház, üzlet, irodalom. Művészet. 65—66. l.
- Császár Edit.* M. Színház és közönség a XIX. század derekán. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet V. Évkönyve. 279—293. l. (1935.)
- Diósszeghy Sámuel.* Híres színházi botrányok. M. Hirl. 54. sz.
- Gáldi László.* Katolikus színjátszás felé. Élet. 17. sz.
- Hevesi Sándor.* Színház vagy üzlet. Uj Idők. II. 725—728. l.
- U. az.* Hat év magyar színművészete. (1927—1932.) A Kisfaludy-Társ. Évl. Uj folyam. 59. k. 301—317. l.
- H. F.* Vidéki színházak. Színpad. 82. l.
- H. V. S.* Színház. Színpad. 84—87. l.
- Kárpáti Aurél.* A színpad szélére. P. Napló. 295. sz.
- Kárpáti Aurél és Németh Antal.* Színház és üzlet. Színpad. 1—8.; 159—168. l.
- Lestván Sándor.* 150 éves a Várszínház. Ujs. 45. sz.
- Márkus László.* A színházi rendező 1936-ban. Literatura. 312—315. l.
- Muhoray Elemér.* A budapesti színházak kapunyítása. M. Irás. 8. sz.
- U. az.* A színház védelmében. M. Irás. 5. sz.
- U. az.* Magyar színjátszó forma. M. Irás. 4. sz.

- U. az. Eredeti bemutató Szegeden. M. Irás. 5. sz.
Possonyi László. Színházi körséta — elemi osztályzattal. Ujkor. 18. sz.
Pukánszky Kádár Jolán. Budai színészet. Színpad. 42—51. l.
Pünkösti Andor. Színház és tradíció. Ujs. 80. sz.
Rácz Pál. A magyar színügy válsága. M. Irás. 1. sz.
Radványi Kálmán. Vita egy asszonnyal a színházról. Élet. 8. sz.
Rédey Tivadar. A színházi kritikus lelkiismerete. A Kisfaludy-Társ.
 Évl. Uj folyam. 59. k. 240—247. l.
S. A. Színházi tükör. Tükör. 454—455. l.
S. A. Siker a színpadon. Tükör. 52—53. l.
Sebestyén, Karl. Die Szegeder Festwochen. P. Lloyd. 175. reggeli sz.
Schöpflin Aladár. Színházi tükör. Tükör. 294—296.; 371—373. l.
Staud Géza. A diszlet dramaturgiája. Színpad. 241—246. l.
 U. az. Az írótlól a színpadig. Élet. 46. sz.
 U. az. Magyar színházi bibliográfia. Színpad. 107—120., 311—324. l.
Szántó György. Könyv és színpad. Pásztortűz. 488—490. l.
Szentimrei Jenő. A szegedi szabadtéri játékok. Pásztortűz. 331—333. l.
Waldapfel József. Egy kis palotaforradalom a nemzeti napszámokai
 közt. Színpad. 196—200. l.
Zádor Anna. A kismartoni színház. Színpad. 60—64. l.
 U. az. Az eszterházi színház. Színpad. 247—253. l.
 A drámai színház válsága. Kat. Szemle. 95—96. l.
Nemzeti Színház. Bisztray Gyula. Nemzeti színházi esték. M. Szemle. 26. k.
 332—340. l.
Boldizsár Tibor. A Nemzeti Színház előadása Bécsben. Uj Magyarság.
 206. sz.
Bory István. A Nemzeti Színház 1861-ben. Színpad. 137—141. l.
Lenkei Henrik. Nemzeti Színházunk bölcsőjénél. Ujs. 119. sz.
Németh Antal. A Nemzeti Színház 1936—37. évi programja. Esztétikai
 Szemle. 59—71. l.
 U. az. A Nemzeti Színház jubileuma. P. Hirl. 87. sz.
Rédey Tivadar. A Nemzeti Színház első jubileuma 1862-ben. Tükör
 452—454. l.
Teőke Béla. A Magyar Nemzeti Színház hivatása. A Cél. 28—32. l.
Vajthó László. A Nemzeti Színház feladatai. Prot. Szemle. 145—149. l.
Vígszínház. Faludi Gábor. A Vígszínház születése, fénykora és eladása.
 Ujs. 108. sz.
Góth Sándor. A 40-esztendő Vígszínház régi szénpajzairól. M. Hirl. 85. sz.
Hunyady Sándor. A Vígszínház 40 éve. — Ism. — y — Színpad. 220. l.
Relle Pál. A negyvenéves Vígszínház. M. Hirl. 102. sz.
Valér Sándor Pál. A negyvenéves Vígszínház. Ujs. 51. sz.
 A hálátlan Vígszínház. Uj Magyarság. 114. sz.
1935/36-os színházi évad. Pünkösti Andor. Ujs. 138. sz. — *Schöpflin*
Aladár. Nyugat. II. 13—16. l. — *Sebestyén, Karl*. P. Lloyd. 135. reggeli sz.
 — *Possonyi László*. Ujkor. 249. l. — (ks.) Öserő. 7. sz.
Nemzeti Színház, 1935/36-os évad. Bisztray Gyula. M. Szemle. 27. k.
 249—261. l. — (f. g.) M. Hirl. 143. sz. — *Galamb Sándor*. Magyarság.
 142. sz. — *Kállay Miklós*. M. Kultúra. II. 41—42. l. — *Kárpáti Aurél*.
 P. Napló. 135. sz. — *Kolozsvári G. Emil*. Esztétikai Szemle. 152—157. l.
 — *K. S. Fáklya* 7—8. sz. — (Rm.) Népszava. 141. szám. — *Valkó László*.
 Pásztortűz. 509—510. l.
-
- Ágoston Julián*. A századforduló magyar költészete. Vigilia. 1. k.
 76—82. l.
Alszegehy Zsolt. A tizenhetedik század magyar irodalomtörténete. (1935.)
 292 l. — Ism. Brisits Frigyes. Kat. Szemle. 111—113. l. — *Thurzó Gábor*.
 Napk. 115—117. l. — *Pintér Jenő*. Irodört. 159—160. l. — *Turóczi-Trostler*
József. IK. 111—113. l. — *Berényi László*. Élet. 8. sz. — *Eckhardt Sándor*.
 EPHK. 394—395. l. — *Kerecsényi Dezső*. Prot. Szemle. 85—88. l. — *Karsai*

Géza. M. Kultúra. I. 155—156. l. — Rónay György. Ujkor. 99—100. l. — Magyarság. 45. sz.

U. az. A XVIII. század. Vasárnap. 9—10. l.

U. az. Egy barokk iskoladráma kora. Színpad. 76. l.

(*ass.*) Apollo — folyóirat. Ujkor. 230. l.

Babits Mihály. Az európai irodalom története. II. k. 352 l. — *Ism.* r. r. Bp. Szemle. 241. k. 119—124. l. — A kettőt együtt *ism.* Tükör. 618—619. l. — Stern Lázár. Kalangya. 498—504. l. — I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 640—642. l. — Illés Endre. Bp. Hirl. 125. sz. — Bálint György. P. Napló.

114. sz. — Hevesi András. Nyugat. I. 459—462. l.

U. az. Gotik in der Literatur. P. Lloyd. 295. reggeli sz.

Bada Gyula. Uti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfiig. 45

l. — *Ism.* Haraszthy Gyula. JK. 242. l.

Bajza József. Még egyszer «Bankó leánya.» Irodrtört. 82—85. l.

Bakos József. Martialis a magyar irodalomban. Debrecen 80 l. — *Ism.* (O. N.) Ung. Jahrb. 91. l.

Bálint László. A magyar regény új útjai. Művészet. 11—14. l.

Balogh Barna. Modern Magyar Lyrics — *Ism.* Barra Erzsébet. Uj Magazin. 4. sz.

Balogh Edgár. Halálfélelem a magyar lírában. Korunk. 187—192. l.

Bánáti Oszkár. Az Aufklärung sorsa Magyarországon. Literatura. 109—111. l.

Bánhegyi Jób. A magyar nőirók. Pannonh. Szemle. 24—40. l.

Baránszky-Jób László. Bevezetés az esztétikába. 111 l. — *Ism.* Kozocsa Sándor. Irodrtört. 99. l. — Dénes Tibor. Kat. Szemle 209. l. — Vajthó László. Napk. 121—122. l. — Mátrai László. Prot. Szemle. 518—519. l. — Rubinyi Mózes. P. Napló. 147. sz.

Bárdos Artúr. Uralkodók és komédiások. — *Ism.* Rédey Tivadar. Nyugat. I. 387—389. l. — U. az. Színpad. 218—219. l. — P. Lloyd. 79. esti sz. — K. A. P. Napló. 90. sz. — K. L. Bp. Hirl. 119. sz.

Bárdosi Németh János. A dunántúli irodalom útja. Uj Élet. 349—352. l. — U. az. Irodalom, decentralizáció és kisebbségi irodalom. Láthatár. 284—293. l.

Bartha Dénes. A XVIII. század magyar dallamai. 303 l. — *Ism.* Kecsenyi Dezső. JK. 117—118. l. — Keszi Imre. Válasz. 59—61. l. — G. P. Múzeum. 211—212. l. — Joó Tibor. Századok. 106—107. l. — Erdős Jenő. Szép Szó. 3. k. 187. l. — —s. Társadalomtudomány. 120—122. l.

Bartha József. Irodalmunk válsága. M. Művelődés. 1—3. sz.

Benedek Marcell. A tragikum tragédiája. Színpad. 8—18. l.

U. az. Irodalomesztétika. 174 l. — *Ism.* Baránszky-Jób László. Esztétikai Szemle. 102. l. — Tükör. 390. l. — Dénes Tibor. Napk. 404. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 2. k. 400—401. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 545—547. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 101. esti sz. — Rubinyi Mózes. P. Napló. 147. sz. — (k. i.) M. Hirl. 96. sz. — (—ley) Bp. Hirl. 141. sz. — K. N. Ujs. 164. sz. — P. Hirl. 249. sz.

Benkő András. Uj Magyar Élet. (Antológia.) Cegléd. 80 l.

Benkő László. Adalékok a halott völegény balladatipus történetéhez. Ethn. 26—33. l.

Berend Klára. Az ifjúság irodalmi érdeklődése. Szeged. 54 l.

Berkó István, vitéz. Katonánóták történelmi háttére. M. Katonai Szemle. 3. sz.

Berzeviczy Albert. Irodalmunk s a nemzeti élet válságai. A Kisfaludy Társ. Évl. Uj folyam. 59. k. 265—267. l.

Bikácsi László. Egy korszak irodalmi élete. (1861—1867.) 60 l. — *Ism.* Tolnai Gábor. Prot. Szemle. 301. l.

Birkás Géza. Mistral en Hongrie. Paris. 32 l. — *Ism.* Kalmár Anatolia. Irodrtört. 98—99. l. — Karsai Géza. M. Kultúra. 382. l.

Bisztray Gyula. Budavár visszavételének irodalmi emlékei. Napk. 729—737. l.

- U. az. Könyvtár és közönség. Diárium. 97—101. l.
- Bodor Aladár. Katolikus költészet — protestáns költő szemével nézve Korunk Szava. 493—494. l.
- Boronkay Antal. Az osztrák és a magyar történeti ballada. 106 l. — Ism. Alszeghy Zolt. EPhK. 397. l. — P. Lloyd. 215. reggeli sz.
- U. az. Népszínmű a filmen. Színpad. 271—273. l.
- Brájjer Lajos. Ungarische Lyrik. 1914—1936. — Ism. ja. P. Napló. 256. sz.
- Brisits Frigyes. Új módszer és szemlélet a magyar irodalomtörténetben. Kat. Szemle. 111—113. l.
- Brophy John. Angol író a magyar irodalomról. Literatura. 342—344. l.
- (Cav.) Újabb magyar regények Olaszországban. P. Hirl. 11. sz.
- Csapláros István. Théophile Gautier és a magyarok. 46 l. — Ism. Szent-Királyi Margit. EPhK. 217—218. l.
- Császár Elemér és Havas István. A Petőfi-társaság hatvan éve a magyar irodalom szolgálatában. — Ism. Koszoru. 234—235. l.
- Csatkai Endre. Soproni iskolai színjátékok a 17—18. században, Színpad. 265—270. l.
- Csekey István és Diósi Géza. «Hirhedett zenésze a világnak...» Egykorú versek Liszt Ferenchez. Szeged. 91 l. — Ism. Mérő Mihály. M. Kultúra. II. 189. l. — Ágoston Julián. Vasárnap. 398. l. — U. az. Korunk Szava. 218—219. l. — P. Hirl. 89. sz.
- Csipkay Sándor. A műfordításról. Szabolcsi Szemle. 187—190. l.
- U. az. Magyar-holland irodalmi kapcsolatok kezdetei. (Laskai János.) 31 l. — Ism. Berczik Árpád. IK. 480—481. l. — Sárkány Oszkár. Napk. 486. l.
- Dékány András. Nemzeti szellem, nemzeti írók. Új Magyarország. 1. sz.
- U. az. Rádiószínpad. Tükör. 219—222. l.
- Demeter Margit. A könyv. Fáklya. 7—8. sz.
- U. az. A filmről és a színházról. Fáklya. 4. sz.
- U. az. «Irodalom» és irodalom. Fáklya. 2. sz.
- Dénes Tibor. A folyamatos élet a színpadon. Ujkor. 179—180. l.
- U. az. A regény és olvasója. Fiatal Magyarország. 74—75. l.
- U. az. Katolikus könyv, katolikus élet. Élet. 12. sz.
- Déry Tibor. Az írói szabadságról. Szép Szó. 1. k. 156—165. l.
- U. az. Látogatás a kritikusról. Szép Szó. 2. k. 344—350. l.
- Dorogi-Ortutay Gyula. Boethius és a XVIII. századi magyar barokk. EPhK. 183—185. l.
- Drescher Pál. Régi magyar gyermekkönyvek. 133 l. — Ism. (A. Cz.) Ung. Jahrb. 92. l.
- Dsida Jenő. Titkok a versfordítás műhelyéből. Pásztorút. 220—223. l.
- Duka Z. Norbert. A nemzeti irodalom fejlődése. M. Írás. 7. sz.
- U. az. A kisebbségi regény. M. Írás. 1. sz.
- Eckhardt Sándor. A hatvanéves Közlöny. EPhK. 233—245. l.
- Egger Mária. Hungarian popular ballads and their English-scottish relations. M. Női Szemle. 38—44. l.
- Elek Oszkár. Ossian hatása. Bp. Szemle. 243. k. 358—360. l.
- Eller Károly. A «Független Hírlap» története. Literatura. 238—240. l.
- Ember Ernő. A népszínmű útja. Pallas Debrecina. 30—42. l. Önállóan is: 16 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodört. 100. l.
- Erdélyi József. A nép az új magyar irodalomban. M. Út. 21. sz.
- Erdős Jenő. A magyar paraszt felfedezése. Szép Szó. 3. k. 177—180. l.
- Erényi Gusztáv. Magyar írók külföldön. Nyugat. II. 379—382. l.
- Eröss Alfréd. Romantika és misztika. Vigilia. 2. k. 24—35. l.
- Fábián István. Kódexirodalmunk és a misztika. Vigilia. 2. k. 53—67. l.
- Farkas Gyula. A magyar irodalom Németországban. EPhK. 159—179. l.
- Farkas Imre. Századvégi költők. P. Hirl. Vas. 50. sz.
- Farkas Lujza. A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. 116 l. — Ism. Keményfy János. Irodört. 160—162. l. — f. j. Szép Szó. 1. k. 187. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 380—381. l.

- Féja Géza.* Élet és álmom. (Eredeti magyar népmesék.) Tornalja. 230 l. — Ism. Szalatnai Rezső. M. Figyelő. 1935. 107—108. l.
- U. az.* Elmélkedés a bírálatról. Szocializmus. 505—508. l.
- U. az.* Irodalom és világszemlélet. Szocializmus. 275—279. l.
- U. az.* Zum Werden eines neuen Schriftsteller-typus. P. Lloyd. 220. reggeli sz.
- Feleký Károly.* Az író, az élmény és a fantázia. Magyarság. 154. sz.
- Fest Sándor.* Angol irodalmi hatások a Tar Lőrinc mondában. Irodört. 72—81. l.
- Fitz József.* Régi könyvek a piacon. Diárium. 1—3. l.
- Földessy Gyula.* Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. 269 l. — Ism. Just Béla. EPhK. 80—81. l. — Szalatnai Rezső. M. Figyelő. 1935. 113—114. l.
- Frank László.* Tíz év a magyar népszínmű történetéből. — Ism. Kenyeres Imre. Diárium. 86. l.
- Gajtkó István.* A XVII. század katolikus imádságirodalma. 72 l.
- Galamb Sándor.* A szavalókórus a magyar előadóművészetben. A magyar muzsika könyve. 170—171. l.
- U. az.* Drámai kuriózumok. Magyarság. 295. sz.
- Gáldi László.* Árgirus históriája egy román víg-eposzban. Vasárnap. 187—188. l.
- Gárdonyi Klára.* Biedermeier a magyar költészetben. 46 l. — Ism. Sárkány Oszkár. Napk. 486. l. — Alszeghy Zsolt. EPhK. 397. l.
- Gelei Sándor.* Könyvkiadás és könyvvásárlás. Literatura. 15. sz.
- Gerhauser Albert.* Irodalomtörténeti évszámok és események grafikus ábrázolása. Szeged. 224 l. — Ism. Rubinyi Mózes. P. Napló. 221. sz.
- G. J. A* Rádió jubileumára. Koszoru. 104—107. l.
- G. J. A* számok és a nevek beszélnek. Koszoru. 164—166. l.
- Gogolák Lajos.* Mai magyarok — régi magyarokról. Korunk Szava. 475—477. l.
- Gulyás József.* Egy Rákóczi-ról szóló ének szerzője. IK. 104. l.
- Gyökössy Endre.* Hatvanadik nagygyűlésünk. Koszoru. 181—185. l.
- György Lajos.* A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. 272. l. — Ism. Szendrey Ákos. Országút. 8. sz. — Komoróczy György. Századok. 344—345. l.
- U. az.* A százessztendő «Abafi» előzményei. Múzeum. 174—188. l.
- U. az.* A százessztendő «regény». M. Nyelv. 1—10. l.
- Halász Gábor.* «Könnyed» prózánk. Nyugat. II. 77—80. l.
- Hamvas Béla.* Szellemi törekvések a magyar irodalomban. (1900—1935.) Országút. 3. sz.
- Hankiss, Jean et L. Molnos-Müller.* Anthologie de la poésie Hongroise. Paris. 240 l. — Ism. Temesi Mihály. Irodört. 220—221. l. — (cs. z.) Láthatár. 388. l. — Kállay Miklós. Napk. 716—717. l. — M. Szemle. 28. k. 4. sz. VI—VII. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 268. reggeli sz. — Szentmihályiné Szabó Mária. Új Magyarság. 291. sz. — P. Hirl. 277. sz.
- Hantos Gyula.* Magyar tájak, magyar kiválóságok. 22 l. — Ism. Pintér Jenő. Irodört. 215—217. l.
- Harsányi Ilona.* A XVII. és XVIII. század magyar költőnői. 48 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 373—374. l.
- Havas István.* A hatvanéves Petőfi-Társaság. Koszoru. 172—176. l.
- Hegedős Ernő.* Fialat írók gyűjteménye. — Ism. Janovics András. Erd. Helikon. 67—68. l.
- Hegedüs Loránt.* Irodalmi olimpia. P. Hirl. 42. sz.
- Hevesi Sándor.* Strófák a humorról. Új Idők. I. 422—424. l.
- Hoffmann Edith.* La bibliothèque de Mathias Corvin. Nouv. Revue de Hongrie. II. 39—46. l.
- Hont Ferenc.* A rendező alkotása. Színpad. 65—71. l.
- Honti János.* Mesék és mitoszok halálról és halhatatlanságról. Ethn. 34—39. l.

- U. az. Népköltészetéről és irodalomról. Kerekasztal. 27—33. l.
- Horkay László*. A háromszáz éves Öreg Gradujal. Prot. Szemle. 485—491. l.
- Horvát Edit*. A biedermeier életkép. 66 l. — *Ism.* Alszezhgy Zsolt EPhK.
397. l. — *Josef Turóczy-Trostler*. P. Lloyd. 280. reggeli sz.
- Horváth Cyrill*. László-versekről. IK. 133—150. l.
- Horváth János*. Akadémia és Kisfaludy-Társaság. A százéves Kisfaludy-Társaság. 354—363. l.
- U. az. A magyar irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. 307 l. — *Ism.* Waldapfel Imre. Magyarságtudomány. 196—216. l. — *Keresztury Dezső*. Ung. Jahrb. 16. k. 77—79. l. — *Florio Bánfi*. Corvina. 98—113. l. — *Kardos Tibor*. Századok. 76—81. l.
- Horváth Konstantin*. A zsoltároskönyv magyarázata és fordítása. 380 l. — *Ism.* Kúhár Flóris. Kat. Szemle. 202. l. — Sz. L. Élet. 3. sz. — *Aistleitner József* EPhK. 392—394. l.
- Illés Endre*. Freudizmus és irodalom. Tükör. 457—460. l.
- Illyés Gyula*. A szimbolizmus titka. Tükör. 600—601. l.
- Jacobi-Lányi Ernő*. A Königsbergi Töredékek versalakja. M. Nyelv. 302—311. l.
- Jancsó Elemér*. A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Kolozsvár. 281 l. — *Ism.* Szenczei László. Erd. Helikon. 553—554. l. — *Benedek Marcell*. Századunk. 396—397. l. — *Walter Gyula*. Pásztorú. 508. l.
- Jankovich Ferenc*. A legfiatalabb korosztály lírája. Nyugat. II. 302—304. l.
- Jóó Tibor*. A regényes életrajz divatja. Tükör. 222—224. l.
- U. az. Új folyóiratok. Prot. Szemle. 112—117. l.
- József királyi herceg*. Az Akadémia feladatai. Bp. Szemle. 241. k. 257—263. l.
- Juhász Géza*. Könyv és élet. Literatura. XLIII—XLIV. l.
- Juhász Pál*. Góliati költészetünk a felvilágosodástól a realizmusig. 103 l. — *Ism.* Diarium. 117. l.
- Just Béla*. A francia kiadók magyar könyvek iránt érdeklődnek. Nemzeti Ujs. 170. sz.
- Kántor József*. Irodalom — kisebbségi sorsban. Láthatár. 307—311. l.
- Kardos Tibor*. A magyar humanizmus kezdetei. Pécs. 73 l. — *Ism.* Kerecsényi Dezső. Irod. tört. 162—164. l. — Corvina. 115—117. l.
- Karinthy Frigyes*. Dramatizált irodalom. P. Napló. 20. sz.
- Kassák Lajos*. A legfiatalabb korosztály. Nyugat. II. 91—101. l.
- U. az. Az én könyveim. P. Napló. 90. sz.
- Kastner Jenő*. A Jókai-kódex és az obszerváns kódexirodalom. 19 l. — *Ism.* Kerecsényi Dezső. Századok. 100. l.
- Kemény István*. Hatvány Lajos éles támadása a «Nyugat» ellen. M. Hírl. 225. sz.
- U. az. Irodalmi beszámoló 1935-ről. Literatura. 1—4. l.
- U. az. Ismeretlen adatok, érdekes emlékek egy évszázad irodalmi életéből. M. Hírl. 45. sz.
- U. az. Literatura a színházakban. Literatura. 297—298. l.
- Kemény János*. Hírl. Erd. Helikon. 293—294. l.
- Kende Béla*. A kritika bilincsek között. Művészet. 25—26. l.
- Kenyeres Imre*. Egyetemi hallgatók olvasmányai. M. Szemle. 28. k. 199—208. l.
- U. az. Párbeszéd az irodalmi nevelésről. Diarium. 129—133. l.
- Kerecsényi Dezső*. Erasmus és Magyarország. Tükör. 485—488. l.
- U. az. Kolostor és humanizmus Mohács után. (1526—1550.) Magyarságtudomány. 161—195. l.
- Kertész János*. Falu az irodalomban. Öserő. 8—9. sz.
- Kertész Manó*. Katonás magyar nyelv. Tükör. 299—301. l.
- k. i. A Vojnits-díj harminc éve. M. Hírl. 250. sz.
- (k. i.) Tanár a színpadon. M. Hírl. 262. sz.
- Kilián Zoltán*. A mai rádiódrama. Nyugat. 293—296. l.

Koltay-Kastner Jenő. Az itáliai műveltség Magyarországon. Pannonia. 22—28. l.

Komlós Aladár. Egy megirandó magyar-zsidó irodalomtörténet elé. Libanon. 2—7. l.

U. az. Irodalom az iskolában. Szép Szó. 3. k. 27—33. l.

U. az. (Irodalmi) Napló. Toll. 58—61. l.

Kónya József. A természetszemlélet irányelvei a régi magyar irodalomban. Pallas Debrecina. 126—148. l. Klny. Debrecen. 26 l. — *Ism.* Clauser Mihály. Irodört. 100—101. l.

Kós Károly. Jelentés a Szépművészeti Céh és a Magyar Színház drámapályázatáról. Pásztortűz. 429—430. l. és Erd. Helikon. 653—658. l.

Koszterszütz Géza. A feddő költészet régi irodalmunkban. 48 l. — *Ism.* Kerekes Emil. IK. 373. l.

Kovács Endre. Az új humanizmus. M. Írás. 3. sz.

U. az. Politika és irodalom. Kalangya. 65—67. l.

Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. — *Ism.* Szerb Antal. Kereskedelmi Szakoktatás. 43. k. 254. l.

Kozáky István. A haláltáncok története. I. A mulandóság ábrázolásai történeti fejlődésünkben. 343 l. — *Ism.* Turóczi-Trostler József. IK. 237—241. l. — Kozocsa Sándor. Irodört. 223—224 l. — Barta János. Kat. Szemle. 775—776. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 252—253. l. — P. Hirl. 76. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 74. sz.

Kozma Miklós. Sajtó és irodalom. Bp. Hirl. 16. sz.

Kozocsa Sándor. Az 1934-ik év irodalomtörténeti munkássága. (IF. 56. sz.) 65 l. — *Ism.* N. S. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 69. kötet. 186. l. — Máté Károly. Diárium. 87. l. — Marék Antal. M. Írás. 2. sz. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 66. esti sz. — Baros Gyula. Irodört. 221—222. l. — — — Kat. Szemle. 401. l. — —ry. Napk. 641. l. — Nemzeti Ujs. 9. sz.

U. az. Az 1935-ik év irodalomtörténeti munkássága. IK. 120—132; 246—260; 375—388; 483—496. l. Önállóan is. IF. 58. sz. 56 l.

U. az. Budapest a magyar költészetben. Öserő. 6. sz.

U. az. Erzsébet királyné és irodalmunk. Öserő. 11. sz.

U. az. Falu és irodalom. Fáklya. 12. sz.

U. az. Fejezet a magyar könyvnyomtatás hőskorából. Öserő. 7. sz.

U. az. Folyóiratszemle. Láthatár. 113—118. l.

U. az. Históriai ének Bocskay Istvánról. Erd. Múz. 61—69. l. Önállóan is: Erd. Tud. Füzetek. 84. sz. 11 l. — *Ism.* Csuka Zoltán. Láthatár. 239. l. — Irodört. 106. l. — t. t. P. Lloyd. jan. 18. sz. — F. Vasárnap. 138. l. — L. még. Öserő. 2. sz.

U. az. Irodalompolitika. Fáklya. 4. sz.

U. az. Ismeretlen históriai ének 1606-ból. Irodört. 151—155. l.

U. az. Lengyel színek irodalmunkban. Fáklya. 6. sz.

U. az. Modern líránk. Diárium. 84—85. l.

U. az. Munkás és irodalom. Fáklya. 10. sz.

U. az. Művészet és irodalom. Művészet. 51—52. l.

U. az. Rebellis-ének a Pécélázadásról. Öserő. 10. sz.

U. az. Régi magyar könyvillusztrációk. Művészet. 5. sz.

U. az. Szerelem az irodalomban. Öserő. 5. sz.

Kóhalmi Béla. Az új könyvek könyve. 173 író, művész, tudós vallo-mása olvasmányairól. 400 l. — *Ism.* Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 293. reggeli sz. — M. Hirl. 291. sz.

Kristály István. A jugoszláviai magyar költészet. Kalangya. 450. l.

Kristóf György. Két Argirus-feldolgozás. EPhK. 186—198. l.

Kujáni János. Vita a színi kritikáról. Országút. 10. sz.

Kunszery Gyula. Dalvers, szóvers, könyvvers. Esztétikai Szemle. 202—206. l.

Lajtha László. Kuruc eredetű dallam a magyar népdalgyűjtésben. Ethn. 111—114. l.

- Láng Nándor.* Az EphK. hatvanadik évfolyama küszöbén. EphK. 1—3. l.
- László Dezső.* A siető ember. (Irodalmi tanulmányok.) Kolozsvár. 89 l.
- *Ism. Jó Tibor.* Prot. Szemle. 234—237. l.
- U. az.* Új magyar humanizmus. Pásztortűz. 475—476. l.
- Ligeti Ernő.* A magyar szók parlamentje. Pásztortűz. 323. l.
- Loschdorfer Anna.* Szép Erzsé balladája. Ethn. 159—160. l.
- U. az.* Veszprém-megyei népmesék. Ethn. 91—104. l.
- Lovag Sándor.* Százhuáros hegedű. (Antológia.) — *Ism. V. K. Öserő.* 5. sz.
- Lukács József.* Múlt és jelen a magyar költészetben. Új Szívirány. 179—183. l.
- (— m —) A magyar irodalom — tegnap és ma. M. Hírl. 232. sz.
- Makkai Sándor.* Az élet kérdezett. (Tanulmányok.) 256, 254 l. — *Ism. Vass László.* M. Figyelő. 1935. 318—319. l. — *Réty Andor.* Pásztortűz. 77—78. l.
- Mándy Teréz.* Nők a mai magyar irodalomban. Korunk. 29—35. l.
- Manga Ferenc.* Pogánykori irodalmi emlékek az ipolyvölgyi palóc néplelekben. M. Írás. 8. sz.
- Mangu János.* Ipolyvölgyi és esallóközi népdalok. M. Írás. 5. sz.
- Marek Antal.* A polgárjogot nyert kisebbségi irodalom. Literatura. 112. l.
- Mártonvölgyi László.* Az első magyar könyvről. M. Írás. 6. sz.
- Mátrai Beleghe Béla.* A szabadtéri játékok művészi értéke. Országút. 4. sz.
- U. az.* A színi kritika védelmében. Országút. 10. sz.
- Medgyesi Schwartz Antal.* Katolikum a katolikus sajtóban. Korunk Szava. 485—486. l.
- Mélieusz József.* Új magyar folyóiratok. Korunk. 520—521. l.
- Mihály Imre.* Történeti pasquillusok a debreceni református kollégiumi könyvtár kéziratтарыában. Pallas Debrecina. 207—231. l.
- Miklós Ráfael.* A Krisztus követése magyar fordításai. Szombathelyi gimn. Ért. 8—65. l. Önállóan is: 62 l. — *Ism. Sándor István.* Kat. Szemle. 597—598. l. — *J. E. Múzeum.* 214. l.
- Milóty István.* Az irodalom karácsonya. Új Magyarország. 291. sz.
- U. az.* Irányított irodalom. Új Magyarország. 250. sz.
- (M. L.) Láthatár. Nemzeti Ujs. 96. sz.
- Mohácsi Jenő.* Szegedi ünnepi játékok. Nyugat. II. 230. l.
- Moravék Endre.* Irodalmunk álnevei. Tükör. 296—298. l.
- Murakin, A.* Ülevaade ungari irjandusest. Tartu. 47 l. — *Ism. Kálmán Béla.* IK. 480. l.
- Nagy András, R.* Színházi napló. Erd. Helikon. 145—147.; 368—371.; 475—477.; 717—720. l.
- Nagy Barna.* A műalkotás pszichológiája. M. Írás. 9. sz.
- Nagy Iván.* Magyar írók könyvei a külföldiek asztalán. Tükör. 659—661. l.
- Nagy Lajos.* Az írói szabadság. Tükör. 585—587. l.
- U. az.* Jelentés az írói szabadság ügyében. Nyugat. II. 372—378. l.
- Nagy Márk.* Az 1848—1849-es emigráció memoire-irodalma. 160 l.
- Nagymihály Sándor.* A néphumor az igazi humor. Tallózás a régi magyar irodalmi humor nyomában. Literatura. LXI—LXIV. l.
- U. az.* Titkok és rejtélyek az első Magyar Tudományos Társaság alapítása körül. Literatura. 177—179. l.
- Németh Lajos.* Adalék a XVIII. század magyar stilstörténetéhez. Pallas Debrecina. 247—271. l.
- Németh Andor.* A novella feltámadása. Toll. 71—74. l.
- U. az.* Versekről. Szép Szó. 1. k. 118—121. l.
- Németh Imre.* A Dunántúl szelleme a magyar művelődésben. Tükör. 247—250. l.
- U. az.* «Jobboldali» és «baloldali» irodalom. P. Napló. 51. sz.
- U. az.* Az irodalmi szabadság. P. Napló. 121. sz.
- Ongrádi József.* A piaristák irodalomtörténeti munkássága. 96 l. — *Ism. Haraszthy Gyula.* IK. 242. l.
- Orbán Gábor.* A magyar irodalom az egykori szlovák gimnáziumokban. M. Figyelő. 1935. 288—289. l.

Ortutay Gyula. A magyar népi színjátékszerű szokások kérdése. Színpad. 99—101. l.

U. az. A Székely népballadákhoz. EPhK. 64—67. l.

U. az. Kalendáriumolvasó magyarok. Tükör. 7—9. l.

U. az. Nyíri és rétközi parasztmesék. Illusztrálta Buday György. Gyoma. 263 l. — Ism. Dénes Tibor. Kat. Szemle. 263. l. — Keszi Imre. Válasz. 119—121. l. — Clauser Mihály. Napk. 633—634. l. — Nagypál István. Szép Szó. 1. k. 94—95. l. — Loschdorfer Anna. Ethn. 224—226. l. — Radnóti Miklós. Gondolat. 408—410. l. — Erdős Jenő. Korunk Szava. 206. l. — Boldizsár Iván. Ujkor. 59—60. l. — g—ö. P. Lloyd. 14. esti sz. — Bálint György. P. Napló. 74. sz. — (k. i.) M. Hir. 4. sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarság. 4. sz. — Illés Endre. Bp. Hir. 51. sz.

U. az. Székely népballadák. 312 l. — Ism. Keményfy János. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 69. köt. 241—243. l. — Jajczay János. Élet. 6. sz. — Nemes Vazul. Pannonh. Szemle. 63. l. — (R. J.) Országút. 2. sz. — (M—Sz)—Uj Élet. 365. l. — Waldapfel Imre. Szép Szó. 3. k. 189—190. l. — Rabinovszky Márius. Századunk. 56—58. l. — Nagypál István. Gondolat. 410—411. l. — Eckhardt Sándor. M. Szemle. 26. k. 142. l. — V. ö. EPhK. 369—370. l.

(—ö.) Évadzárás. Koszoru. 229—230. l.

(—ö.) Írók és gladiátorok. Koszoru. 162. l.

Páldy Róbert. Parasztok a magyar irodalomban. Balatonfüred. 12. sz. *Pallós Kornél.* XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás. — Ism. Zlinszky Aladár. Irod. tört. 219—220. l. — Michel Károly. Kat. Szemle. 655—656. l.

Papp Jenő. Az író és a mikrofon. Tükör. 613—614. l.

Patai József. A kikkel indultunk. Mult és Jövő. 25—27. l.

Pekár Gyula. Nemzeti értékeink megvédése. Koszoru. 129—135. l.

Perényi József. Két népies bohózat a XVIII. századból. (Váci Könyvek, 23.) Vác. 56 l. — Ism. Alszeghy Zsolt. Irod. tört. 96. l.

U. az. Élő irodalom, tudományos irodalomtörténet. Tükör. 245—246. l.

Pinzger Ferenc. Iskoladramák. Pécsi jezsuita gimn. Ért. 1935/36. 54—63. l.

Popovits József. Hare egy falat kenyérért. (Irodalmi tanulmányok.) Temesvár. 130 l. — Ism. (cs. z.) Láthatár. 341—372. l. — D. T. Napk. 640—641. l. — Zolnay Vilmos. Szép Szó. 2. k. 312. l. — Kunszery Gyula. Korunk Szava. 219. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 351. l. — P. L. Nemzeti Ujs. 9. sz.

Possonyi László. Irodalom a színpadon. Élet. 39. sz.

U. az. Íróink és a világ. Nemzeti Ujs. 295. l.

Pukánszky Kádár Jolán. A százéves Raimund és magyar kapcsolatai. Színpad. 169—177. l.

Pünkösti Andor. Seregszemle. Ujs. 140. sz.

U. az. Szerelemből: elég! (Színházi beszámoló.) Ujs. 145. sz.

U. az. Történelem a színpadon. Tükör. 119—122. l.

Rády Elemér. Egy útkereső nemzedék. Élet. 7. sz.

Ráth-Végh István. Atlétika a régi magyar irodalomban. Literatura. 217—220. l.

U. az. Köszvény és szépirodalom. Literatura. 156—159. l.

Ravasz László. A beszéd mint műalkotás. A százéves Kisfaludy-Társaság. 436—442. l.

U. az. Az irodalomismeret ellenmondásai. (Az irodalom dialektikája.) A Kisfaludy Társ. Évl. 59. k. 156—172. l. és Bp. Szemle. 240. k. 270—290. l.

U. az. Szó, ige, irodalom. Pásztorút. 131—132. l.

(Rb.) A regény — regénye. P. Napló. 176. sz.

(rb.) Tanár az irodalomban. Keresk. Szakokt. 43. k. 480. l.

Reinél János. Magyar Minerva. Láthatár. 244—246. l.

Reményi László. Írók és színészek miniatűr jellemzése. — Ism. T-y. Uj Magazin. 1. sz.

Reményik Zsigmond. Az irodalom «berkei»-ben. Korunk. 342—346. l.

U. az. Öncsonkított irodalom. Korunk. 136—140. l.

- r. m. A megfiatalodott Akadémia. Literatura. 294. l.
 R. N. Szent László a költészetben. Vigilia. 2. k. 101—107. l.
 Rónay György. Pázmány magyar elődei. Klny. a Teológiából. — Ism. Gyenis András. M. Kultúra. I. 381. l.
 Roosz József. Falu és kultúra. Fáklya. 12. sz.
 R—r. A Tudományos Akadémia életének sorsfordulata. Napk. 262—263. l.
 Rubinyi Mózes. Irodalmunk és a finn-ugor nyelvhasználat. M. Nyőr. 83—85. l.
 U. az. Tudomány és hírlapirodalom. P. Napló. 192. sz.
 Ruzitska Mária. Négyszáz regény. Új Idők. I. 181. l.
 Saint-Suffren. Mistral en Hongrie. Le Feu. 7. sz.
 Sándor István. A magyar falu szellemtörténete. Vigilia. 1. k. 56—61. l.
 U. az. Az új népiesség. Élet. 33. sz.
 U. az. Nemzet és nemzetköziség a magyar középkor irodalmában. Kat. Szemle. 579—588.; 633—636. l.
 U. az. Újabb regényeink Páris-szemlélete. Kat. Szemle. 311—320. l.
 Sárkány Oszkár. A tájeszmény változásai a magyar költészetben Petőfiig. 96 l. — Ism. Haitisch Ilona. Irodört. 35. l. — Kenyeres Imre. IK. 481—482. l.
 Schöppf Aladár. Alkotó kritika. Tükör. 446—447. l.
 U. az. A nő a színpadon. Tükör. 122—123. l.
 U. az. Kisebbségi irodalom. Láthatár. 65. l.
 Sebestyén Károly. A magyar színházi kritika. P. Napló 204. sz.
 U. a. Shakespeare. [Függelék: Shakespeare Magyarországon.] 308 l. — Ism. Kárpáti Aurél. P. Napló. 227. sz. — Géza v. Voinovich. P. Lloyd. 231. reggeli sz. — M. Hirl. 233. sz. — Pünkösti Andor. Ujs. 221. sz. — Új Magyarság 274. sz. — M. E. Bp. Hirl. 239. sz. — F. J. P. Hirl. 230. sz.
 Selymes S. Rezső. A szerelem a múlt század költészetében. Új Idők. I. 252. l.
 Semetkay József. A mai irodalom keresztmetszete. Új Élet. 394—399. l.
 U. az. A mai regény. Új élet. 24—28. l.
 U. az. Költő és közönség. M. Kultúra. I. 241—242. l.
 Serédi Jusztinián. A katolikus író és publicista eszménye. Kat. Szemle. 225—227. l.
 s. g. Tíz év. Literatura. I—IV. l.
 Sík Sándor. A magyar irodalom lelke. M. Kultúra. I. 109—111. l.
 Solymossy Sándor. Contes et légendes de Hongrie. Paris. 494 l. — Ism. Temesi Mihály. Irodört. 221. l. — Debr. Szemle. 196. l. — M. Szemle. 28. k. 4. sz. XI. l.
 Somogyi Gyula. A dráma és a villamosság. Művészet. 21—23. l.
 Stripsky Hiador. A Cantus catholici és szerzője. IK. 199—203. l.
 Sutyok Efrém. Új módszer és szemlélet a magyar irodalom tanításában. A közsz. sz. Benedek-rendi gimn. Ért. 1935—36. 9—15. l.
 Szabédi László. A magyar rim. Pásztorú. 245—247. l.
 Szabó Miklós. A Gróf Pontisz fordítói. IK. 474—475 l.
 U. az. Kis papok és a magyar irodalom. 64 l. — Ism. A. Zs. Kat. Szemle. 718. l.
 Szabó T. Attila. A betlehemes játékok. Pásztorú. 497—499.
 U. az. Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században. Zilah. 221 l. — Ism. Kerekes Emil. Bp. Szemle. 240. k. 114—115. l.
 Szabó Z. László. A «Szilágyi és Hajmási» monda és történelvi fordítása. IK. 419—430. l.
 Szabó Zoltán. A szó és a harc. Újkor. 221. l.
 U. az. Vers a falun. Napk. 25—30. l.
 Szász Károly. Másfél év magyar drámai irodalma. (Jelentés a Vojnits-jutalomról.) Bp. Szemle. 240. k. 89—100. l.
 Szász Menyhért. Az irodalmi kritika és a sajtó. Sajtó. 9—10. sz.
 Szemere László. Ungarische Dichtungen. 399 l. — Ism. Turóczi

Trostler József. Nyugat. 154—155. l. — Rubinyi Mózes. Keresk. Szakokt. 556—557. l. — (lv.) P. Hirl. 6. sz. — (Rma.) P. Napló. 21. sz.

Szemlér Ferenc, I. A költő és a világegyetem. Nyugat. II. 165—176. l.

Szent-Iványi Béla. A pietizmus Magyarországon. 92 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodrt. 99—100. l. — Sárkány Oszkár. Napk. 486. l. — Révész Imre. Prot. Szemle. 344—346. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 44. esti sz.

Szentpétery Imre. A bölcsészettudományi kar története. XIX, 715 l. — Ism. Baros Gyula. Irodrt. 222—223. l.

Szinnyei Ferenc. Hangok a multból irodalmunk egységéről. Irodrt. 121—122. l.

U. az. Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 220—227. l.

U. az. Regény- és novellairodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. A százéves Kisfaludy-Társaság. 483—490. l.

Szirmay-Pulsky H. Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. München. 212 l. — Ism. Kosztolányi István. Diarium 77—78. l. — Keményfy János. Irodrt. 27—30. l. — Schaffer Károly. IK. 368—371. l. — Erényi Gusztáv. Nyugat. 315—316. l. — Tavaszy Sándor. Erd. Helikon. 94—104. — Hegyi Damján. Pannonh. Szemle. 377—378. l. — Nyirő Gyula. Prot. Szemle. 240—242. l. és M. Szemle. 26. k. 255—264. l. — Feldmann Sándor. Századunk. 220—225. l. — Dóczy Jenő. Új Magyarság. 135. sz. — y — s. Nemzeti Ujs. 63. sz. — Miskolczy Dezső. M. Művészet. 189—190. l.

Szondy György. Ifjúsági könyvek szemléje. Prot. Szemle. 167—172. l. *Sz. P. A bányai ág. ev. aszódi Petőfi-gimnázium története.* Aszódi Petőfi-gimn. Ért. 1935/36. 15—17. l.

Tamás Ernő. A költő és a politika. Literatura. 193—195. l.

Tamási György. Szabadság és irodalom. Szocializmus. 297—299. l.

Tímár Kálmán. A breviáriumi Margit-legendák. Kalocsa. 34 l. — Ism. B. I. Kat. Szemle. 140—141. l.

U. az. Árpád-házi Boldog Margit legendája. A breviáriumi legendák. Kalocsa. 48 l. — Ism. B. I. Kat. Szemle. 140—141. l.

U. az. Dunántúli magyar kódexek kora. Pannonia. 129—142.; 297—302. l.

U. az. Zsoltárfordítás nyoma a bécsi és müncheni kódexben. IK. 61—65. l.

Tordai Ányos. Rózsákert. (Szavalkönyv-antológia.) 272 l. — Ism. Kunszery Gyula. Korunk Szava. 230. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 255. l. — S. K. Kat. Szemle. 272. l. — (te.) P. Hirl. 76. sz.

Török Sándor. Nótaköltők. Magyarság. 85. sz.

Török Sophie. A Szabadegyetem Nyugat-estje. Nyugat. 398. l.

U. az. Gyerekek könyveiről. Nyugat. II. 454—457. l.

t. t. Historisches Lied von Fürsten Stefan Bocskay. P. Lloyd Jun. 18. sz.

Turóczy-Trostler József. Keresztény Seneca. (Ismeretlen fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből.) Az Archivum Philologicumban.

U. az. A magyar irodalomtörténet németnyelvű vázlata 1698-ból. IK. 96—100. l.

U. az. «Az kopaszságnak dicsireti» a tizenhetedik században. IK. 218—219. l.

U. az. Laus Podagrae. (Azaz Az Köszvénynek Ditsireti.) Gyoma. 28 l. — Ism. Baros Gyula. Irodrt. 96—97. l. — (K. i.) M. Hirl. 96. sz.

U. az. Magyar könyvek Frankfurtban. IK. 366—367. l.

U. az. Világirodalom magyar ponyván. M. Nyör. 112—117. l.

U. az. Weltliteratur auf dem ungarischen Jahrmarkt. Wien. 11 l. (Beilage zu Philobiblon.) — Ism. P. Lloyd. 147. reggeli sz.

Újvári László. A kritika szabadsága. Korunk. 547—550. l.

U. az. Az európai szellem válsága és a magyar irodalom. Korunk. 182—187. l.

U. az. Korszerűtlenségek a modern lírában. Korunk. 916—920. l.

U. az. Magyar-zsidó irodalomtörténet. Korunk. 320—323. l.

- U. az. Riporterek a sajtóban és az irodalomban. Korunk. 535—537. l.
- Ujváry Lajos, L. A regényes életrajz. Diárium. 17—18. l.
- U. az. Új gyermekregény-hősök. Kat. Szemle. 73—74. l.
- Vajlok Sándor. A magyar kultúra periferiáján. M. Írás. 8. sz.
- Vajthó László. Két költőnemzedék arca. (Tanulmány.) — Ism. Tolnai Gábor. Napk. 627—628. l. — U. az. Prot. Szemle. 184—185. l.
- Várady Imre. La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. I—II. köt. Roma. 406, 497 l. — Ism. Elek Oszkár. IK. 112—116. l.
- Varga Imre. A kuruc költészet hitelessége. IK. 29—45.; 171—187.; 276—292. l. Önállóan is: IF. 57. sz. 51 l.
- Varga Zoltán. A magyar romantika korának vallásossága. Prot. Szemle. 213—220. l.
- Varjas Béla. Az irodalmi élet sorskérdései Mohács után. Magyarságtudomány. 217—227. l.
- Várkonyi—Vollán Ferenc. Dunántúli költők antológiája. — Ism. (P. J.) Függelenség. 33. sz.
- Vas István. Levél egy itészhez. Nyugat. 369—373. l.
- Váth János. Magyar katolikus szépirodalom. 112 l. — Ism. (Kos.) Ung. Jahrb. 92. l.
- Veres Péter. A miskolci íróhét. Korunk. 746—749. l.
- Vetéssy Géza. Attila alakja a XX. század magyar irodalmában. Pallas Debrécina. 418—436. l.
- Villani Lajos. A magyar film öt esztendeje. Napk. 157—161. l.
- Voinovich Géza. A költészet hivatása. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 69—75. l.
- U. az. Elnöki megnyitó beszéd. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 89—93. l.
- Völgy István. Népköltészetünk «lengyel»-je. Fáklya. 6. sz.
- Waldapfel József. Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780—1830. 368 l. — Ism. ds. Kat. Szemle 208—209. l. — Kozocsa Sándor. Diárium. 48. l. — ss. Irodört. 98. l. — Császár Ernő. IK. 236—237. l. — Alszegehy Zsolt: EPhK 211—213. l. — Gálos Rezső. Bp. Szemle. 240. k. 246—248. l. — Fábian István. Napk. 639—640. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle 31—33. l.
- Zilahy Lajos. Elnökválasztás az Akadémián. Magyarország. 51. sz. — Teleki Pál válasza. U. ott. 53. sz.
- Zlinszky Aladár. Egy év drámai irodalma. Bp. Szemle. 243. k. 364—376. l.
- Zolnai Béla. Humanisme ou nationalisme? Nouv. Revue de Hongrie. II. 454—460. l.
- U. az. Irodalom és biedermeier. Szeged. 135 l. — Ism. (—i.) (—a.) Országút 10. sz. — Josef-Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 109. esti sz.
- Zoványi Jenő. A főiskolai disputatiók és szerzőik. Prot. Szemle. 12—16. l.
- Zsoldos Jenő. A bolygó zsidó magyar irodalmához. Libanon. 113. l.
- U. az. A holdban hegedülő Dávid magyar irodalmához. Libanon. 80—81. l.
- U. az. Korai Shylock-nyomok irodalmunkban. Libanon. 264. l.
- U. az. Majmonidesz és a magyar irodalom kapcsolatához. Libanon. 263—264. l.
- U. az. Romatikus zsidószemlélet irodalmunkban. Klny. az IMIT. Évkönyvből. 27 l. — Ism. rs. Irodört. 100. l.
- A Gyöngyösi István Társaság Almanachja. 179 l. — Ism. M. V. Irodört. 35—36. l.
- A halál himnusza. (Facsimile-kiadás.) — Ism. —un. P. Lloyd. 293. reggeli sz. — (e.) Magyarság. 294. sz. — P. Hirl. 294. sz.
- Álnevek a magyar irodalomban. M. Hirl. 85. sz.
- A magyar művészet és irodalom olasz megvilágításban. Napk. 358—359. l.
- A Magyarság Néprajza. III. köt. Népköltészet. Stílus és nyelv. 472 l. — Ism. Öserő. 2. sz. — Kerekes Emil. IK. 234—235. l. — Nyirő József. Pásztortűz. 252—253. l. — (M—Sz—) Új Élet. 365. l. — Eckhardt Sándor.

M. Szemle. 26. k. 142—149. l. — Karsai Géza. M. Kultúra. I. 282—284. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 39. reggeli sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarság. 69., 100. sz.

A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei. Szerk.: Törös László. Nagykőrös. 127 l. — Ism. V. M. Irodört. 166. l.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve. 1935. Szerk.: Szemere Samu. 382 l. — Ism. A. B. Irodört. 36—37. l. — 1936. 374 l. — Ism. B. Gy. Irodört. 219. l. — Zsoldos Jenő. Libanon. 217—218. l.

Halottak, akik élnek. 23 magyar író novellája. Összegyűjtötte és bevezette: Kárpáti Aurél. — Ism. B. Gy. P. Napló. 178. sz.

Hungaria. (The Cream of modern hungarian Literature.) Ford.: Lawrance Wolfe. — Ism. Napk. 862—863. l.

Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér 60. születésnapjára. (1934.) 292 l. — Ism. Kardos Tibor. EPhK. 72—80. l. — M. Szemle. 28. k. 4. sz. VII. l.

Irodalomtörténeti tárgyú előadások a budapesti Rádióban. Irodört. 232. l. Korunk. Tizenkét fiatal költő. 140 l. — Ism. (g. g.) Számadás. 53—54. l.

— Házy Ferenc. M. Figyelő. 330—332. l. — Ujvári László. Korunk. 81—85. l. — K. J. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 69. köt. 246—247. l.

Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken az 1936/37. tanév I. felében. Irodört. 233. l.

Mai magyarok régi magyarokról. (Tanulmányok.) Szerk.: Fejtő Ferenc. 216 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 34. sz. — K. A. P. Napló. 130. sz. — Ujs. 125. sz. — Nemzeti Ujs. 152. sz. — (y.) P. Hirl. 171. sz.

Szent Mór Emlékkönyv. Szerk.: Vargha Damján. 464 l. — Ism. Ágoston Julián. Korunk Szava. 482. l. — P. F. Pannonh. Szemle. 381—382. l.

The Magyar Muse. (An Anthology of Hungarian Poetry. 1400—1932.) By Watson Kirkconnell. — Ism. Reményi József. Láthatár. 172—173. l.

Uj magyar költők. Szerk.: Vajthó László. 397 l. — Ism. K. J. Láthatár. 343. l. — —m— M. Hirl. 232. sz. — P. Lloyd. 192. reggeli sz. — Bodor Aladár. Magyarság. 164. sz.

Ungarn. (Magyar novellisták német fordításban.) — Ism. Janovics András. P. Napló. 295. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

Bernáth Lajos: 1800 éves titkok feltárása. III. rész. Jelenések Könyvének végleges megfejtése. Szerző kiadása. 56 l.

Brisits Frigyes: Vörösmarty Mihály és az Akadémia. (Ért. a Nyelv és néptud. XXV. k. 8. sz.) 77 l.

Gombocz Endre: A magyar botanika története (A magyar flóra kutatói.) M. T. Akadémia. 636 l.

Halasy Nagy József: Surányi Miklós. Singer és Wolfner. 62 l.

Hantos Gyula: Magyar tájak — magyar kiválóságok. Szerző kiadása. 22 l.

Harsányi Zsolt: Dalmady Győző. Franklin. 9 l.

Hetyey József: Magyar irodalomtörténeti tanulmányok. Fazekas Mihály. Kaposvár. Szerző kiadása. 24 l.

Kardos Tibor: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal. Különnyomat a Századokból. 28 l.

U. az. Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékirataiban. 15. l.

Kozocsa Sándor: Zilahy Károly esztétikája. (Esztétikai füzetek 4. sz.) 22 l.

Rass Károly: A mi regényirodalmunk. (Tudományos Füzetek 88. sz.) 31 l.

* A Budapesti megjelent munkáknál a hely, az 1937-ben kiadottaknál az idő, a 8-r-űknél az alak megjelölését elhagytuk.